

Rambynas

2 (18)
2020 m. spalio

Rambynas

Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“
leidinys 2020 m. 2 (18)

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spaudos projektą „Rambynas – Mažosios Lietuvos etnoregiono savitumo išsaugojimui – 2020“ iš dalies finansuoja Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Redakcinė kolegija

Diana Milašauskienė – vyriausioji redaktorė

Eugenijus Skipitis – leidinio sudarytojas

Marytė Gečienė

Birutė Žemgulienė

Juozas Vercinkevičius

Vytenis Almonaitis

Egidijus Bacevičius

Rengėjas (leidėjas)

Pagėgių krašto draugija „Sandūra“

Finansiniai rėmėjai

UAB „Senasis Rambynas“, UAB „Veižas“, AB „Vilkyškių pieninė, Rasa ir Sigitas Stoniai; Pagėgių savivaldybės tarybos nariai: Edgaras Kuturys, Eugenijus Dargužas, Ramutė Valančienė, Ričardas Mažutis, Remigijus Kelneris; Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“ bičiuliai, 2019 m. parėmę draugiją 2 proc. pajamų mokestiu, taip pat visi, įsigiję ir užsiprenumeravę žurnalą „Rambynas“

Informaciniai rėmėjai

Nacionalinis Lietuvos istorijos žurnalas „Voruta“

TURINYS

Egidijus BACEVIČIUS Briedžių medžioklės ir apsaugos tradicija Mažosios Lietuvos paveldo ženkluose	2
Audinga LELIUKAITĖ Migracija iš Vokiečių ordino užkariautos Skalvos į Lietuvos valstybę XIII–XIV a.	12
Dr. Vytenis ALMONAITIS Padavimai apie pietų Skalvos piliakalnių IV dalis. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis	19
Norbertas STANKEVIČIUS Lietuvių dragūnų pulkas Tilžėje	25
Vilma VAIVADIENĖ Įsipareigoję tėvynei ir lietuviškam žodžiui	37
Darius KINIULIS Archeologiniai tyrimai Šereiklaukio dvare 2019 m.	42
Diana STUNGURIENĖ Raganų eglės krikštamatė. Eugenijos Šimkūnaitės 100-mečiui	49
Darius KINIULIS Prancūzai karo belaisviai Lauksargiuose	56
Zusammenfassung	61
Abstract	63

Algimantas MIKUTA

Nakties svetys

*Šlamės žolynai palei kelią,
Ugnis į debesis pašoks.
Kažkur toli sužvengs kumelė,
Atlos šuva. O kas tu toks?
Išniřęs iš rūkų be balso,
Tamsesnis nei pati naktis,
Pritūpęs prie ugnies, padelsęs
Trumpai ištars: – Esu svetys.
Į liepsną valandą žiūrėjęs,
Nevalgęs nieko, vien sulos
Išgėręs kaušą, pratyłėjęs,
Išeis sukaustytas gėlos.
Išklys per rasą kaip atklydęs
Ir net šuva nebeaplos.
Nepatikėtum, jei ne brydės,
Prašvitus matomos vos vos.*

Briedžių medžioklės ir apsaugos tradicija Mažosios Lietuvos paveldo ženkluose

Egidijus BACEVIČIUS

Klaipėda

Briedžiai¹ – gūdžių laikų sengirių ir šlapviečių gyvūnijos palikuonys. Šių „gyvųjų gamtos paminklų“ ragų mentės ir triukšmingi rudeniniai turnyrai įkūnijo laukinės gamtos gaivalą ir gyvybingumą. Dėl nesaikingos medžioklės didesnėje Europos dalyje jie buvo išnaikinti, tačiau, sutelkus tyrėjų ir miškininkų pastangas, gelbėti nuo sunaikinimo, briedžiai sugrįžo į anksčiau gyventas vietas ir greta stumbro bei elnio tapo ryškiausiu tvarios Europos gamtosaugos bei tauriųjų medžiotojų tradicijų žymeniu, menančiu kilnų ir atsakingą žmogaus santykį su laukiniais žvėrimis. Pamatinės žinios apie briedžių gyvenimo būdą ir jų apsaugos priemones surinktos ir išbandytos giriose abipus Nemuno. Visa tai susilydė į briedžio vaizdinį Mažosios Lietuvos herbe.

Stambiausias sengirių raguotis

Stambiausieji Vidurio Europos žinduoliai europiniai briedžiai (*Alces alces* Linnaeus, 1758) niekad nestokojo dėmesio, jų gyvenimas išsamiai tirtas ir apie tai plačiau galima susipažinti šios krypties moksliniuose darbuose². Trumpai priminsiu, kad patinų kūno ilgis siekia iki 210–273 centimetrų, aukštis ties gogu 160–206 cm, patelės mažesnės ir siekia 159–192 cm. Patinų svoris iki 518 kg, patelės – iki 423 kg. Abiejų lyčių gyvūnai turi 20–25 cm ilgio plauko pagurklio darinį, vadinamą „barzda“, 3–5 metų amžiaus gyvūnų ji didžiausia, vėliau sunyksta. Ilgos eiklios kojos pritaikytos vaikščioti po klampynes ir šokliam bėgimui (nedidelius nuotolius gali įveikti 60

Nemuno žemupio šlapviečių gyventojas plačiaragis briedis. Kęstučio Čepėno nuotrauka

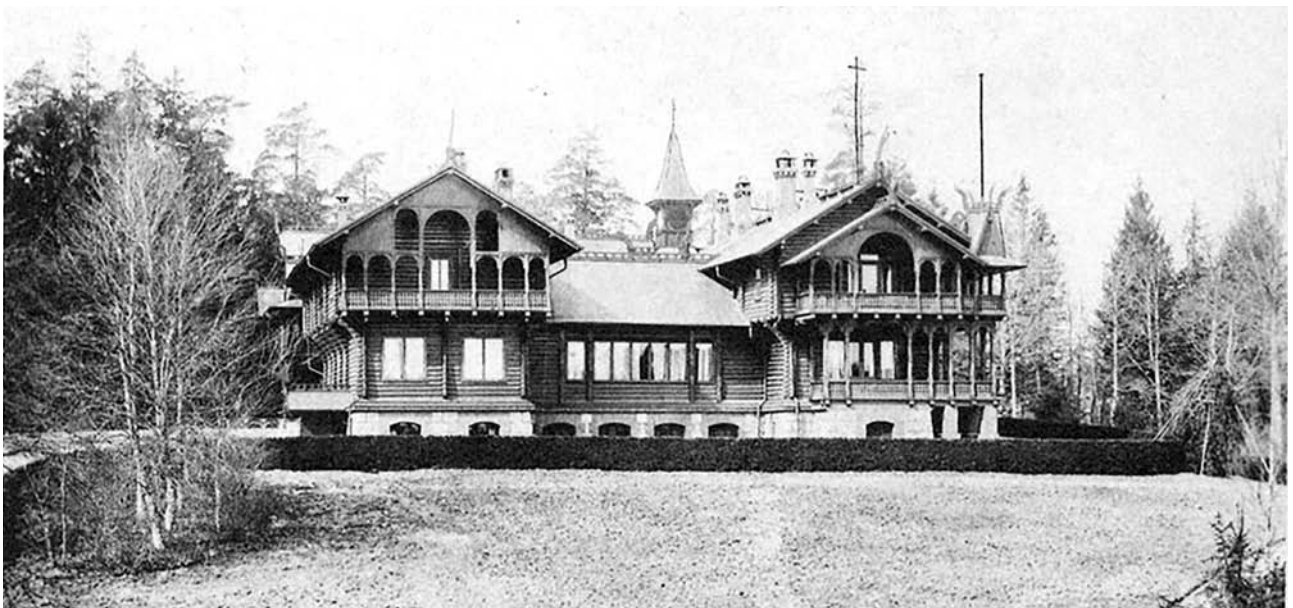
km/h greičiu). Dvi didelės kanopos jungiamos odos plėve, aukščiau – du mažesni nagai. Rega prasta, tad daugiau kliaunasi išlavėjusia uosle ir budria klausia. Ilgos, į šonus nukreiptos ausys ne tik gena įkyrius uodus, bet tai budrios klausos organas, gyvūno emocinės būklės rodiklis. Ramaus ir besiilsinčio gyvūno ausys nuleistos į šonus; pusiau susijaudinęs ir sunerimęs – judina ausis kreipdamas jas garso šaltinio kryptimi ir giliai įkvėpdamas plačiai atvertomis šnervėmis bando užuosti nežinomą daiktą; grėsmingai nusiteikę patinai užverčia ausis, atstatę ragus artinasi prie priešininko bandydami atremti varžovo išpuolius, ir net beragiai gyvūnai smarkiai kliudo priekinėmis kanopomis. Pirmieji ragai išauga dvimečiams patinams vasario–balandžio mėnesį, iki vidurvasario dvišakiai ragai padengti gyvos odos ir kailiniu dangalu pasiekia galutinį dydį, kol sukietėja ir nusitrina kailinė danga. Atšakų kiekis rage beveik atitinka gyvūno amžių metais, tačiau ketvirtaisiais metais jų kiekis didėja (prie skaičiaus pridėję dvejetą turėsime gyvūno amžiaus atitikmenį), išryškėja prigimtinė savybė auginti šakaragius, siaurų ar plačių menčių ragus. Puošniausi yra aštuonių–dešimties metų gyvūnų ragai, atskirais atvejais siekia 1,30 m plotį, juose 16–24 atšakos, svoris iki 15–20 kg. Sensant šios grožybės menksta, atitinkamai nyksta jų dydis. Vienuolikos–dvylikos metų briedžio ragai jau akivaizdūs gyvybinių galių menkimo ženklai. Rugsėjo–spalio mėnesį per rują briedžiai vaikšto beragių patelių būrelyje rungdamiesi su gretimais besisukančiais varžovais. Spalį–lapkritį grožybės numetamos. Minta medžių ir krūmų šakelėmis (drebulėmis, alksniais, gluosniais ir kt.), pavasarį sultinga pievų ir pabalių augmenija. Žiemą briedžiai telkiasi

į nedidelius būrelius ir, nugremždami jaunų pušų ir eglių žieves, jas sužaloja. Pasiskirstymas netolygus: gausesni vakarų ir rytų Lietuvos miškuose ir didesnių pelkių retmiškuose.

Medžioklės dvaras Romintos girioje

Nuo pat seniausių laikų briedžiai medžioti dėl gerų maistinių savybių žvėrienos, vertingo kailio ir puošnių ragų. Dėl nesaikingo jų kiekio mažinimo kone tris šimtmečius šie gyvūnai beveik išnyko. Likusios priebėgos buvo atokiuose Šiaurės bei Rytų Europos pakraščio Rytprūsijoje (šiandieną š. Lenkija ir Kaliningrado sr.) ir Baltarusijos miškai bei rečiau apgyvendintos dykros. Abipus Nemuno plytinčios sunkiai išbrendamos žemapelkės ir aplinkiniai miškai du amžius buvo briedžių prieglobsčiu. Būtent briedžių medžioklė ir pastangos jų kiekį padidinti sudarė sąlygas šiuos stambiuosius raguočius tirti, saugoti ir sugražinti į Europos miškus.

Kiekvienų metų lapkričio 3 d. medžiotojai mini Šventojo Huberto (*Hubert von Lüttich*) – žvėrių ir medžiotojų globėjo vardadienį, prasideda rudėninė medžioklė. Pagrindinės medžioklės vietos buvo netoli Vištyčio ežero vakarinėje dalyje plytinčioje Romintos girioje ir Nemuno žemupyje. Miškininkai žvėris globojo, stebėjo, rengė ir prižiūrėjo medžiokles, rūpinosi trofėjo išsaugojimu ir skerdienos paruošimu. Paskutinysis vyriausiasis medžiotojų ūkio prievaizdas *Valteris Freveris* (W. Frever, 1891-1962) apibendrino žinias apie Romintos girios medžiokles ir gyvūnų apsaugos darbus³. Pagrindinė medžiotojų apsistojimo vieta buvusi Medžiotojų rūmai. *Prūsijos kaizeris Vilhelmas II* – aistringas medžiotojas – teikė pasiūlymą 1885–1890 m. seną medžioklės namelį perstatyti

Medžiotojų pilaitė Romintos girioje (1885-1912 m.). Nuotrauka iš Walter Frevert, 1977 m.

į ištaigingą medinę medžiotojų pilį (*Jagdschloß*), 1893–1897 m. gretimais pastatyta ne mažiau puošni šventojo Huberto koplyčia, puošta skulptoriaus *Richard Friese* (1854–1918) nulieta „stovinčio elnio su šešiolikašakiais ragais“ skulptūra (pagal Vilhelmo II nušautą elnią). Romintos miškus rinkosi ir vėlesni pramogautojai⁴.

Medžioklės namai prie Gilijos

Nemuno žemumos Ventainės girios pelkynas⁵ 1886 metais perduotas Tovės urėdijos Kukmiškio girininkijos priežiūrai. 1901–1902 metais medžiotojų namai prie Paitės atnaujinti ir išplėsti. Vyriausias meistras (oberforstmeister) **Hansas Krameris** (1896–1982) ir vyriausiasis Tovės urėdijos miškininkas **Ernstas Mejeris** (dėl išskirtinio gyvenimo būdo ir pasiaukojimo briedžių apsaugai pramintas *Ernstu Briedžiu* – medžioklės filosofu) namais rūpinosi nuo 1904 metų sausio 1 d. iki 1914 metų lapkričio 16 d.⁶ 1937 m. rugsėjo mėn. 12 d. (1938-04-1) į pietus nuo Nemuno Priegliaus apribotas plotas „Briedžių vingis“ prižiūrėtas 11 girininkijų ir vietos medžioklės eigulių. Akmingės-Karklės miškai ir aplinkinės pelkės paskelbtos Briedžių girios draustiniu⁷.

Karališkosios medžioklės, triukšmingos ir tyliosios

Briedžių ir tauriųjų elnių medžioklės ir apsaugos tradicijas liudija daugybė istorinių

pranešimų. Juos mena muziejų ragų ir trofėjų rinkiniai, dailės kūriniai (medžioklių ir medžiojamų gyvūnų vaizdėliai, daiktai iš ragų) ir literatūra. Į pagrindinę Vokietijos karalių medžioklės vietą Romintos girioje ir Nemuno žemupį medžioti vykdavo Vakarų Europos karaliai ir valstybių vadovai, lankėsi ambasadoriai ir svečiai. Tuo laikmečiu senosiose Prūsijos aristokratijos kalbinėje ir vaizduojamoje tradicijoje radosi legendos ir pasakojimai apie išmintingus briedžius ir elnius su keturiasdešimtšakiais ar net šešiasdešimtšešiašakiais ragais (33/33). Lietuvių kalba šios vokiečių sakmės kaip ir medžioklės su varovais pristatytos A. Kamičaičio straipsnyje⁸ ir žemiau minimuose šaltiniuose.

Atsirais atvejais vykdavo „tyliosios medžioklės“, per kurias nenuaidėdavo nei vienas šūvis. 1861 m. spalio pabaigoje atvyko Jungtinės karalystės Britanijos **lordas Dadl'is** (1-asis baronas, nuo 1860 m. lordas William Ward Dudley (William Ward 1st Earl of Dudley, 1817–1885) ir lankėsi medžioklėje Kukmiškyje. Garbingas svečias turėjo vardinį leidimą Ventainės miške nušauti rinktinį briedį, tačiau nepaklojo nei vieno, tik sekė ir stebėjo rudenįjančioje girioje besivaržančius galiūnus ir negalėjo jais atsigerėti. Reginį matę dvariškiai pasakojo, kad lordas, išvydęs priartėjusį briedį, ilgai delisė, tačiau, net ir raginamas palydovų, nedrįso paleisti nei šūvio. Vėliau tokį poelgį aiškinęs, kad medžioklė į kone prijaukintus žvėris jo netraukianti: „*Jau geriau jautį pievoje nudėti, nei tokį gražuoli*

Rusnės aukštuomenės medžioklės laimikiai, apie 1926 metus (nuotrauka iš Hans Karallus, 1974)

miške“ (Kittel, 1921). 1862 m. Tovės miškuose medžiotojo princas **Fridrichas Karlas** (1828–1885), nuolatinis medžiotojas Romintos girioje, lankėsi per elnių rujas ir galiūnų turnyrus. 1903 metais rugsėjo 22 d. Kukmiškyje lankėsi **kronprincas Vilhelmas** (1882–1951), fotografuotas Kukmiškyje, priešais girininkiją, greta sumedžiotų briedžių. 1912 m. rugsėjo 12 d. tuometinis Prūsijos Žemės ūkio ministras baronas **Klemens fon Šiorlemer-Lyzeris** (Clemens Freiherr von Schorlemer-Lieser) taip pat nušovė 22 šakų savininką, anuomet laikytu stipriausiu Rytprūsių briedžiu; galvos ir ragų atlieja kabojamo namo sienoje virš Medžioklės namų pagrindinių durų. 1913 m. rugsėjo 4 d. kunigaikštis **Fürstenberg** (Fürstenberg) nukovė briedį su 22 atšakų ragais. Per karų negandas išsaugoti plačiaragių briedžių ragai rodomi Berlyno priemiestyje, Glinikėje, medžioklės pilyje, kur saugomi kronprinco **Friedrich Karl von Proiseno** (*Friedrich Karl von Preußen* (1828–1885) 1881 m. spalio 4 d. Kukmiškyje nušauto dešimtšakio briedžio ragai, 840 svarų svorio. Dar didesni dvidešimtšakiai briedžio ragai išsigyti 1862 m. spalio 18 d. Jų svoris buvo net 950 svarų. Medžioklės knygoje rašoma, kad Kukmiškio Briedžiulės girioje 1882 m. spalio 17 d. kronprincas **Vilhelmas III** (1859–1941) nušovė briedį su 12 atšakų ragais. Dalis Briedžių girioje sumedžiotų trofėjų eksponatų saugoma Vokietijos medžioklės ir žvejybos muziejuje (įk. 1934 m.) Miunchene. Anų laikų tradicija buvusi išskirtinių ragų savininkams briedžiams suteikti vardus⁴: Prächtigen (Puošnūs), Eugen ir Peter ir kt. Dalis sumedžiotų gyvūnų vadinti vietovių vardais „briedis nuo Lazdėnkalnio ar Klumpėnbalio“. H. Geringo 1934 m. Gilijos miške nušautas briedis, 24 šakų galiūnas, medžioklės istorijoje žinomas „*Großmächtige aus Gilge*“ arba „Gilijos Galiūno“ vardu.

Šimtametė elnių ir briedžių apsaugos tradicija

Briedžių apsauga Prūsijoje susirūpinta XVIII a., kai šie daugelyje vidurio Europos vietų išnyko ar tapo reti. Žvėrys nyko dėl brakonieravimo, ligų, maisto stygiaus, daug jų sumedžiota per karus. 1713 m. kovo mėn. 11 d. **Fridrichas Vilhelmas I** išleido ediktą, draudžiantį medžioti briedžius ir elnius. 1734 m. sausio 17 d. jis įsigaliojo visiems Rytprūsiams. Papildomus briedžių apsaugos įsakus išleido **Fridrichas Vilhelmas II** (Fridrichas Didysis) 1764 m. liepos 17 d., briedžių medžioklė drausta iki 1767 m. (trejus metus) ir 1780–1786 bei 1786–1792 metais. Rytprūsių regione piečiau Priegliaus ir Sambijos

pusiasalio miškuose Prūsijos briedžių kaimenė po 1848 m. buvo kone sunaikinta (mažiau 50 galvų); Ventainės giroje jų priskaičiuota 16 galvų. Taikant apsaugos priemones apie 1882 m. Kukmiškio miškuose briedžių pagausėjo ir vasarą čia laikydavosi nuo 80 iki 90 briedžių banda; 1897 m. kiekis padidėjo iki 330, 1900 – 390, 1905 – 700. Medžioklė griežtai ribota ir vykdoma pagal briedžių apskaitos duomenis. 1906 m. kaiseris Vilhelmas III (1859–1941) išleido briedžių apsaugos įstatymą – *Elchhege-Oder*, kuriuo siekiama kryptingai gerinti bandą (didinti briedžių su mentiniais ragais gausą). Sėkmingiausias briedžių apsaugos metus vainikavo 1934 m. sausio 18 d. *Prūsijos Medžioklės įstatymas*, o 1937 m. rugsėjo 12 d. ir 1938-04-1 žemėlapyje atsirado *Vokietijos/ Nemuno žemupio briedžių miškas* (*Deutsches Elchwald/ Elchniederung*). Kryptingos apsaugos dėka Prūsijos briedžių kaimenė padidėjo nuo 390 [1900] iki 1945 [1800]. Klaipėdos m. apylinkėse priskaičiuota daugiau kaip 173 žvėrys [1932]. Kraštas garsėjo santykinai didele briedžių plačiomis ragų mentimis gausa^{5,6}.

Briedžių medžioklės ir apsauga Lietuvoje

Į Lietuvą briedžiai užklysdavo pavieniui į užnemunės nuošalias vietas. Vadovaujant Tadu Ivanauskui 1920 metais įsigaliojo „Lietuvos Medžioklės taisyklės“, kurios visiškai uždraudė briedžių, elnių, stirnų patelių ir kurtinių medžioklę. 1921-aisiais buvo įkurta *Taisyklingos medžioklės ir žūklės draugija*^{9,10}, skatinusi saikingą

Lietuvos taisyklingosios medžioklės ir žvejybos draugijos ženklas (1921, Kaunas)

ir tausojančią medžioklę. Jos garbės narys prezidentas Antanas Smetona tenkinosi tik zuikių ir kurapkų laimikiais. Profesorius T. Ivanausko vadovaujama Lietuvos atstovų grupė dalyvavo 1930 m. lapkričio 7–9 dienomis Paryžiuje vykusiame *Tarptautinės medžioklės ir medžiojamosios faunos apsaugos tarybos*¹¹ suvažiavime. 1932 m. gegužės 21–22 dienomis įsteigta „Briedžio komisija“ rinkosi Berlyne. Lietuvos mokslininkas pristatė pranešimą „Lietuvos briedžių ragų formos“. 1938 m. Miškų departamento pavedimu urėdai atliko „visų žvėrių ir paukščių skaitymą miškuose“. 1945–1987 (2020) metais kryptingų veiksmų dėka briedžių banda didesnėje Europos dalyje atsikūrė, jų gausumas palaikomas pagal medžiojamosios gyvūnijos būklės gerovės ir miško ūkio tvarkymo reikmes. Lietuvoje gyvena apie 8000 gyvūnų banda, vieną tūkstantį (priklausomai nuo apskaitų duomenų ir poreikio) leidžiama sumedžioti.

Daugelis krašto paveldo ženklų susiję su briedžių apsauga ir pažinimu.

Karalius gelbėjo Briedžių mišką

Kaizeris **Wilhelmas I** (1831–1883), nebūdamas aistringas medžiotojas ypatingais trofėjais

1903 m. rugsėjo 22 d. Kukmiškyje lankęsis kronprincas Vilhelmas nufotografuotas priešais sumedžiotus briedžius (Atvirukas iš Kęstučio Demerecko nuotraukų rinkinio)

pasigirti negalėjęs, tačiau skyrė deramą dėmesį briedžių gerovės apsaugai. 1874 m. buvo paskelbtas planas išilgai Kuršių marių pakrantės pastatyti pylimą-užtvanką, kad būtų apsaugotos pamario gyvenvietės nuo vasaros ir rudens potvynių. Statinys į dvi dalis turėjęs padalinti Akmeniškių–Kukmiškio²⁰ girininkijos miškus. Susirūpinta, ar dėl to nepasikeis briedžių šlapviečių augalija ir maitinimosi vietų būklė, ar naujadaras nekliudys briedžių kelionėms ir sėkmingam jų bandos atsigavimui. Karališkojo dvaro susirūpinimą briedžių gerove liudija Princo Karlo (1828–1885), Kronprinco Vilhelmo Karlo (1831–1888) ir kaizerio Vilhelmo I susirašinėjimas nuo 1874 gruodžio 1 d. iki 1875 birželio 1 d. laiškais dėl numatyto tiesti pylimo-užtvarkos. Planavimo darbai laikinai sustabdyti. Princas Karlas laiške minėjo, kad pažanga neišvengiama ir trukdyti aplinkos pertvarkoms nereikėtų, briedžiai – senųjų girių liekanos – persitvarkant kraštui neišvengiamai išnyks, tačiau būtina daryti viską, kad tai įvyktų kuo vėliau¹². Apsauginiai pylimai pastatyti po 1888 m. balandžio mėnesį pamarį (ypač Rusnės salą) nusiaubusio potvynio. Tačiau tai nepakenkė briedžių bandai.

„Briedžių tėvas“ Ramonat'as

Krašto briedžių vaizduojamosios pasakojamosios tradicijos dalis yra briedžių apsaugai ir pažinimui nusipelnę asmenys, vadinti „briedžių tėvais“ arba „motinomis“ („Elchvater“/„Elchmutter“). Vokietijos karališkame dvare žinomas vardas – Briedžių tėvas **Ramonaitis** („Ramonat“)¹³, Kavolių girios miškininko **Teodoro Ramonaičio** (1848–1894) tėvas ir **Helmuto Ramonaičio** senelis. Jis išgarsėjo kaip tolimosios ir paskutinės briedžių buveinės žinovas bei uolus tauriųjų gyvūnų saugotojas, eigulio vardas ne kartą minėtas briedžius tiriančių mokslo vyrų (Alfred'o Brehm'o). Išnašaus stoto „patiklus ir naivus lietuvis“ deramai neišmanė europietišku aukšto elgesio taisyklių, tiesmukiškėmis pastabomis ir laužyta vokiečių kalba neretai kitus pralinksmindavęs. Pasakojimai, vaizdeliai iš medžioklių Rytprūsių pakraštyje apie jį tapo Vokietijos medžiotojų žodyno dalimi. Pavyzdžiui, 1861 m. lapkričio mėnesį medžioklėje Ramonaitis lydėjo Prūsijos kronprinca Fridrichą (nuo 1888 m. Kaiser Friedrich III (1831–1888)) su žmona kronprincese Viktorija. Pliaupiant lietuvi visi sušalo, tad kartu gėrė grogą, o būsimą Vokietijos kaizerį jis net kortomis apžaidęs^{4,14}. Keistas nesusipratimas įvyko 1863 m. rudenį Ventainės girioje lankantis Prūsijos

kronprincui Fridrichui su palyda. Eiguliams suvarius briedžių kaimenę į pievą, jis su kronprincese Viktorija atsistojo nurodytoje vietoje ir laikė užtaisytą dvivamzdį šautuvą. „Aukštoji pora ilgai stebėjusi vaizdingąją raguotųjų grupę, tačiau miškininkai veltui ištempę ausis laukė šūvio; kilnioji pora nuleido vamzdį ir liko taip bestovintys, kol beatslenkantis lietus ir perkūnija privertė atsitraukti. Lietus kiaurai permerkė, ir princesei teko skolintis ponios girininkienės drabužius, nes jos „garderobas“ buvo į kitą stotį išvežtas, o kadangi ši šauni dama savo kūno dailumu gerokai pranoko aukštakilmę poniją, tai visa scena mažumą panešėjo į persirengėlių vakarėlį, juo labiau, kad ir princui teko pasikeisti drabužiais su girininku, tik atvirksčiu santykiu.“¹⁵ Persirengiant girininko namuose, nuavęs princesei Viktorijai peršlapusius batus, jis uoliai čiupo jos šlapias kojines, tik ji persigandusi sudraudė. Šis nuramindamas jai atsakęs: „*Nesibaiminkite, aš vedęs!*“^{6,16} Kitą kartą belydint Kronprinca Vilhelmą II ir Viktoriją bei „užvedus kalbą apie gerą toną“, jis pratrūkęs: Didenybe, užčiaupkite burnas, briedžiai ateina“^{4,6,12}.

Kavolių girios siaubas

Esama kone tragikomiškų nutikimų su briedžiais dešiniajame Nemuno krante. Mažosios Lietuvos kultūros istorijos puoselėtojas žurnalistas-fotografas, rašytojas Bernardas Aleknavičius perpasakojo Martyno Jankaus [„Auszra, 1884] pasakojimą¹⁴. Kavolių girioje (Sereitlaukio apylinkės, Tauragės apskr.) XX a. pradžioje kurį laiką slėpėsis toks plėšikėlis (razbainikas) Raudonkrūtinis (tikr. asmuo Jonas Vaitkus (miręs 1852). Jis valdininkams daug eibių pridaręs, buvo didžiausias Tilžės žandarininkų siaubas, bet dosnus ir gailėtingas prasčiokams. Aukštgiurių apylinkėse, „vargdieniams palinksminti, bei pagelbėti, kiek tiktai jis galėjo“, todėl daug žmonių „dar iki šiai dienai giria ir garbavoja, kiek tiktai įgalėdavo jo darbus“. Be kitų darbų prisimenamas nuotykis apie „klajojančią briedžio galvą“. Kartą valdininkas (Landrotas) – apskrities viršininkas – Kavolių girioje plačiaragi briedį medžiojo. Nudėjo miško gražuolį, tačiau laimikio būta tiek didelio, kad pasiimti jo niekaip negalėjo, ir nuėjo vežimo ieškoti. Medžioklę stebėjo Raudonkrūtinis ir, jiems atitolus, nusipjovė briedžio galvą, užsidėjo ją ant kupros ir „ėmė vaikščioti po aplinkines pamiškes taip gąsdindamas žmones“. Moterys šaukė: „Šėtonas Kavolgirėje, Šėtonas“. Kunigai girią šventino, sudegino daug žvakių¹⁴.

Kuršių nerijos briedžiai

Į Kuršių neriją plačiaragiai milžinai atplaukdavo per marias. Dažnai nuolat ar trumpai klaidžiojo po nesukultūrintas marių pakrantes ir gretimas palves. Vasarą, ryte, ar, nuvarginti dienos karščių, vakarop, jie išnirdavo iš miško gojelių nerijos retmiškiuose ir patraukdavo į pamario švendrynus atsigaivinti. Tuomet žvejai ir poilsiautojai galėjo stebėti neskubria eisena pavieniui ar grupelėmis po du tris pakrantėje braidžiojančius raguotus ar beragius galiūnus. Briedžius prižiūrėjo ir jų apskaitą vykdė Nemuno žemupio urėdijos iš priešingo marių kranto. Rasytėje, kopų apželdintojo F. Efo namuose, o vėliau pagrindinėje girininkijoje buvo įkurtas mažas Kuršių nerijos briedžių muziejus. Šeiminko dukra Elena Efa (*Helene Epha*) gerai pažinojo briedžių įpročius, jų laikymosi vietas, nuodugnai sekė bandos būklės pokyčius aplinkiniuose Rasytės miškuose. Dėl žinių ir atsidavimo briedžių stebėjimams E. Efa buvo praminta briedžių motina (*Elchmutter*). Prūsijos medžiotojų draugija už aktyvų ir nepaliamą rūpestį briedžiais jai įteikė atminimo ženklą – auksinius ragus. Karaliaučiaus universiteto zoologas Alfredas Miošleris (*A. Möscher*), tapęs Elenos vyru, o vėliau ėmęs tirti briedžių gyvenimą ir parazitus, savaime tapo vietos „briedžių tėvu“. Gamtininkas 1911–07–23 d. ant Rasytės pietryčiuose esančios Miulerio kopos (*Müller's Höh*) sugavo į muselą panašų parazitą – briedinį gyli (*Cephenomyia ulrichi* Braun). Radinys anuomet sukėlęs didelį Europos gamtininkų ir parazitologų susidomėjimą. Šiam įstabiam reginiui stebėti Nidoje, Rasytėje ir Juodkrantėje nuo XX a. pirmųjų dešimčių (po 1920 m.) buvo planuojamos naktinės ir dienos išvykos – briedžių žvalgytuvės (*Elchrevier*)¹⁹. Šešiasdešimties metais ar dvi vietėmis bričkelėmis važiuota į briedžių pamėgtas vietas. Poilsiautojams buvo aiškinama, kaip tinkamai elgtis su briedžiais, netrikdyti šių nuspėjamų galiūnų ir nesukelti jų išpuolių. Ypač agresyvos būna jaunikius saugančios briedės ir patinai rujos metu rugsėjo–spalio mėnesį. Prieškariu Kuršių nerijoje buvo per 80 briedžių, 25 gyveno Kranto ir Nidos ruože.

Nemuno žemupio krašto simbolis

Išskirtinė briedžių gausa, daugiametis rūpestis jų gyvenamosios vietos ir gerovės apsauga persmelkė daugelį krašto ūkinės ir kultūrinės veiklos šakų. Briedis greta augalų ir paukščių labiausiai atpažįstamas krašto žymuo. Vaizduojamas visas briedis, galva su mentiniais ragais ar tik rago mentė.

Liudoiko Fordemėjerio briedis Gumbynėje. Atvirukas (1912).

Kreis Elchniederung

Lankos (= Briedžių žemumos) apskrities, nuo 1939 spalio 1 d. iki 1946 m. Landkreis Elchniederung, šiand. Slavsk rajono Gastų (iki 1946 m. Heinrichswalde, šiand. Slavsk/ Слабск) miesto herbas. Nuo 1738 m. Gastų savininku tapo Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I

Nemuno žemupio apskrities herbas (1937)

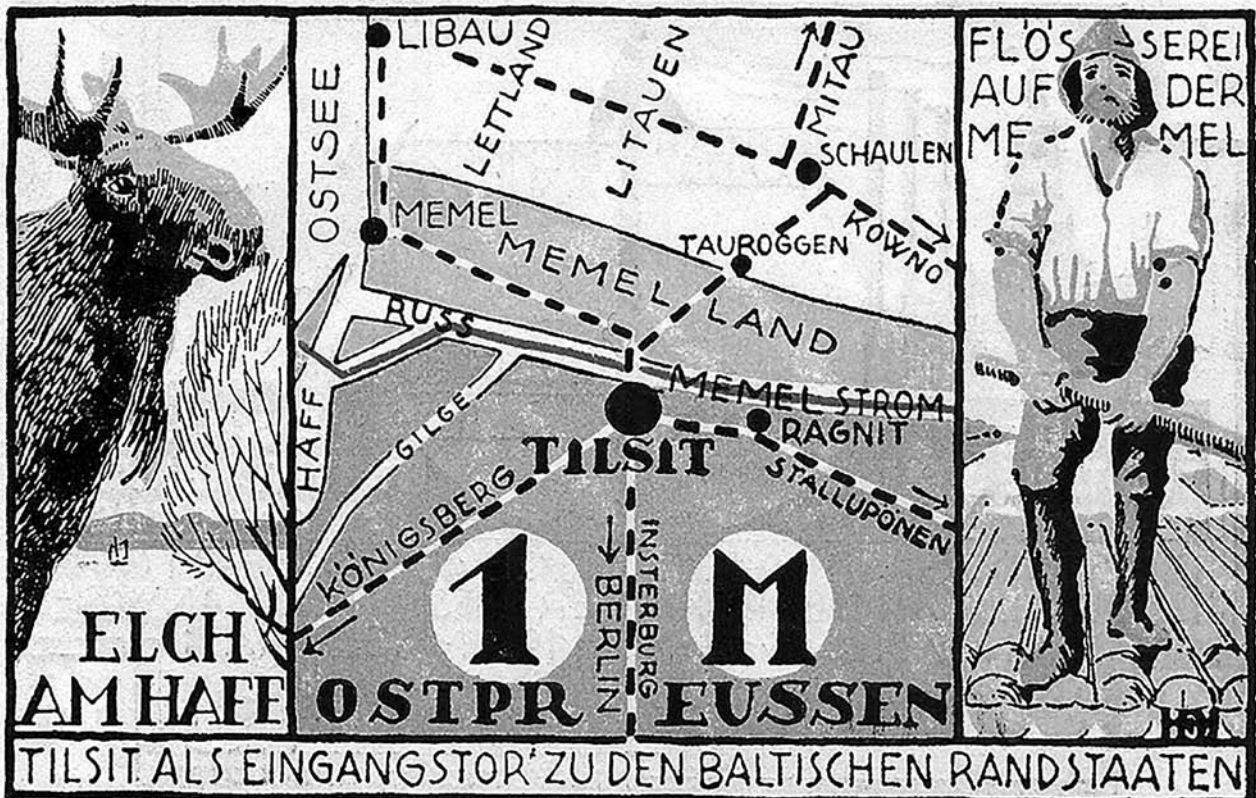
Klaipėdos išvadavimo medalis. Bronzinio medalis suteikiamas Sausio 15 d. įvykių rėmėjams (nuo 1925 m.)

Briedžių gyvenimo žinovas skulptorius Liudvikas Fordemėjeris (Ludwig Vordermeyer, 1868–1933) 1911 m. sukūrė briedžio skulptūrą. 1912–09–29 d. ji pastatyta aikštėje, Gumbinn/Gumbyneje (Gusev). 1928 birželio 29 dieną jos antrininkė pastatyta apskrities centre Tilsit/ Tilžėje (Sovetsk). 1946 m. ir 1956 m. abi skulptūros pervežtos į Kaliningrado zoologijos sodą ir saugotos santvarkų lūžio metu: 1991–01–10 briedis „Gustav“ sugražintas į pirmąją vietą Tilžėje ir 2006 m. į Gumbinę¹⁷. 2014 m. Kuršių nerijos miškų simbolis „Nidos briedis“ miestelio 50 metų sukakties proga pastatytas Kuršių nerijos nacionalinio parko direkcijos kieme (skulptorius Saulius Juchnevičius, 2014). Smalininkuose kieme Juozas Brudziński pasistatė briedžio statulą (2015). Briedžius priminė pavadinimai Preiloje ant viešbučio „Pas Preilos briedį“ (*Zum Preiler Elch*), Nidoje – „Kuršių briedis“ (*Kurische Elch*), vietos girininkijos svečių namo prekinėje pusėje 1926–1928 m. kaboję elnio ragai. Rasytėje viešbučio „Laukinis briedis“ (*Der Wilde Elch*) mediniame frontone iki šių laikų išliko puošnūs briedžių galvų kiaurapjoviai – *L'art nouveau* krypties kūriniai. Jie vaizduoti Kuršių marių burlaivių vėtrungių kiaurapjoviuose.

Briedis dažnai vaizduojamas istoriniuose krašto, miestų ir draugijų herbuose bei kraštiečių atminimo ženkluose. Tilžės miesto (įk. 1552 m.) herbe briedžio senasis atvaizdas panaudotas ir šiais

laikais. Rytprūsioose kurį laiką naudoti Tilžės magistrato 1921 Nov. 12. patvirtinti krašto pinigai „Notgeld“. „1 Mark'ės“ reverse briedžio priemarių atvaizdas. 1923 m. sausio 15 d. Klaipėdos išvadavimo medalis dovanojamas nuo 1925 m. sausio mėn. Bronzino medalio apačioje briedis/elnias (visas gyvūnas): dalyviai apdovanojami sidabro (Martynas Jankus), rėmėjai (Elzė Jankutė) – bronzos medaliais. Lietuvos taisyklingosios medžioklės ir žvejybos draugijos (1921, Kaunas) ženkle – briedžio kaukolė ir ragai. Tilžės akto 1918 m. lapkričio 30 dienos Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto manifestas (paruostas Jono Vanagaičio, atspausdintas „Ryto“ spaustuviėje, Klaipėdoje, 1936) – apačioje briedis (visas gyvūnas).

Nemuno Žemumos vadintos *lietuviškoji briedžių lankymo vieta* „litauischen Elchrevieren“ (1924), žemėlapiuose girininkijos žymėtos dvejomis briedžių mentimis. Miškų ir medžioklės (Girių ir medžioklės valdininkų) ūki administravusių valdininkų uniformos skiriamasis ženklas – paaukuota briedžio ragų kokarda. Tarnautojai nešiojo skiriamuosius ženklus su briedžių mente. Pagal naują Vokietijos vietovardžių ir medžioklės ir gyvūnijos apsaugos įstatymą (1937–04–01) pervadintos Lankos apskrities (*Landkreis Elchniederung*) herbe penkiašakiais ragais briedžio galva. (Kai kur paizduota ir karūna). Briedžio „penkiaragės“

Tilžės magistrato 1921 m. lapkričio 12 d. patvirtinti krašto pinigai „Notgeld“

atvaizdai pašto ženkluose (1938). Briedžio mentės vaizdavimo pradų atsekama iš 1787 metų Trakėnų žirgyno arklių veislės žirgų įdago (septynragė mentė) (Trakehner Gestuhte Pferde). Išeivių iš Rytprūsių draugijos (*Die Landsmannschaft Ostpreußen e. V.* (LO), įkurtos 1948 m. spalio 3 d. Hamburge, skyde ir leidiniuose vaizduojama „devyniašakė briedžio rago mentis“¹⁸. Ši vaizdavimo tradicija gyvuoja iki šiol.

Briedžio atvaizdas krašto leidiniuose

Briedžių atvaizdavimo tradicija buvo nustelbta tarybinio laikotarpio ženklų. Tačiau pastaruosius trisdešimt metų atsigręžiama į Mažosios Lietuvos ir aplinkinių kraštų gyventojų paveldą, atgaivinta senoji briedžio atvaizdavimo tradicija.

Lietuvoje: briedžio mentės atvaizdas (Šilutės raj. ir daugelio kitų miestų herbuose patvirtinti po 1991 m. Prisimename „50 Talonų“ briedį (1991). „Penkiaragis“ briedis atvaizduotas pašto ženkle „Lazdijai“ (2001). Sėkmingai dirba leidykla „Briedis“ (Vilniuje įk.1989). Įspėjamieji kelio ženklai (po 1973 m.). Konservuota miško žvėriena: „Briedis, Alnis“ (Sanitex).

Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo priimtu nutarimu Nr. N-1 (150) išskirtas vietovardis „Mažoji Lietuva“, 2014 m. sausio 30 d. Lietuvos etninės kultūros globos taryba, Lietuvos heraldikos komisija kuria krašto herbą. Kultūrinių bendruomenės atstovų sutarimu siūloma prisiminti turiningą briedžio apsaugą ir kultūrinio paveldo klodus atvaizduojant briedį kuriamame krašto ženkle.

PAAIŠKINIMAI

1. Briedžio pavadinimas: Lietuvių kalba – elnis, briedis arba briedis karčiuotasai (briedis, briedė, elenis–briedis su ragais); latvių kalba– staltbriedis, alnis; Prūsų k.– Braydis, jotvingių k.– brid/breid; žemaičių k.pt.– brėidi, briediu. Elniniai žvėrys skirti ne pagal rūšį ar lytį (toks skirstymas atsirado vėliau), bet pagal ragus: glumas gelumbė, (patelė) ar gomal [beragis briedžio patinas], tačiau briedis su ragais galėjo būti vadinamas elenu, kaip ir elnio patinas. Įvardas briedis (bendresnis pavadinimas) atskirai rūšiai įvardinti atsirado vėliau. Vietovardžiai: Briedbaliai, Briedlaukiai, Briedupė, Briedžiuliai, Briedžių sala, Briedžiulės pelkė, Briedšilis.
2. Rimvydas Baleišis, Petras Bluzma, Linas Balčiauskas. Lietuvos kanopiniai žvėrys. Vilnius, Akstis, 2003; August Martenson. Der Elch. Verlag Der Wissenschaften, 2017, 204, ISBN-10: 9783957002846; Wolfram Gieseler. Der Elch und seine urwüchsige Landschaft: Erinnerungen eines Forstmeisters an die Elchniederung in Ostpreussen 1937 bis 1945. 1987.
3. Walter Frevert. Rominten, 6. Auflage, München: 1977 (BLV), 225s.
4. Heinrich von Oepen. Jagen in Rominten (Paul Parey) 1982. Andreas Gautschi, Burckhard Winsmann-Stein. Rominten Gestern und Heute. – Bothel: Nimrod, 1992. – 243 S.; A. Gautschi: W. Frevert: Eines Weidmanns Wechsel und Wege, 2005; U. Neumärker, V. Knopf, 2007. Görings Revier – Jagd and Politik in Rominten Heide. Berlin.
5. Iki 1818 m. apskritis 1920 m. pervadinta į Lankos/ Žemunos (Kreis Niederung), pagr. Miestas / Gastos (Heinrichswalde/ Slavsk) Herbe vaizduojama briedžio galva su šešių ataugų mentiniais ragais; 1938/ 1939 Rugsėjo 12 d. oficialiai spalio 1 d. pervadinta į Vokietijos/ Nemuno žemupio briedžių miškas/ Deutsches Elchwald/ Elchniederung/ Lankos apskritis=Lietuviškąją žemumą). Slavskij rajon/ Славский район Калининградской области), 1815–1848 m. vadintos Lietuvių žemuma arba Briedžių žemuma, piečiau Skirvytės plytinti Briedšilių arba Briedžiulės aukštapelkė.
6. Hans Kramer. Elchwald. Elchwald - Einst und Heute. 2007.
7. Paul Lemke. Der Kreis Elchniederung. In der Kreis Elchniederung gestern und heute. Rautenberg-Druck, Leer 2006 (1938), S. 9 – 17.
8. Algimantas Kamičaitis, 2006. Legendos apie šešiasdešimtšiaragus briedžius. Medžiotojas ir medžioklės. Nr. 1(123): p. 31–32.
9. Jurgis Elisonas. Elnių, arba elnių (cervidae), šeimos praeitis ir dabartinis jų stovis Lietuvoje. Kosmos. – 1927, Nr. 7, p. 266–275.
10. Tadas Ivanauskas. Briedis. Medžiotojas. 1929 Nr. 6., p. 1–12
11. Conseil International de la Chasse et de la Conservation du Gibier (CIC) 1928, Paris.
12. Hans-Georg Wormit. Naturschutz vor einem Jahrhundert [Der alte Kaiser Wilhelm ließ die ostpreußischen Elche in den königlichen Forsten sorgfältig hegen]. Ostpreußenblatt 6. Mai 1989 - Folge 18, Seite-Seite 13.
13. Otto Ramonat, g. 1813 Didžiojoje Šilainukuose, nuo 1858 01 06 girininkas Šilgaliuose (Plašių apskritis), karališkasis girininkas (1861–02–02), rūpinosi medžiojamosios gyvūnijos apsauga. Girininkas medžiotojų vedlys iki 1867 metų. Nuo 1879–10–24 Karališkasis miškininkas Akmeniškėse (Šakūnų apskritis gyv. girininkijos namuose, nuo 1885–09–18 karališkasis medžioklės prižiūrėtojas („Königlicher Hegemeister in Ibenhorst“), Akmeniškų girininkijoje, mirė 1886–12–15 Kukmiškio vyr. girininkijoje (Ackmeniscken, Ober Först Ibenhorst). Apie 1857 m. vedė Marie Neiss ir išaugino tris dukras.
14. Jonas Bulota. Raudonkrūtinis. Mokslas ir gyvenimas, Nr. 10, 1974. p. 46–48; Bernardas Aleknavičius 2001. Ką ošia Kavolgirė? Klaipėda. Gilija. Kovo 21 p. 13. Mažosios Lietuvos poringės. Druka. 2006.
15. Otto Glagau. Lietuvos žemuma. Lietuvninkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje. Vilnius, Vaga, 1970, 195–228; S[enftleben]. Weihnachtsbesuch in der Memel – Niederung – Altpreussische Monatschrift. – 1862, B. 1, S. 212–213].
16. Johanas Zembrickis. Šilokarčiamos krašto istorija. [Sembtitzki, 1920, 217/- liet. k. 2005, 188]
17. H. G. Tautorat. Rominten, 1989. – 47; Jawad Daheur. Les usages identitaires de l'élan et du bison en Allemagne, en Pologne et à Kaliningrad: Étude de six sculptures monumentales de la fin du XIXe siècle à nos jours. Trajectoires [Travoux des Jeunes Chercheurs du Ciera: Le Centre Interdisciplinaire d'études et de Recherches sur l'Allemagne]. 2013, 7: Online erschienen am: 27 September 2016, <http://journals.openedition.org/trajectoires/1111>.
18. Benno Dilba. Der Elch und die Elchschaufel: Symbole Ostpreußens. Landsmannschaft Ostpreußen, Abteilung Kultur, Hamburg, 1995, 63.
19. Martin Kakies. Elche zwischen Memmel und Meer. Berlin – Lichterfelde, 1944.
20. Ackmeniscken-Ibenhort– šiand. Dunny/ Primorsk.

Migracija iš Vokiečių ordino užkariautos Skalvos į Lietuvos valstybę XIII–XIV a.

Audinga LELIUKAITĖ

Kaunas

Iki 1283 m., kol buvo pradėtas nuolatinis karas su Lietuvos valstybe, Vokiečių ordinas (dar kitaip – Kryžiuočių ordinas, Ordinas) Pabaltijyje spėjo užkariauti prūsų bei kaimyninių baltų genčių žemes. 1231–1283 m. trukusio nukariavimo metu, buvo užgrobtos 13 baltų genčių ar etniškai mišrių žemių – Kulmas, Lubava, Sasna, Pamedė, Pagudė, Varmė, Notanga, Barta, Semba, Galinda, Nadruva, Skalva ir Jotva-Sūduva (tik vakarinė dalis).

Dėl Vokiečių ordino pradėto prūsų ir kitų baltų genčių žemių užkariavimo, vietiniai gyventojai ėmė trauktis į kitas, gretimas kaimynines žemes. Matyt, žmonės migruodavo dėl įvairių priežasčių – vieni priverstinai, kiti būdavo paaimami į nelaisvę, kita dalis traukdavosi savo noru, gavę pažadus, kad Lietuvos valstybėje gaus žemės, tarnybą ar panašiai. Kai kurie jų apsigyvendavo pavieniais kaimais, kitų gyvenvietės sudarydavo didesnius teritorinius-administracinius vienetus, pavyzdžiui, Bartų valsčių (Bartų pavietas, vėliau – seniūnija) su jam priklausiusiomis keturiomis vaitystėmis – Skalvių, Pogorodno¹, Pelesos ir Panemunės.

Siame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama skalvių migracijai į Lietuvos valstybės teritoriją. Reikėtų pastebėti, kad straipsnyje vartojamas migracijos terminas atitinka šių dienų termino reikšmę – gyventojų kėlimąsi iš vienos vietos į kitą². Todėl tas pats terminas yra vartojamas tiek kalbant apie savanorišką, tiek apie galimai priverstinę skalvių pasitraukimą į Lietuvos valstybę.

Pastebėtina, baltų genčių migraciją į Lietuvos valstybę liudija ne tik mums gerai žinomų

istorinių šaltinių duomenys. Apie vykusius migracijos procesus galime spręsti remdamiesi ir kalbiniais duomenimis – manoma, iki mūsų dienų yra išlikę šimtai vietovardžių, savo pavadinimais menančių prūsų ir kitų baltų genčių gyvenimą Lietuvos valstybėje. Archeologinių tyrinėjimų duomenys – dar viena vertinga šaltinių grupė, liudijanti atvykėlių gyvenimą Lietuvoje. Kadangi aptariamu metu baltų pasitraukimai ar išvedimai iš jų žemių buvo ganėtinai dažnas įvykis, tema tampa itin svarbi nagrinėjamu laikotarpiu.

Istoriniai duomenys apie migraciją iš Skalvos

Užkariavęs Nadruvą, Ordinas ilgai nedelsė ir tęsė kitų baltų genčių žemių nukariavimą. Panašu, kad kryžiuočių kariniai veiksmai Skalvoje turėjo prasidėti apie 1274–1275 m. ir trukti maždaug iki 1278 m.³ Per visą XIII–XIV a. laikotarpį įvairiuose istoriniuose šaltiniuose yra užfiksuota daugiau nei 10 skalvių pasitraukimų ar jų apsigyvenimų Lietuvos valstybės teritorijoje. Turint omenyje, kad pasitraukimo atvejų tyrinėjimu laikotarpiu būta ne vieno, vertėtų pristatyti bent keletą skaitlingesnių skalvių pasitraukimų, išsivedimų ir užfiksuotų jų apsigyvenimų Lietuvos valstybės teritorijoje.

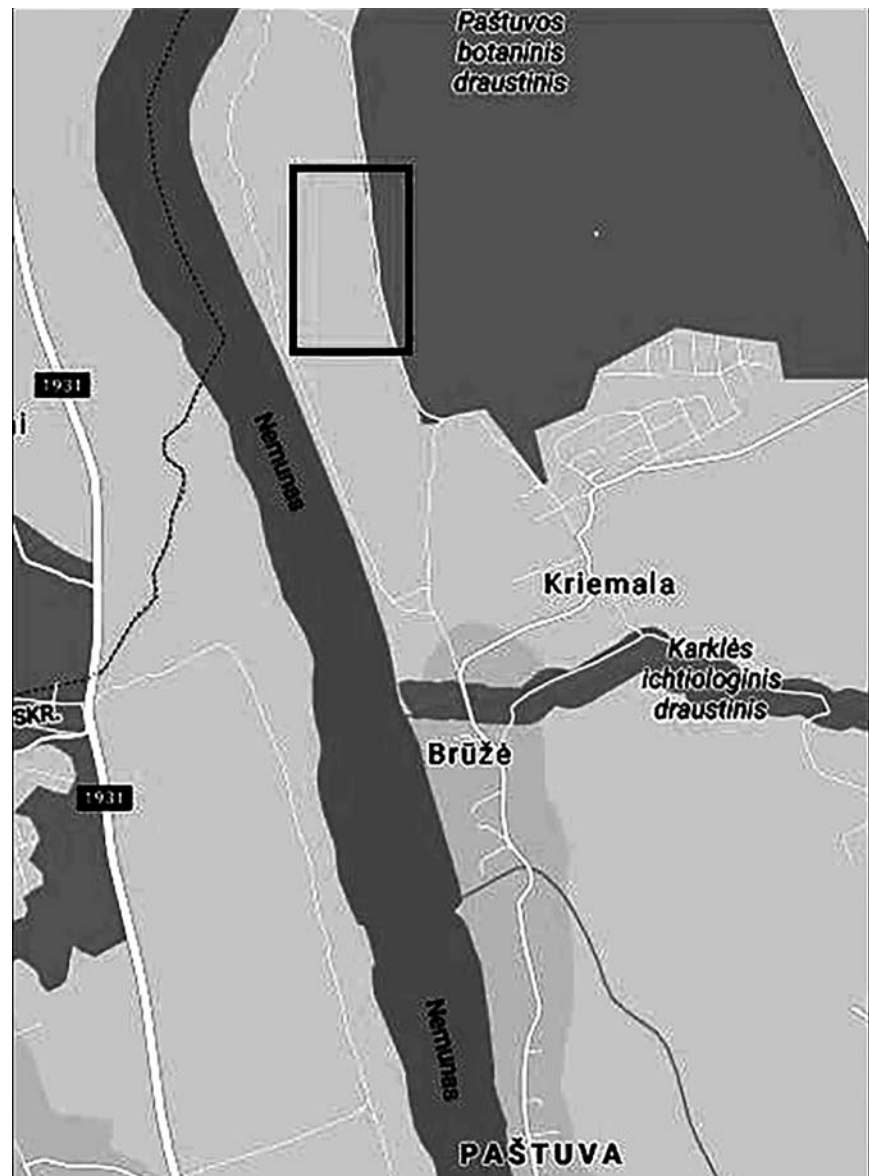
Pirmiausia reikėtų pastebėti, kad kai kurie tyrinėtojai yra linkę manyti⁴, kad skalviai į Lietuvos valstybės teritoriją galimai atsikėlė dar 1274–1280 metų laikotarpiu. Tikėtina, ši prielaida daroma remiantis faktu, kad panašiu metu į Lietuvos valstybę savanoriškai ėmė trauktis kitų baltų žemių gyventojai – 1274–1275 m. nadruviai ir 1274–1277 m.

pagudėnai. Visgi pirmieji šaltinių duomenys apie, tikėtina, įvykusį skalvių parsivedimą į Lietuvos valstybę mus pasiekia iš 1338 m. Bychovco kronikoje rašoma apie Gedimino žygį į Skalvą: „Ir, čia įveikęs vokiečius bei susigražinęs Žemaitiją, tuojau pat su tomis pačiomis pajėgomis ir su žemaičiais išžygiavo į Vokiečių žemę ir paėmė Tilžės miestą bei kitą miestą – Ragainę, paėmė daug kitų miestų, visą žemę ištuštino, [žmones] išsivedė nelaisvėn. Praliejęs Vokietijoje daug kraujo ir iškovojęs pergalę, didžiai linksmas pasuko namo.“⁵ Nors šaltinyje nenurodoma žygio data, manytina, ją galime nustatyti remdamiesi Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio kronika. Kaip ir Bychovco kronikoje, Ordino kronikininkas taip pat rašo apie lietuvių ir žemaičių surengtą žygį į Skalvą, trukusį tris dienas⁶. Vis tik kronikininkas pateikia šiek tiek tikslesnę informaciją – žygio aprašyme nurodoma 1338 m. data. V. Marburgietis pasakoja, kad kryžiuočiai su lietuviais ir žemaičiais susikovė Galialaukyje (vok. Galelouken, Galelauken), kuris, kaip pastebi istorikas Alvydas Nikžentaitis, yra netoli Ragainės⁷.

Po kelių dešimtmečių, apie 1364–1365 m. vokiečių šaltiniuose randame ne tik pirmosios skalvių gyvenvietės – Skalvių kaimo (tarp Užubalio ir Rodūnios)⁸, paminėjimą, tačiau ir stambiaus Lietuvos kariuomenės karo žygio į Ragainę aprašymą, po kurio, kaip nurodo V. Marburgietis, į Lietuvos valstybę buvo parsivesta apie 800 skalvių⁹. Nors kronikininkas rašo, kad skalviai buvo išsivesti kaip belaisviai, šią informaciją reikėtų vertinti atsargiai, kadangi neaišku, ar minėtieji 800 skalvių buvo tikri belaisviai, ar žmonės visgi pasitraukė savo noru¹⁰. Tą

patį Lietuvos kariuomenės žygį į Skalvą užfiksuoja ir Livonijos ordino kapelionas ir kronikininkas Hermanas Vartbergė „Livonijos kronikoje“¹¹. Skirtingai nei V. Marburgietis, H. Vartbergė nurodo tikslią žygio datą – 1365 m., tačiau nieko neužsimena apie žygio metu išsivestus belaisvius.

Nuo 1364–1365 m. skalvių gyvenviečių paminėjimai šaltiniuose tampa vis dažnesni. Apie 1381 m. V. Marburgietis pasakoja apie Skalvos kaimą prie Paštuvos (Kauno r.), o 1385 m. kryžiuočių kelių aprašymuose („vegeberichtuose“) aptinkame net keturis skalvių gyventų vietovių paminėjimus – du kartus Senujų Skalvių (vok. alden Schalwin), Skalvių krašto (vok. Schalwen lant) ir Skalvos (vok. Skalewo)¹². Remdamiesi šaltinių rinkinio „Scriptores rerum Prussicarum“ redaktorių pastebėjimais, vienų skalvių gyvenviečių lokacijas galime nustatyti lengviau, kitų – kur kas sudėtingiau. Visgi, atidžiai išnagrinę „vegeberichtuose“ pateikiamą informaciją, galime daryti išvadą, kad aprašomos vietovės buvo susitelkusios pietų Lietuvoje – netoli Dubičių (Varėnos r.), kas reikštų, kad minimos skalvių gyvenvietės galimai priklausė visai kitai skalvių gyvenviečių grupei, esančiai į vakarus nuo vėliau šaltiniuose minimos Skalvių vaitystės.

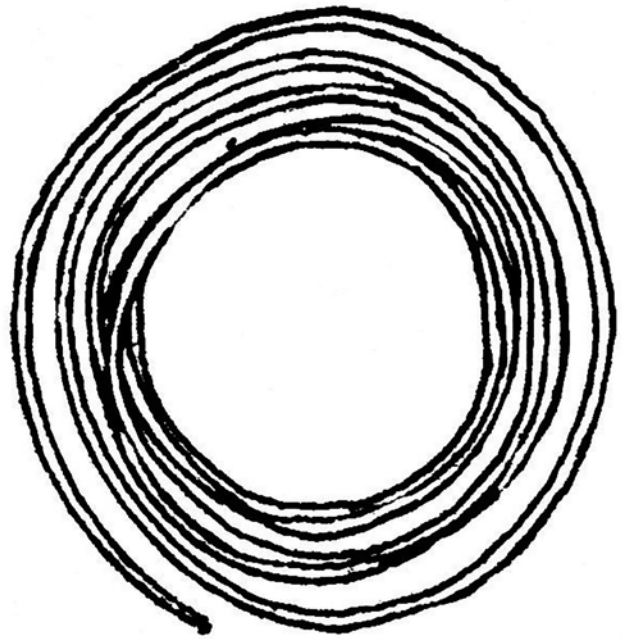
Staciakampiu pažymėta Kriemalos kapinyno vieta. Žemėlapis iškarpa paimta iš Google Maps. Žemėlapis koreguotas autorės

Archeologiniai duomenys apie skalvių gyvenimą vietovę

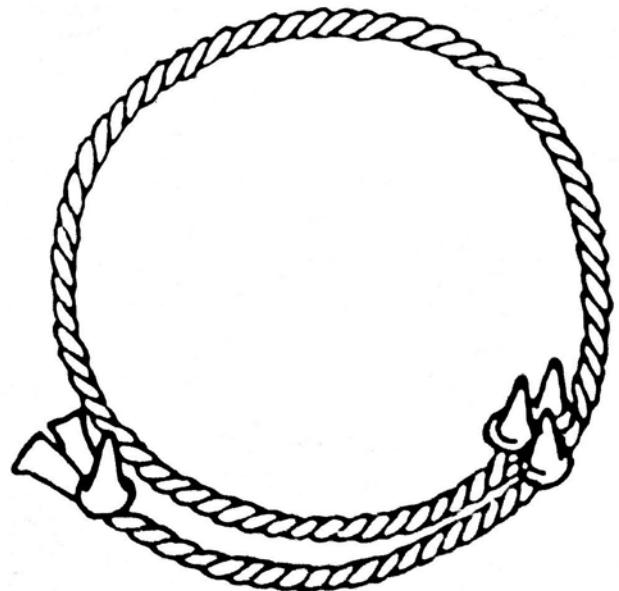
Kaip jau buvo minėta, apie 1381 m. Vokiečių ordino kronikininkas V. Marburgietis rašo apie Skalvos kaimą, buvusį Vilkijos apylinkėse, prie Paštuvos (Schalwen prope Postow)¹³. Tačiau XIX a. šaltinių rinkinio „Scriptores rerum Prussicarum“ vienas iš redaktorių Teodoras Hiršas veikalose pastabose pažymi, kad Skalvos pavadinimas gali būti iškreiptas, kadangi jam nepavyko rasti jokie Skalvos vietovardžio prie Paštuvos¹⁴. Tenka sutikti, kad T. Hiršo pastaba dėl Skalvos vietovardžio nebuvimo prie Paštuvos yra sąlyginai teisinga. Panašu, kad tuo metu vietovardis jau buvo išnykęs arba pakeičtas pavadinimą. Tačiau, jeigu vokiečių istorikas, matyt, naudojęs tik XIX a. žemėlapius, Skalvos kaimo nerado, nereiškia, kad toks seniau neegzistavo. Šioje vietoje taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į V. Marburgiečio aprašomą 1369 m. Paštuvos pilies puolimą¹⁵. Kronikininko teigimu, pilies gynimui vadovavo Girdavas (lot. Girdow). Tenka pastebėti, kad pastarojo vardas yra labai panašus į dar 1285 metais minėto skalvio – Girdilos (lot. Girdilo)¹⁶. Galima teigti, kad yra didelė tikimybė, kad V. Marburgiečio minėtas Girdavas taip pat buvo skalvis.

Nepaisant to, kad vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose ir žemėlapiuose kol kas nepavyko aptikti Skalvos gyvenvietės prie Paštuvos, apie jos galimą egzistavimą mums leidžia spręsti archeologinių tyrinėjimų duomenys. Prie Paštuvos esančio Kriemalos (Kauno r., Nemuno deš. krantas) kapinyno tyrimai atlikti dar 1961 m.¹⁷ Kapinyne buvo rasti 28 nedegintų ir 8 sudegintų mirusiųjų kapai ir 23 žirgų griaučiai. Rasti kapai datuojami įvairiais laikotarpiais: 4 kapai priklauso II–III a.; 3 kapai – V–VI a.; 8 sudegintų mirusiųjų ir 23 žirgų kapai datuojami X–XIV a.; 7 mirusiųjų griaučiai su XIV–XV a. įkapėmis, o 14 – be jų¹⁸. Kapinyne iš viso surinkti 44 radiniai, datuojami X–XVII a.¹⁹ Kriemalos kapinyne buvo rasta įvairių įkapių: įvijinis antsmilkinis²⁰; vytinė antkaklė kūginiais galais²¹; akinė segė, kurios kojėlė puošta įžambiais susikertančiais grioveliais²²; apyrankė pumpuriniaisiais galais (galai užkeisti)²³ ir kiti radiniai.

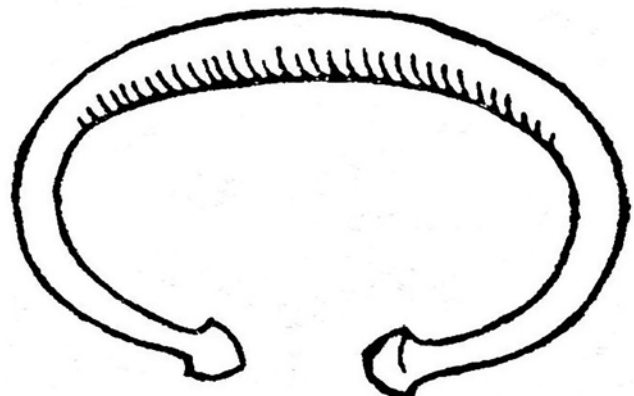
Lyginant skalvių kultūros skiriamuosius bruožus ir Kriemalos kapinyno duomenis, galima pastebėti, kad abiem atvejais yra būdingi griautiniai kapai. Nuo V a. pr. iki VII a. pab. skalviai mirusiųjų nedegindavo, tad jų kapinyuose randami nedegintiniai kapai. Mirusiųjų deginimo paprotys skalvių etnokultūrinėje srityje plinta maždaug nuo VII a. pab. ir tęsiasi iki

Įvijinis antsmilkinis. Iliustracija iš 1978 m. išleisto Lietuvos TSR archeologijos atlaso T. 4 priedo

Vytinė antkaklė kūginiais galais. Iliustracija iš 1978 m. išleisto Lietuvos TSR archeologijos atlaso T. 4 priedo

Apyrankė pumpuriniaisiais galais. Iliustracija iš 1978 m. išleisto Lietuvos TSR archeologijos atlaso T. 4 priedo

XIII a. Kaip pavyzdžius galime paminėti Nemuno žemupio skalvių etnokultūrinei grupei priskiriamus Kreivėnų ir Sodėnų kapinykus. Kreivėnų kapinyne seniausi rasti griautiniai kapai datuojami VI–VIII a.²⁴, Sodėnų kapinyne – V–VII a.²⁵ Kreivėnų kapinyne rasti degintiniai kapai datuojami VIII–XII a.²⁶, Sodėnuose – sudegintų mirusiųjų kapai XI–XII a.²⁷

Visgi Kriemalos kapinyne atveju mus ypač domina rasti ir X–XIV a. priskiriami 8 sudegintų mirusiųjų ir 23 žirgų kapai. Skalviai, galimai apsigyvenę prie Paštuvos, kartu su savimi į Lietuvą atsinešė ir tuo metu Skalvoje jau seniai paplitusių mirusiųjų deginimo paprotį. Pastebėtina, kaip ir Kriemalos kapinyne, kitiems skalvių kapams yra būdingas laidojimas kartu su nedegintais žirgais²⁸. Skalvių kapuose neretai randama ir bronzinių vytinių antkaklių (pavyzdžiui, daug rasta Viešvilės kapinyne). Bendrai kalbant, skalvių kapai išsiskiria savo turtingumu iš kitų baltų genčių kapų. Tą galimai nulėmė tai, kad skalviai, iki jų žemę užkariavo Vokiečių ordinas, prekiaavo ir kontroliavo vykusią prekybą Nemunu, Kuršių mariomis, nuo Baltijos per skalvių kraštą ir atgal keliavo kitų kraštų pirkliai²⁹.

Skalvių gyventos vietovės Lietuvos valstybėje

Peržvelgus tiek istorinius, tiek archeologinių tyrinėjimų duomenis, galime matyti, kad skalviai iš tiesų migravo ir gyveno Lietuvos

valstybėje. Tik šioje vietoje turėtų iškilti klausimas, kur skalviai apsigyvendavo atvykę į Lietuvą? Be jau minėtų istorinių ir archeologinių duomenų, galimai skalvių gyventos vietovės mums gali padėti identifikuoti lingvistiniai duomenys, konkrečiau tariant – vietovardžiai. Nors skalvių gyvenimą primenančių vietovardžių nėra tiek daug, kaip kad, pavyzdžiui, primenančių bartų gentį, visgi galime paminėti keletą, kurie savo pavadinimais mums gali priminti skalvių gyvenimą Lietuvos valstybėje.

Pirmiausia derėtų atkreipti dėmesį į Lietuvos šiauriniame pasienyje esančius du Tilžės kaimus: pirmąjį, esantį Akmenės r. (nuo Naujosios Akmenės apie 2,5 km į šiaurę)³⁰; antrąjį – Zarasų r. (Drūkšių ežero šiauriniame krante)³¹. Greta pastarojo kaimo randamas ir Tilžės miškas (nuo Turmanto miestelio apie 7 km į pietryčius)³². Apie Zarasų rajone esantį Tilžės kaimą ir jo kilmę yra šiek tiek rašyta ir krašto pažinimo žurnale „Mūsų gamta“. Kęstutis Sadauskas 1989 m. publikuotame savo straipsnyje „Drūkšiai ir jų apylinkės“ rašo: „Čia pat, prie ramios Drūkšių įlankos, išikūrusi Tilžė. Toks kaimo pavadinimas, matyt, neatsitiktinis. Juk apylinkėse yra Gumbinė, Ragainė, Rambynas, Pergula ir kitokie prūsiški vardai. Manoma, kad po numalšinto Herkaus Manto sukilimo į šias vietas persikėlė prūsai, atnešę čia ir senosios prarastosios giminės vardus.“³³

Prielaidą, kad minėta Tilžės gyvenvietė (Zarasų r.) iš tiesų galimai siejasi su skalviais, daro

Juoda linija pabraukti Tilžės ir Bartkiškės kaimai (Zarasų r.) XIX a. pab. sudarytame ir 1917 m. Karinio topografinio skyriaus generallinio štabo išleistame žemėlapyje

dar labiau įtikėtina ir netoliese esantis Barteliškės kaimas³⁴, kuris, kaip tenka pastebėti, savo pavadinimu mums primena prūsų bartų gentį. Čia reikėtų atkreipti dėmesį, kad bartai anksčiau dažnai būdavo minimi viename kontekste su skalviais. Kaip pavyzdys galėtų būti jau minėtas Bartų valsčius, kuriame gyveno ir skalviai. Taigi Barteliškė nuo Tilžės kaimo yra nutolusi vos 2 km į vakarus. Tiesa, kaimas dar XIX a. žemėlapyje yra žymimas Bartkiškės, ne Barteliškės pavadinimu³⁵. Tačiau Barteliškė nėra vienintelė rajone, kuri savo pavadinimu primena prūsų genties bartų etnonimą. Netoli Tilžės ir Barteliškės kaimų, šalia Turmanto miestelio, 1976 m. išleistame Lietuvos TSR administraciniame-teritoriniame žinyne aptinkame dar du galimai prūsiškos kilmės kaimų toponimus – Bartkiškė I (nuo Turmanto mstl. apie 700 m į pietvakarius) ir Bartkiškė II (šiuo metu gyvenvietė formaliai panaikinta)³⁶. Šiek tiek toliau, randame ir dar vieną galimai prūsiškos kilmės vietovardį – Bartašiškės viensėdį (nuo Turmanto miestelio apie 16,5 km į šiaurės vakarus)³⁷.

Kitas Lietuvoje aptinkamas galimai skalviškas vietovardis – Ragainė³⁸. Lietuvoje šiuo pavadinimu iš viso yra žinomos penkios vietovės. Pirmasis Ragainės kaimas yra Panevėžio rajone, nutolęs nuo Panevėžio apie 12 km į pietvakarius. Kalbininkas Antanas Salys pastebi, kad XX a. buvusiame Smilgių valsčiuje dar egzistavo ir Ragainės laukas³⁹. Pastarasis turėjo būti dabartiniame Panevėžio r., tikėtina, prie netoliese vis dar esančio minėto Ragainės kaimo. Taip pat kalbininkas pastebi, kad viename 1590 m. Raseinių žemės teismo akte yra minimas ir dar vienas, dabar jau

išnykęs, Ragainės kaimas⁴⁰. Kadangi Ragainės ir Tulkinčių kaimai buvo paminėti kartu, abi vietovės turėjo priklausyti dar XX a. egzistavusiam Kuršėnų valsčiui. Be minėtų vietovių, Ragainės vardu randame ir dvi pievas – Šarkio ir Sauselio kaimuose (Kalvarijos sav., Liubavo sen.)⁴¹. Vis dėlto šio vietovardžio nederėtų tiesiogiai sieti su skalviais ir jų gyvenvietė Ragaine, kadangi Ragainės pavadinimas gali būti lietuviško žodžio ragas vedinys. Todėl vertėtų nepamiršti, kad minėtosios Ragainės vietovės yra tik galimai skalvių gyventos vietos Lietuvoje.

Grįžtant prie istorinių duomenų, verta prisiminti Bartų valsčių ir jo sudėčiai priklausiusią Skalvių vaitystę⁴². Remiantis tiek valsčiaus, tiek vaitystės pavadinimais, manoma, kad šiame teritoriniame-administraciniame vienete išimtinai gyveno prūsų ir kitų baltų genčių atvykėliai, daugiausia – bartai ir skalviai. Patys naujausi duomenys iš buvusios Skalvių vaitystės vietovių buvo surinkti visai neseniai – XX a. pabaigoje. 1991 m. vyko kraštotyros ekspedicija į Pelesos apylinkes, vadovauta Lietuvių kalbos instituto mokslinių bendradarbių Marijos Razmukaitės, Aloyzo Vidugirio ir mokytojo geografo Albino Jarmalos⁴³. Ekspedicijoje dalyvavęs kraštotyrininkas Petras Venantas Mačiekus užrašė kelių kaimų mikrotoponimus. Būtent prie pastarųjų sąrašo randame lauko, smėlyno pavadinimą Skalviškės (gud. Skalviški), lokalizuojamą Paliūnų kaime (gud. Paliuntsy, nuo Rodūnios apie 3 km į šiaurės vakarus)⁴⁴. Galima teigti, kad šis mikrotoponimas papildė žinomą Skalvių vaitystės kaimų sąrašą ir praplečia skalvių gyventą teritoriją Rodūnios apylinkėse.

Kaip jau buvo užsiminta anksčiau, baltų genčių apgyvendinimo pradžią rusėniškose žemėse galime sieti su dar XIII a. antroje pusėje Traidenio vykdyta prūsų apgyvendinimo politika. Nors lietuviškoje historiografijoje yra nuomonių⁴⁵, kad skalviai taip pat buvo apgyvendinti Lietuvos valstybėje dar Traidenio valdymo laikais (apie 1268–1269 iki 1282 m.), vis dėlto tyrinėtojai daugiausia yra linkę manyti, kad skalviai Rodūnios apylinkėse apsigyveno vėliau, tikėtina, po 1338 m. Gedimino vadovauto lietuvių ir žemaičių arba po jau ne kartą minėto 1364–1365 m. Algirdo žygio į Ragainę⁴⁶. Apie skalvių apsigyvenimą Rodūnios apylinkėse pasakojama ir 1385 m. kryžiuočių kelių aprašyme: „Nuo Užubalio 2 mylios iki Skalvos čia taip pat gyvena skalviai, kurie Ragainėje buvo sugauti <...>. Nuo Skalvos už 2 mažų mylių yra Rodūnia, čia gražus, gausus ir tirštai gyvenamas kraštas“⁴⁷. Nors minėtasis aprašymas patvirtina faktą, kad čia apsigyvenę skalviai yra atvykę iš

Traidenis Aleksandro Gvanjinio (Alessandro Guagnini) „Europos Sarmatijos aprašyme“ (*Sarmatiae Europaeae descriptio*), p. 48

Ragainės, visgi negalime tiksliai atsakyti į klausimą, ar tai 1338 ar 1364–1365 m. atvykėliai.

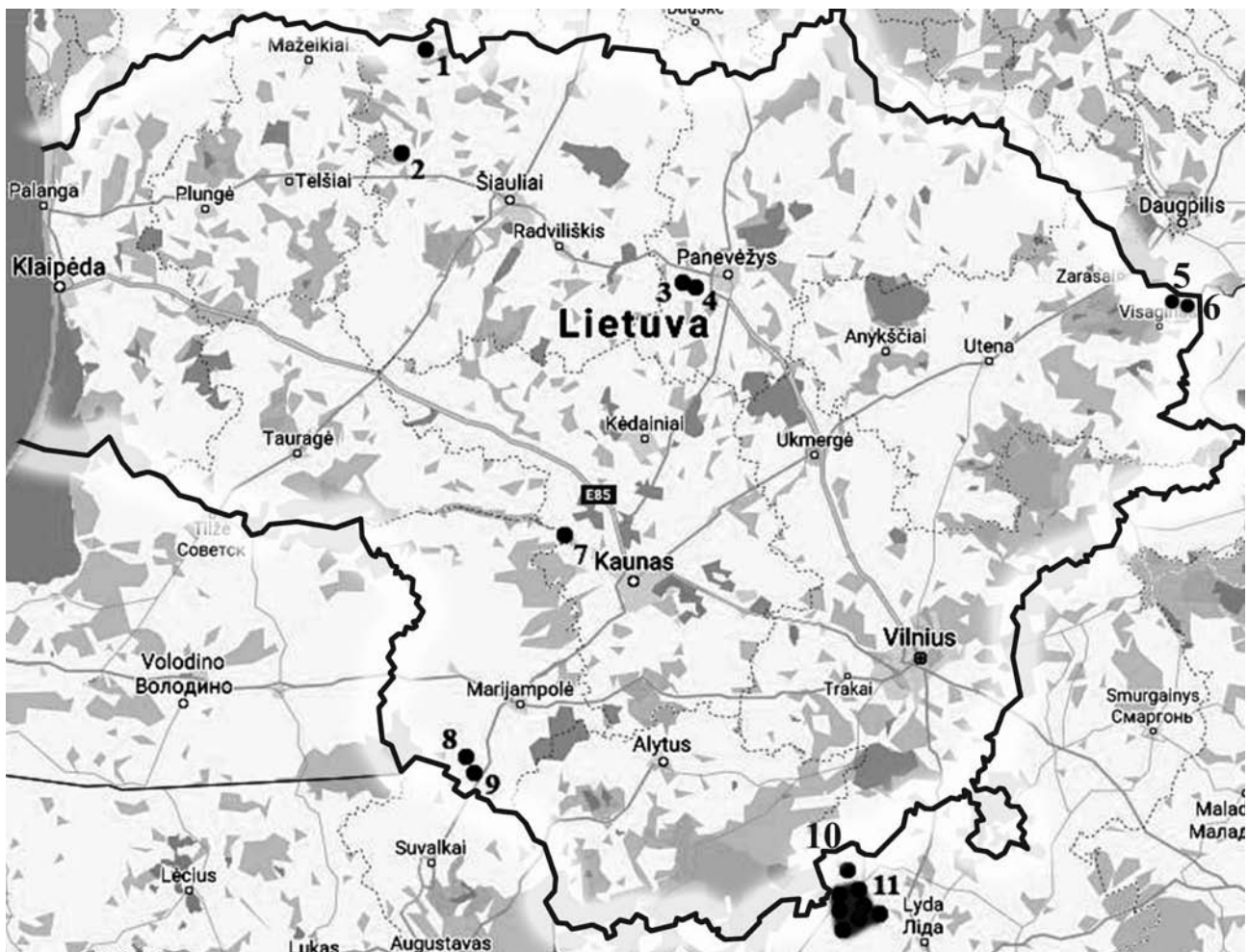
Galima manyti, kad skalviai į visas aptartas vietas buvo atkeldinti neatsitiktinai – lygiai taip pat, kaip ir pietinėje Lietuvos valstybės dalyje, skalviai, kaip ir kitos ten gyvenančios baltų gentys, reikalui esant turėjo būti pasiruošusios ginti savo gyvenamą kraštą⁴⁸. Tuo tarpu, kai valstybės pietuose gyvenę skalviai saugojo Lietuvos valstybę nuo iš Prūsijos atvykstančių Vokiečių ordino karių, manytina, šiaurės ir rytų dalyse gyvenę skalviai galėjo saugoti Lietuvos valstybę nuo Livonijos ordino žygių. Galimai norint sustiprinti gynybą – šalia skalvių buvo apgyvendinti ir bartai (ar atvirkščiai – skalviai šalia bartų).

Taigi, nors dauguma tyrinėtojų didžiąją dalį baltų atvykėlių apgyvendintų teritorijų lokalizuoja

pietų Lietuvoje ir netoliese esančiuose baltų teritorijos pakraščiuose, matome, kad skalviai bei kitos baltų gentys taip pat galimai gyveno ir prie Lietuvos šiaurinio pasienio. Kadangi išvadas darome tik iš išlikusių žinių apie vietovardžius, galima manyti, kad praeityje skalviškos kilmės toponimų galėjo būti kur kas daugiau.

Svarbiausios išvados

Išnagrinėjus įvairiuose informacijos šaltiniuose pateikiamus duomenis, paaiškėjo, kad pirmieji Skalvos gyventojai į Lietuvos valstybės teritoriją galimai galėjo patekti jau 1274–1280 metais. Visgi apie didesnę skalvių migraciją turėtume kalbėti XIV a. Nuo XIV amžiaus antros pusės šaltiniuose pastebimas vis dažnesnis Lietuvos valstybėje esančių skalvių gyvenviečių

Galimai skalvių gyvenimą menančios vietovės Lietuvos valstybėje. Žemėlapis iškarpa paimta iš Google Maps. Žemėlapis koreguotas autorės

● – galimai skalvių gyvenimą menančios vietovės Lietuvos valstybėje;

— juoda linija pažymėta dabartinė Lietuvos Respublikos siena, rytuose linija žymi Lietuvos-Baltarusijos sieną.

Skaičiais pažymėtos vietovės: 1. Tilžės kaimas (Akmenės r., Naujosios Akmenės kaimiškoji sen.); 2. Ragainės kaimas (Šiaulių r., Kuršėnų kaimiškoji sen.) (išnykęs); 3. Ragainės kaimas (Panevėžio r., Naujamiesčio sen.); 4. Spėjama 1590 m. minėto Ragainės lauko vieta (Panevėžio r., Naujamiesčio sen.) (išnykęs); 5. Tilžės miškas (Zarasų r., Turmanto sen.); 6. Tilžės kaimas (Zarasų r., Turmanto sen.); 7. Kriemalos kapinynas (Kauno r., Batniavos sen.) (manoma, buvęs Skalvių kaimas Paštuvos apylinkėse); 8. Ragainės pieva (Sauselio k., Kalvarijos r.); 9. Ragainės pieva (Šarkio k., Kalvarijos r.); 10. Skalviškės (Skalviški) laukas, smėlynas (Paliūnų k. (Paliuntsy), Baltarusija); 11. 1637 ir 1765 m. šaltinių duomenimis Skalvių vaitystės teritorija ir jai priklausę kaimai (Baltarusija).

paminėjimas. Tenka apgailestauti, kad didžioji dalis gyvenviečių iki mūsų dienų neišliko arba pakeitė savo pavadinimus. Visgi kai kurias jų gyventas vietoves mums padeda lokalizuoti itin vertingi archeologinių tyrinėjimų duomenys, kaip antai, Kriemalos kapinyno atveju. Prisi-
menant šaltiniuose užfiksuotus ir iki mūsų dienų išlikusius Tilžės ir Ragainės vietovardžius,

tenka apgailestauti, kad kol kas negalime užtikrintai pasakyti, ar pastarieji kaimai ir vietovės iš tikrųjų prisiėmė skalvių Tilžės ir Ragainės vardus. Tačiau remdamiesi žinomų skalvių gyvenviečių kiekiu Skalvių vaitystėje ir Dubičių apylinkėse, galime teigti, kad skalviai, kartu su bartais, sudarė didžiausias baltų genčių atvykėlių grupes Lietuvos valstybėje XIII–XIV a.

LITERATŪRA

- Literatūroje Pogorodno vaitystė dažniausiai vadinama Gardino vaitystės pavadinimu, tačiau jai priklausę kaimai buvo susitelkę ne Gardino, bet Pogorodno apylinkėse (dab. Baltarusija).
- Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Lietuvos Respublikos terminų bankas, žiūrėta 2020 m. sausio 12 d., <http://terminai.vlkk.lt/paieska?search=migracija>.
- Mažosios Lietuvos enciklopedija, T. 4, Rahn–Žvižežeris (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009), p. 265.
- Artūras Dubonis, Traidenis (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009), p. 114.
- Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika (Vilnius: Vaga, 1971), p. 68.
- Vygandas Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika (Vilnius: Vaga, 1999), p. 86.
- Alvydas Nikžentaitis, Gediminas (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1989), p. 50.
- Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika, p. 129.
- Ten pat., p. 129–130.
- Abėjoti verčia tai, kadangi šie 800 „belaisvių“ buvo laisvai apgyvendinti Rodūnios apylinkėse, kur jiems buvo suteikta žemės.
- Henrikas Latvis ir Hermanas Vartbergė, Livonijos kronikos (Vilnius: Mokslai, 1991), p. 188.
- Scriptores rerum Prussicarum, T. 2 (Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863), 700–703, Nr. 81, Nr. 82. ir Nr. 90.
- Ten pat., p. 600.
- Ten pat., išnaša Nr. 1362.
- Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika, p. 140–141.
- Petras Dusburgietis, Prūsijos žemės kronika (Vilnius: Vaga, 1985), p. 217.
- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais (Vilnius: A. Varno personalinės įmonės leidykla, 1998), p. 453.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasas, T. 3 (Vilnius: Mokslas, 1977), 56, Nr. 293.
- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais, p. 453.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasas, T. 4 (Vilnius: Mokslas, 1978), p. 6.
- Ten pat., p. 30.
- Ten pat., p. 33.
- Ten pat., p. 88.
- Valdemaras Šimėnas, „Kreivėnų kapinynas“, in Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais, p. 214.
- Valdemaras Šimėnas, „Sodėnų kapinynas“, in Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais (Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, 1988), p. 92.
- Šimėnas, „Kreivėnų kapinynas“, p. 215.
- Šimėnas, „Sodėnų kapinynas“, p. 92.
- Lietuvos istorija, T. 2, Geležies amžius (Vilnius: Baltos lankos, 2007), p. 391.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. 21, Sam–SkI (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012), p. 784–785.
- Vietovardžių žodynas (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002), p. 385.
- Ten pat., p. 385.
- Ten pat.
- Kęstutis Sadauskas, „Drūkšiai ir jų apylinkės“, Mūsų gamta 6 (1989): 9.
- Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žiny-
nas, 2 dalis (Vilnius: Mintis, 1976), p. 29.
- IX–21, žemėlapių redagavo pulkininkas Serdiukas (Сердюк) (Sankt Peterburgas: Karinės topografijos skyriaus generalinis štabas, 1917).
- Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žiny-
nas, 2 dalis, p. 29.
- Ten pat.
- Ten pat., p. 255.
- Antanas Salys, Raštai, T. 3, Įvairūs straipsniai (Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1985), p. 385.
- Ten pat.
- „Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė“, žiūrėta 2020 m. gegužės 24 d., http://lkiis.lki.lt/paieska?header=Ragain%C4%97+19224&resourceId=1201&remoteRecordId=10361482&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet, http://lkiis.lki.lt/paieska?header=Ragain%C4%97+19301&resourceId=1201&remoteRecordId=10342526&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet.
- Apie šį Rodūnios apylinkėse buvusį administracinį vienetą planuojama parengti atskirą publikaciją.
- Lydos krašto lietuviai, T. 1 (Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002), p. 666.
- Ten pat., p. 678.
- Dubonis, Traidenis, p. 114.
- Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika, p. 129–130.
- SRP, T. 2, 703, Nr. 90.
- Kaip kad apie 1364 m. Kęstutis paskyrė 150 lietuvių iš Skalvos kaimo saugoti kelių. In Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika, p. 129.

Padavimai apie pietų Skalvos piliakalnius

IV dalis. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis

Dr. Vytenis ALMONAITIS

Kaunas

Raudžių (Nemunijos) piliakalnis iškilęs ties Nemuno ir Šešupės santaka, priešais Sokaičių (Pagėgių sav.) kaimą. Kaip sako objekto pavadinimas, piliakalnis yra prie Raudžių (vok. Raudsen, rus. Rjadino) kaimo ir Nemunijos (vok. Nemonge) dvarvietės. Nors iš Lietuvos Respublikos teritorijos jis pasiekiamas tik akimis, ir iš tolo matyti, jog tai – vienas iš įspūdingiausių praeities paminklų Skalvoje. Bendras jo ilgis su vakarinėje pašlaitėje įrengta terasa siekia 250 m, o plotis – maždaug 150 m! Nežiūrint tokių įspūdingų matmenų ir išskirtinės geografinės padėties, dar XIX a. Prūsijos tyrinėtojų užfiksuotas piliakalnis XX a. buvo beveik užmirštas, apie Skalvą rašiusieji autoriai jo nė neminėdavo. 2011 m. piliakalnį pakartotinai

surado, išmatavo ir aprašė šio teksto autorius bei archeologas Valdemaras Šimėnas.

Apie Raudžių (Nemunijos) piliakalnį šios publikacijos rengėjui jau teko rašyti ir „Rambyno“ žurnale¹, ir keliuose kituose leidiniuose². Šių tekstų kartoti neverta, galima tik pažymėti, kad jau juos paskelbus buvo gauta naujos informacijos. Pavyzdžiui, paaiškėjo, kad piliakalnis buvo gerai žinomas garsiam vokiečių archeologui Karlui Engeliui (Carl Engel, 1895–1947). Jo archyvas, kurį perėmė ir sutvarkė tyrinėtojas Rudolfas Grenčas (Grenz), saugomas Vokietijoje, Gotorfo pilies rūmuose įsikūrusiame archeologijos muziejuje. 2006 m. archeologas Linas Tamulynas jame, byloje „Til-sit-varia“, rado K. Engelio ranka pieštuku ant

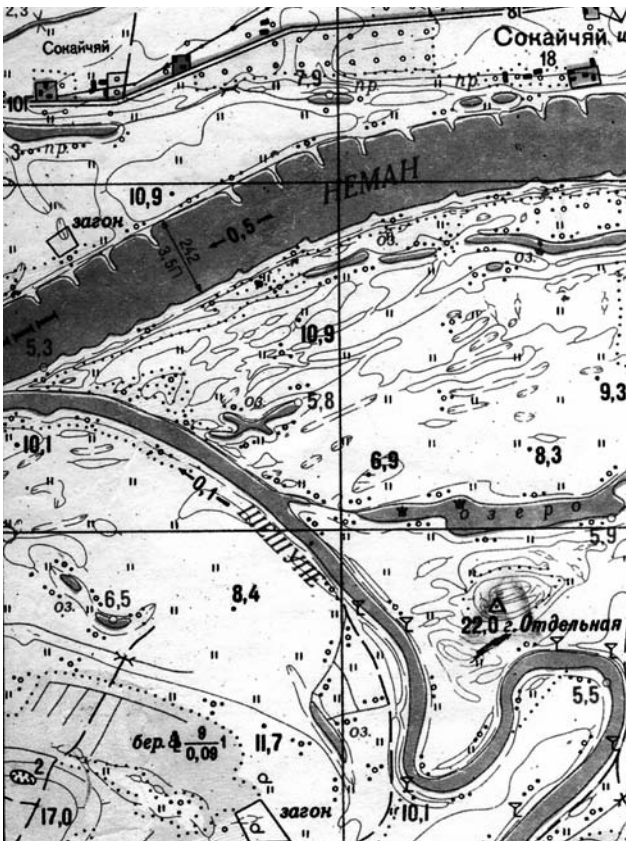

Nemuno ir Šešupės santaka. Tolumoje matyti tamsesnis medžių guotas – Raudžių (Nemunijos) piliakalnis. 2012 m. Autoriaus nuotrauka

bloknoto lapelio pieštą Raudžių (Nemunijos) piliakalnio schemą. Ji yra šalia Viešvilės kapinyne rastų radinių piešinių, ant lapelio taip pat užrašyta „Wischwill, Kr. Tilsit-Ragnit“. Tačiau šalia matomas priedas „tikriausiai Raudžiai“ (Wohl Raudszen) ir piešinio palyginimas su šio straipsnio autoriaus 2011 m. nusibraižyta schema neleidžia abejoti, K. Engelis matavo ir braižė Raudžių (Nemunijos) piliakalnį³. Tikėtina, kad jei ne tragiška žūtis⁴, archeologas būtų paskelbęs savo surinktą medžiagą ir šiandien apie šį senovės paminklą žinotume kur kas daugiau.

Iš įvairių šaltinių surinktų naujų žinių apie Raudžių, Nemunijos ir gretimas gyvenvietes 2013 m., pakartotinai – 2015 m. pateikė Mažosios Lietuvos tyrinėtojas Martynas Purvinas⁵. Jis, be kita ko, rašė: „Senovę ten vis dar primena virš paupio pievų iškylanti išpūdinga kalva, kur glaudėsi anų laikų gyventojai, ten vėliau įsirengę ir piliakalnį. Iš ten kontroliuota Šešupės ir Nemuno santaka ir platesnės apylinkės. Dabar jau nebežinomas tos vietos senasis vardas panemunių skalvių genčiai nepalikus rašytinių dokumentų. Vėliau apie išpūdingą piliakalnį kurti padavimai, jį aprašinėjo Prūsijos kraštotyrininkai“⁶.

Minėtuose šio teksto autoriaus straipsniuose jau buvo rašyta, kad piliakalnis pasižymi

Raudžių (Nemunijos) piliakalnio apylinkės 1974 m. sudarytame rusiškame topografiniame žemėlapyje (lapas C-46-18-Г-В-1). Originalo mastelis 1:10 000. Vytenio ir Junonos Almonaičių žemėlapių kopijų rinkinys.

ne tik archeologine, galima istorine, bet ir mitologine verte, apie jį pasakoti padavimai. Šie straipsniuose cituoti, perpasakoti, tačiau nebuvo pateikti tekstų netrumpinant. Tai daroma šioje publikacijoje.

Apie 1888–1894 m. Ragainės apylinkėse tautosaką rinko Vilius Kalvaitis. Jo užrašytą pasakojimą apie Raudžių (Nemunijos) piliakalnį 1903 m. išleistoje knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ paskelbė Jonas Basanavičius. Tekste užsimenama, kad ant piliakalnio „šis tas“ vaidenasi, tačiau jo netinka vadinti padavimu⁷. Kita vertus, kaip ir kiti V. Kalvaičio užrašyti pasakojimai bei padavimai, jis perteiktas jau nebevertinama vietos lietuvininkų tarpe, tad šio „autentiško“ teksto vertė neabejotina.

Raudžų kalns⁸

„Ragainės pav. Raudžų kalns, vadinams Kiaulės rags, Šešupės šaurėje ant pievų lyg koks pažulnus gojus apie 5 m išsikeldams, rytun link nuolaidyn į pievas išbėg, o šaurėje jo paties ilgio (apie 400 žingsnų) upės galas lyg koks ilgs ežers tviksi. Aukštumos vidurys, kur šis tas pasivaidina, apie 6 m išskuopts ir smiltimis apdengts, lyg koks begalinis bliūds išveizd. Jame keli kelmai kaip liudininkai likę. Šiaip visas kalns, kaip minėta, labai tankiai nuskurdusiais aužuoliniais, drebuliniais, liepiniais, šermukšniniais, karkliniais krūmynais apžėlęs, lyg gojus išveizd.“⁹

Dar anksčiau už V. Kalvaitį padavimus apie Raudžių (Nemunijos) piliakalnį užrašinėjo tautosakininkas ir etnografas Eduardas Gizevijus (Gisevius). Apie 1840 m. jis tyrinėjo Aukštųjų Eisulių (vok. Obereisseln, rus. Garino) apylinkes ir, kaip pats vėliau rašė, ketino nueiti „iki Raudžių, kur Šešupės ir Nemuno santakoje buvusi sena tvirtovė“¹⁰. Neabejotina, kad tyrinėtojas anksčiau ar vėliau tą ir padarė, nes 1881 m. išleistoje jo darbų rinktinėje pateikiamas suliteratūrintas padavimas „Našlaitė“ (Die Waise)¹¹. Jame Raudžiai neįvardijami, bet kalbama apie „kalną prie Šešupės, ant kurio senais laikais stovėjo pilis“. Tad beveik neabejotina, jog turimas omenyje Raudžių (Nemunijos) piliakalnis.

Šį padavimą 1940 m. išleistoje knygelėje „Kai dar amžina ugnis ruseno“ lietuviškai perteikė Jonas Remeika. Jis sąžiningai nurodė, kad tekstas parašytas „pagal Gisevius“¹². J. Remeika labai nenutolo nuo pirminio teksto, bet vertė ne pažodžiui, o laisvai konstruodamas savąjį padavimo variantą. Verta jį perskaityti.

Našlaitė (trumpasis variantas)

„Viename kalne prie Šešupės nugrimzdo pilis. Paliko tik gili duobė. Vėliau kasdien vidurdieniais kalne pasirodydavo mergaitė ir pindavo saulės spinduliuose savo auksu žėrinčias kasas.

Jei kas eidavo pro šalį, ji liūdnu balsu maldaudavo aplankyti ir nepalikti jos vienos. Metų metais veltui ieškojo žmonėse užuojautos.

Kartą viena našlaitė keliavo pro kalną. Vos nugirdo ji iš kalno maldaujantį balsą, tuoj skubėjo ten, pasiūlydama savo pagalbą.

Mergaitė išklausinėjo našlaitę, ką prijuostėj neša, kur eina ir t. t. Našlaitė viską atvirai papasakojo. Ji neturėjo nei tėvų, nei artimųjų. Gyveno pas svetimus. Tie buvo šiurkštūs ir vertė ją duoneliauti.

Kalno mergaitei pagailo vargšo vaikelio. Ji pasiūlė našlaitei visuomet pasilikti pas ją. Našlaitė su džiaugsmu sutiko ir nebegrižo namo. Tik vienas piemuo pastebėjo, kai našlaitė su kalno mergaite dingo kalne.

Po ilgų metų žmonės matė, kaip puikus vežimas apylinkėj važinėjo ir prieš kai kurias trobeles sustodavo. Puiki geradarė ramindavo vargšus ir dalydavo dovanas. Žmonės pasakoja, kad tai buvusi ta pati našlaitė, kuri kartą dingo kalne“¹³.

Taip pat suliteratūrintas, tačiau žymiai ilgesnis padavimo „Našlaitė“ variantas paskelbtas Jono Bickos ir Frico Tumoso sudarytoje knygoje „50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų“¹⁴. Tiesa, ir šiame tekste nei Raudžiai, nei Nemunija neįvardijami, kalbama apie „Lajučių piliakalnį“. Kita vertus, sakoma, kad šis yra ties Sokaičių (Pagėgių sav.) kaimu, kitoje Nemuno pusėje¹⁵. Toks apibūdinimas visiškai atitinka aprašomo Raudžių (Nemunijos) piliakalnio geografinę padėtį. Kitas dalykas, kad jau buvo įrodyta, jog senasis Sokaičių pavadinimas, žinomas nuo 1394 m. ir vartotas maždaug iki XVI a., – Lagučiai (Lėgučiai, šaltiniuose – Legutten, Legutt)¹⁶. Padavime minimi Lajučiai neabejotinai yra tas pats kaimas¹⁷, o jam priklausančios

Pylimas, juosiantis viršutinę piliakalnio aikštelę, žvelgiant iš pietų. 2011 m. Autoriaus nuotrauka

Raudžių (Nemunijos) piliakalnis žvelgiant iš šiaurės, iš dešiniojo Nemuno kranto. 2012 m. Autoriaus nuotrauka

žemės seniau galėjo plytėti abiejuose Nemuno krantuose. Tokių, abipus upės išsidėsčiusių, gyvenviečių seniau buvo ne viena. Geras pavyzdys – Rambyno alkakalnio papėdėje įsikūrę Krakoniškiai (Krakeniščiai). Verta pastebėti, vakariniame Sokaičių pakraštyje, arčiau Vėžininkų kaimo, tebetelkšo senvaginis ežeras archajišku pavadinimu Lagis (Lagytis)¹⁸. Lankos tarp šio ežeriuko ir Nemuno, kaip matoma net XX a. pirmosios pusės žemėlapiuose, lietuviškai vadintos Lagito pievos, o vokiškai – Lagitwiese¹⁹. Iš minėto hidronimo ir turėjo susidaryti oikonimas. Įdomu, kad naujajį, asmenvardinį, pavadinimą kaimui suteikusios giminės žmonės Sokaičiuose gyveno dar ir XX a. Senosiose kaimo evangelikų liuteronų kapinėse 2002 m. tebebuvęs paminklas su užrašu Sokeiter²⁰. Apibendrinant šias žinias, galima klausti: gal ant piliakalnio stovėjusi pilis XIII–XIV a. turėjo Lagučių (Lėgučių) vardą?

Tikėtina, kad J. Bicka ir F. Tumosas, kaip ir J. Remeika, kurdami savo literatūrinį padavimą naudojo E. Gizevijaus tekstu, kurį labai išplėtojo ir savaip pagražino. Tačiau jų pateiktame tekste minimos detalės (pavyzdžiui, gyvenviečių pavadinimai), kurių E. Gizevijaus variante nėra. Tad J. Bicka ir F. Tumosas turėjo naudotis ir kitais šaltiniais. Deja, autoriai nuorodų į juos nepateikė, tik pastebėjo, kad „padavimai imti iš „Lietuvos Keleivio“ arba jo priedų „Sėkmadienio“ ir „Kaimyno“. Keli užrašyti arba papildyti iš žmonių pasakojimų“²¹. Nors J. Bickos ir F. Tumoso suredaguotas padavimas, žvelgiant šios dienos akimis, atrodo kiek sentimentalus ir per daug „pagražintas“, jis žemiau pateikiamas teksto netrumpinant ir necenzūruojant.

5. Die Waise.

Auf dem Berge an der Szeßupe, wo in alten Zeiten ein Schloß gestanden hat, das, wie die noch tiefe Deffnung zeigt, untergegangen ist, zeigte sich späterhin jeden Mittag eine Jungfrau, die ihr goldglänzendes Haar im Sonnenschein kämmend ordnete. Sah sie Jemanden vorüberkommen, so rief sie sogleich mit zwar lauter, aber ebenso klagender Stimme, sie doch nicht allein zu lassen, sondern ihr Gesellschaft zu leisten. Jahre hindurch hatte sie vergeblich die Menschen um Theilnahme und Mitgefühl angefleht; endlich ging auch einst eine Waise bei dem Berge vorüber, die hörte nicht sobald die Frau rufen, als sie auch sogleich hinging, um ihr, wenn sie etwa der Hülfe bedürfte, solche anzubieten. Von der Frau wurde sie nun näher ausgefragt, was sie in der Schürze habe? wohin sie gehe? u. Als die Waise nun erzählte, daß sie keine Eltern habe, und von den Leuten, die sie aufgenommen, sehr hart gehalten und zum Betteln umhergeschickt würde, tröstete sie die Frau und sagte, sie wollte sich ihrer für immer annehmen, und sie könnte ganz bei ihr bleiben. Die Waise nahm es mit Freuden an und kehrte nicht mehr wieder. Ein Hirte hatte es aus der Entfernung mit angesehen, wie sie mit der Jungfrau in den Berg verschwunden war. Nach Jahren sah man einen stattlichen Wagen, der in der Gegend umherfuhr und vor mancher Hütte still hielt, um hier Gaben, Sinderung und Trost zu erteilen. Die hohe Geberin war, wie man nach vielem Fragen und Forschen erfuhr, die einst in den Berg verschwundene Waise. —

1881 m. išleistoje knygoje „Eduard Gisevius“ publikuoto padavimo „Našlaitė“ tekstas

Našlaitė (platusis variantas)

„Ties Sokaičių kaimu, anapus Nemuno, buvo senovėje didelis prūsų kaimas Lajučiai. Ten dabar riogso kalnelis, kurio viduryje yra tamsi skylė. Kas tą kalną supylė ir kaip joje skylė atsirado, niekas nežino. Seneliai sako, kad seniau toje vietoje stovėjusi stipri pilis, kuri buvusi garsi visame prūsų krašte ir visoje Lietuvoje. Bet ar piktoji ragana pilį užbūrė, ar kerštingi priešai sienas išardė, jie nežino. Tik atsimena, kad dažnai apie vidurdienį, kai saulutė mėlynuoju dangumi į pietus iškildavo, iš kalno išeidavo graži moteris. Ji šukuodavo savo auksinius plaukus, kviesdavo praeinančius užlipti ant kalno ir, gailiai verkdamą, skųsdavosi savo liūdna dalele. Bet niekas jai nenorėjo padėti, niekas nenorėjo jos nuraminti.

Tuo metu kaimo gale, senoje sukrypusioje trobelėje, gyveno varginga našlė. Ji teturėjo tik vieną dukterį, kurią labai mylėjo. Dažnai glausdavo ji savo mylimą dukrytę prie krūtinės, žvelgdama į skaisčias mergaitės akis, bučiuodavo jos mažas raudonas lupytes ir manydavo savyje: „Kas būtų, jei aš dabar mirčiau? Kur pasidėtų našlaitė?“ Stipriau tuomet apglėbdavo motina savo dukrele, karščiau pabučiuodavo ir dvi didelės, žibancios ašaros nuriedėdavo per išbalusius motinos skruostus ant mažosios mergaitės veido.

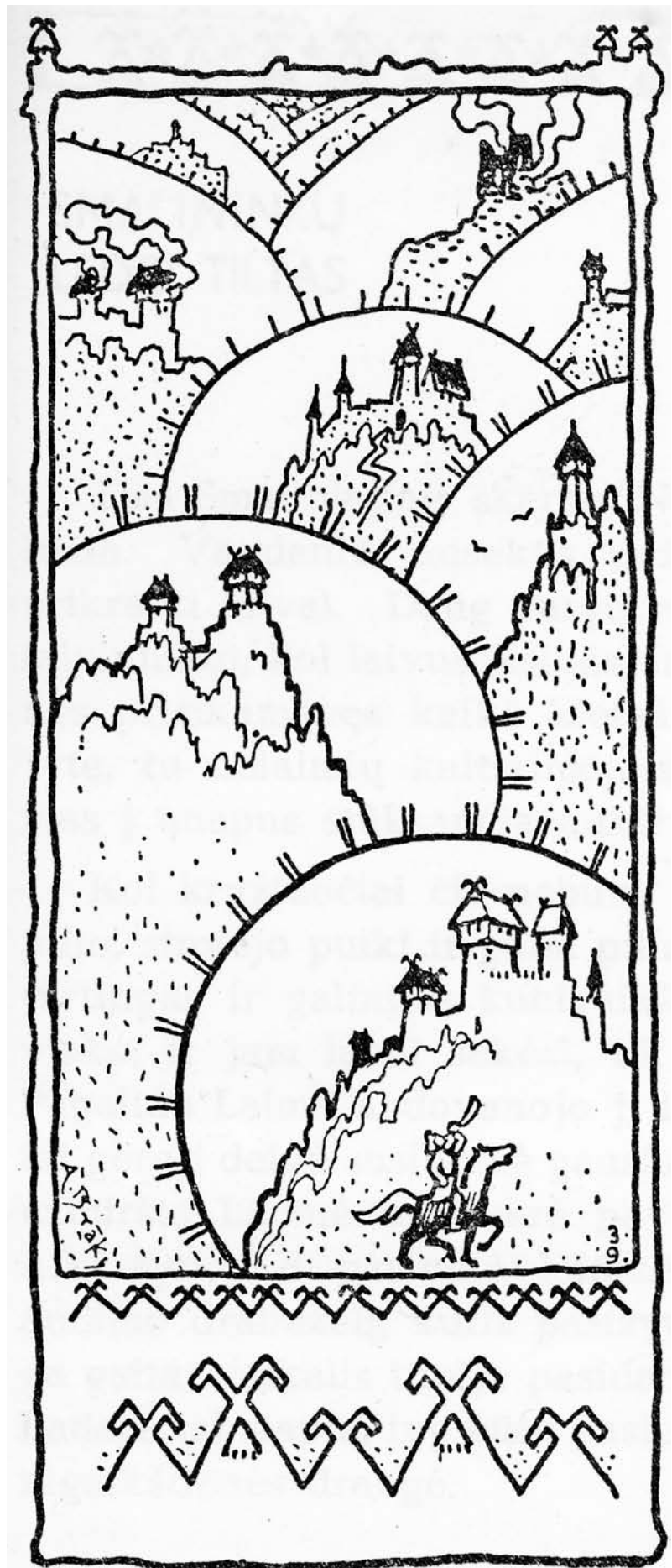

Vieną dieną moteris susirgo. Jos dukrelė stovėjo prie sergančios motutės lovos ir, glostydamą liginės plaukus, vis klausė: „Mamytė, ar jau greit kelsi?“ Bet jos mamytė nebekėlė. Kelias dienas pasirgusi, ji tyliai užmerkė akis ir nebeat-sibuvo. Mirdama dar pažvelgė į savo mažąją dukrelę, savo stings-tančiomis lūpomis tyliai kažką su-šnibždėjo, o iš jos temstančių akių tekėjo gailios ašaros. Mergaitė šaukė, raudėjo, bet žiaurioji mirtis nebegražino jai mamytės. Matė, mažytė, kaip svetimi paguldė šal-tą motutės kūną į didelį, juodą karstą ir, į kapines nuvežę, užkasė giliai žemėj.

Liko dukrelė viena. Niekas ne-beglostė dabar jos purios galvytės, niekas nebetarė geresnio žodžio. Neturtingi kaimynai ją nusivedė į savo namus, bet čia visų stumdo-ma, nuplyšusi ir išalkusi ji turė-jo dirbti tokius darbus, kurių dar nepajėgė. Dažnai, net sningant ar lyjant, jai užkabindavo krepšeli, ir nelaimingoji našlaitė turėdavo eiti elgetauti. Tik Rudžiukas palydė-davo ją tuomet pro vartus, o ji ap-kabindavo kudlotą šunelio galvą ir graudžiai verkdamo. Stebėdavos mergaitė, kad žmonės tokie pikti ir negailestingi. Ji visus mylėjo ir visų gailėjosi. Kartais, eidama pro kapines, ji užsukdavo prie motutės kapo ir ten ilgai, ilgai raudodavo.

Kartą ėjo ta našlaitė verkdamo pro Lajučių piliakalnį. Paslaptin-goji moteris tuo metu sėdėjo kalno viršūnėje. Jai pagailo nelaimingo-sios mergaitės, todėl, užsivedusi ją ant kalno, švelniai paglostė, nu-ramino. Motutei mirus, niekas ne-bebuvo mergaitei meilesnio žodžio taręs, todėl, kalno moteriai meiliai paprašius pasilikti kalne, ji be pasi-priešinimo nuėjo su ja į kalno vidų. Piemenėlis, kuris netoli tos vietos bandą ganė, dar matė, kaip dvi mo-ters dingo tamsiame kalno rūsyje. Niekas neieškojo vargšės mergai-tės, niekam ji nebuvo reikalinga.

Praėjo keleri metai. Žmonės, kurie buvo našlaitę priėmė į savo namus, visiškai suvargo. Skurdas

Adomo Brako piešinys, publikuotas 1940 m. išleistoje knygoje „Kai dar amžinas ugnis ruseno“, iliustravęs skyrių „Ka pasakoja užmirštos piliatės“

viešpatavo jų griūvančioje lūšnelėje ir badas grasino pražudyti visą šeimą. Vieną dieną, kai išalkusių vaikų būrelis tapė suplyšusių mamytės sijoną ir verkdamas prašė valgyti, o motina, jau kelias dienas nieko nevalgiusi, be vilties ramino savo badaujančius vaikus, per Lajučių kaimą važiavo gražus vežimas. Keturi juodi arkliai traukė jį. Vežime sėdėjo graži, turtinga mergaitė, kurios niekas nepažinojo. Buvo tai anoji našlaitė. Ji važiavo tiesiai į tuos namus, kuriuose gyveno vargingieji žmonės. Mergaitė apdovanojo savo buvusius globėjus, ir laimė bei džiaugsmas vėl sugrižo į dūminę vargšų trobelę. Ir kiekvieną kartą, kai tik koks vargas aplankydamo tą namelį, iš kažkur atvykdavo mergaitė, paguosdavo, apdovanodavo visus ir išvažiuodavo. Iš kur ji atvykdavo ir kur vėl dingdavo, niekas nematydavo. Dabar jau seniai nebėra tos vargingosios trobelės, ir seniai nebesilanko ten geroji našlaitė. Nė gražiosios moters niekas dabar nebemato ant Lajučių piliakalnio“²².

Šia publikacija straipsnių ciklas apie padavimais apgaubtus pietų Skalvos piliakalnius baigiamas. Tai nereiškia, kad jau buvo pristatyti visi šiame istoriniame regione esantys piliakalniai, publikuoti visi apie juos užrašyti padavimai. Ir piliakalnių, ir padavimų žinoma daugiau. Pavyzdžiui, 1937 m. išleistame rinkinyje „Iš Mažosios Lietuvos tautosakos“, kurį spaudai parengė žymus folklorininkas Jonas Balys²³, publikuojamas padavimas apie Šupinių (vok. Schuppinen, rus. Vetrovo) kaime, maždaug penketas kilometrų į pietvakarius nuo Ragainės, esantį „kalną“ – tikėtina, piliakalnį. Apie jį pasakota, kad „ten vaiduoklės rodo, ir kartais pačios žmonės užkalbinančios“ ir t. t.²⁴ Būna tikėtina, kad ateities tyrinėtojai suras bei aprašys ir kitus pietų Skalvos piliakalnius, surinks ir pateiks skaitytojams visus apie juos žinomus padavimus. Jie – didis lietuvių tautos turtas.

LITERATŪRA

- Almonaitis V. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis – užmirštas Skalvos istorijos paminklas // *Rambynas*, 2012, Nr. 1 (5), p. 22–28.
- Almonaitis V. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vilnius, 2012, p. 624–631; Almonaitis V. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis – užmirštas pietų Skalvos archeologijos ir istorijos paminklas // *Istorija. Mokslo darbai*. 2012, t. 4 (88), p. 3–16; Almonaitis V. Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje. Kaunas, 2013, p. 183–205.
- 2020 03 gautas archeologo Lino Tamulyno laiškas. Autoriaus archyvas.
- K. Engelis karui baigiantis pateko į sovietų zonoje buvusią internautų stovyklą, kurioje, susirgęs šiltine ir išsekęs iš bado, mirė: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. I. Vilnius, 2000, p. 360.
- Purvinas M. *Ažuolynai, Nemunija, Raudžiai ir Bambė* // *Voruta*, 2013 m. lapkričio 23 d. Nr. 24 ir 2013 m. gruodžio 7 d. Nr. 25. Pakartotinai publikuota: Purvinas M. *Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais*. Trakai, 2015, p. 254–263.
- Ten pat, p. 254–255.
- Iš gyvenimo vėlių bei velnių, surinko Jonas Basanavičius. *Vilnius*, 1998, p. 279 (pirmas leidimas – 1903).
- Šis pavadinimas sugalvotas teksto rengėjo. Knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ pasakojimui tiesiog suteiktas numeris 46.
- Iš gyvenimo vėlių bei velnių, surinko Jonas Basanavičius. *Vilnius*, 1998, p. 279.
- Gizevijus E. *Mano gyvenimas* // *Lietuvaininkai*. Vilnius, 1970, p. 62.
- Eduard Gisevius. *Tilsit*, 1881, S. 149.
- Remeika J. Kai dar amžina ugnis ruseno: *Mažosios Lietuvos padavimai*. Kaunas, 1940 (1990), p. 174.
- Ten pat, p. 73–74.
- Bicka J., Tumasas F. 50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų. *Lauksargiai*, 1939, p. 121.
- Ten pat, p. 121.
- Almonaitis V. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje*. Kaunas, 2013, p. 202–204.
- Ateityje, suradus šaltinį, kuriuo rėmėsi padavimo skelbėjai, tikslintina, ar perrašant tekstą neįsivėlė klaida, ar nebuvo sumaišytos raidės j ir g. Tautosakos pateikėjai galėjo būti primiršę senąjį kaimo pavadinimą, tačiau labiau tikėtina, kad jie sakė ne Lajučiai, o Lagučiai.
- Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius, 1992, p. 114.
- Vilkyškiai–Viešvilė. 1502, 1:100 000, Karo topografinės skyriaus 1938 m. leidinys; *Topographische Karte 1:25 000 (4-cm-Karte)*, Baltupönen 0999, hrsg. von der Preußischen Landesaufnahme 1915, Letzte Nachträge – 1940.
- 2002 m. autoriaus vykdytos žvalgomosios ekspedicijos duomenys. Autoriaus archyvas.
- Bicka J., Tumasas F. 50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų. *Lauksargiai*, 1939, p. 152.
- Bicka J., Tumasas F. 50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų. *Lauksargiai*, 1939, p. 121–123.
- Tautosakos darbai. III. Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruošė J. Balys. Kaunas, 1937, p. 5–91.
- Ten pat, p. 56–57.

Lietuvių dragūnų pulkas Tilžėje

Norbertas STANKEVIČIUS

Klaipėda

Kariuomenę išlaikyti buvo brangu. Daugelis vokiškų miestų tam naudojo savanorius tvarkos saugotojus – šaulius, kuriuos sudarydavo karininkų instruktuojami daugiausia vietiniai gyventojai. Jie turėdavo ginklus, treniruočių vietas, užduotis neramumų ar net karo metui, kai kurių privilegijų ir pagarbą. Šie apsauginiai jungdavosi į šaulių gildijas (Schützengilden). Nuo XVII a. pabaigos šaulius keitė reguliariosios kariuomenės igulos, sudaromos iš samdomų kareivių arba iš rekrūtų. Karių trūkstant, į tarnybą imdavo prievarta. 1705 m. Prūsijos karaliaus nurodymai apie paimtųjų į karinę tarnybą raitininkų ir pėstininkų privalomą elgesį „Tvarkos

Suraszas“ buvo išleisti ir lietuvių kalba. 1714 m. uždraudžiama imti į kariuomenę per prievartą, išskyrus nevaldomo elgesio jaunuolius, nepaklusnius baudžiauninkus. Tačiau karų išvakarėse verbuotojai ir toliau darbavosi grobdami naujokus jėga ar apgaulingais pažadais apie linksną kareivių gyvenimą, ginklus, uniformas ir merginų dėmesį. Nereitai iš to buvo daromas verslas: komisija gaudydavo visus sveikus vyrus, o vėliau už pinigus dalį paleisdavo. Būdavo slapstymosi, dezertyravimo atvejų. Kartais, susijungę į būrius, besislapstantieji plėškaudavo, arba pabėgę į kitą šalį, stodavo į privačias samdomas kariuomenes.

Tilžės dragūnų pulkas su kapelmeisteriu Walteriu Harmensu, išsirikiavęs paradui. Döbrich-Steglitzo paveikslas, apie 1925 m. Nuotrauka iš www.flickr.com/photos

Mažosios Lietuvos dragūnų pulko uniformos. Vaizdai iš pulko 1717–1867 metų jubiliejui išleistos O. Kählerio knygos. 150 Jahre des königlich preussischen Litthauischen Dragoner-Regiments Nr. 1 (Prinz Albrecht von Preussen) seit seiner Errichtung bis zur Gegenwart. Berlin, 1867.

Kariški daliniai glausdavosi pilyse, kareivinių barakuose, užmiesčio stovyklose ir įtvirtinimuose. Valdovai ieškojo optimalių kariuomenės išlaidų būdų. Prūsijos karalius Frydrichas II, pradėjęs valdyti šalį 1740 m., nustatė, kad kiekviena karalystės apskritis-provincija turi suorganizuoti, apmokyti ir aprūpinti po pulką. Nuo karo tarnybos buvo atleisti miestų gyventojai – pirkliai, amatininkai ir valdininkai, tačiau jie privalėjo už tai surinkti lėšų kariuomenei išlaikyti. Dvarininkų pareiga buvo tarnauti karininkais, nes vadais turėjo būti kilmingieji, o į „Pričkaus žalnieriukų“ kariuomenę buvo raginami stoti valstiečiai ir miesto neturtėliai. Rekrūtus surinkdavo specialūs verbuotojai, dažnai husarų būriai, kartu su vietos administracija apsupę kaimą. Jie registruodavo visus vyrus ir dalį jų, dvarininkų nurodymu ar savo nuožiūra, atrinkdavo karinei tarnybai. Dažnam tai buvo nuosprendis visam likusiam gyvenimui. Per XVIII amžių Prūsijos kariuomenės skaičius išaugo apie keturis kartus, 1786 metais pasiekdamas 190 tūkstančių. Vis daugiau išteklių „kareivių karalius“ Frydrichas Vilhelmas I ir jo sūnus Frydrichas II skyrė kariuomenei stiprinti. XVIII a. viduryje iš 7 milijonų talerių metinio Prūsijos biudžeto net 5 milijonai buvo išleidžiami kariniams reikalams. Taip Prūsijos kariuomenė tapo ketvirtąja, o po to trečiąja Europoje, savo dydžiu ir galia nusileisdama tik Prancūzijai ir Rusijai. 1786 m. karaliaus Frydricho II armijoje vien raitelių buvo apie 40 tūkstančių: 12 kirasyrų (šarvuota, sunkioji kavalerija), 12 dragūnų, 10 husarų ir 10 ulonų pulkų.

Prievartinis naujokų rinkimas į kariuomenę buvo galutinai atšauktas XIX a. pradžioje įvedus visuotinę, bet ribotą laiką trunkančią karo tarnybą. 1814 m. karvedžių H. von Boyeno, D. Scharnhorsto ir A. Gneisenau reformos vietoj rekrūtų įvedė trejus metus trunkančią visuotinę karinę prievolę. Patvirtinta ir atsargos prievolinių pagalbinė institucija karo atveju – landveras bei landšturmas. Panaikinus dvarininkų privilegijas, karininkais galėjo tapti ir nekilmingieji. Karių sąrašai, įrašai žuvusiųjų paminkluose liudija, kad vokiečių daliniuose tarnavo ir daug Prūsijos lietuvių. Į kariuomenę pašaukti lietuvininkai, įvertinus jų norą ir mokėjimą jodinėti, pagarbą žirgams, dažnai būdavo paskiriami į kavalerijos dalinius. Žvejų sūnūs tapdavo jūrininkais. Militarizuojant kraštą, vis daugiau miestų gaudavo karines įgulas. Dideli kareivinių kompleksai tapdavo svarbia miesto dalimi, miestu mieste. Iki šiol išpūdingai išsiskiria XIX ir XX amžių sandūroje pastatyti kareivinių kvartalai Karaliaučiuje, Klaipėdoje, Įsrutyje, Gumbinėje, Piluvoje bei kiek mažesni Tilžėje, Darkiemyje, Tepliuvoje ir

kitur. Pastatai savo išvaizda turėjo pabrėžti Vokietijos jėgą ir reikšmingumą. Kai kurios kareivinės buvo pritaikytos ir gynybai (Defensiv-Kaserne), turėjo apsinkintas prieigas, storas sienas ir perdangas, ambrazūras, vietas kulkosvaidžiams ir net pabūklams. Kareivinių miesteliuose būta ir ligoninių, koplyčių, dirbtuvių, didelių amunicijos, ginklų ir maisto sandėlių.

Mažosioje Lietuvoje buvo sukurti iš viso penki Prūsijos reguliariosios kariuomenės pulkai. Prūsijos karo istorijoje labiausiai išsiskyrė pirmasis ir žymiausias iš jų, būtent princo Albrechto Lietuvos dragūnų pulkas Nr. 1 (Litthausches Dragoner-Regiment Nr. 1). Jo eskadronai buvo išdėstyti Tilžėje, Ragainėje, Pilkalnyje, Stalupėnuose, Įsrutyje, Darkiemyje, Galdapėje, o XIX a. pabaigoje sutelkti į Tilžę.

Žodis *dragūnas* pas mus atėjo iš XVI–XVII a. Prancūzijos. Prancūzų maršalas Brissac XVI a. viduryje, Pjemonto karų metu, užsodino pėstininkus ant arklių ir juos pavadino dragūnais. Šie raiteliai turėjo pėstininkų ginklus: arkebūzas, muškietas, pistoletus, kardus, kartais ietis ir kirvius. Svarbiausia – jie buvo mobilūs ir jau turėjo šaunamąjį ginklą, bet mūšyje kaudavosi pėsti. Tokių karinių dalinių pirmtakų būta ir senovės Graikijos kariuomenėje, jie vadinti dimachais. Buvo svarbu greitai perkelti kariuomenę ir iš kitos vietos užpulti priešininką. Prancūzai žodį *dragon* perėmė iš lotynų *draco* ir graikų *drakon*, šiose kalbose žodis reiškė didelę gyvatę, taip pat ugnimi spjaudantį slibiną. Iš Prancūzijos šis žodis ir kariavimo maniera paplito po kitas šalis. Dragūnai turėjo panašią į pėstininkus ginkluotę, juos ir vadindavo raitais pėstininkais. Švedijoje XVII a. dragūnai kautynėse nebeususdavo nuo žirgų. Ulonai ir husarai buvo priskiriami lengvajai kavalerijai: jie nedėvėjo šarvų, buvo ginkluoti pistoletais, trumpavamzdžiais karabinais ir trumpomis ietimis, o dragūnai priskiriami viduriniajai kavalerijai. 1889 metais visa vokiečių kavalerija buvo apginkluota ietimis, jos naudotos ir per I pasaulinį karą. Dragūnų pulkų buvo ir Lietuvos ir Lenkijos Valstybėje, jų turėjo Sapiegos, Radvilos ir kiti etmonai bei didikai. Pagal tradiciją kiekvienas pulkas turėdavo savo vadą ir šefą – globėją.

Lietuviškojo dragūnų pulko istorija prasidėjo toli nuo Lietuvos – Potsdame, šalia Berlyno. Karaliaus Frydricho Vilhelmo I laikais buvo susirūpinta profesionalia raitelių kariuomene. Dar Prūsijos ir Brandenburgo valdovas, didysis kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas, suprato, kad, stiprėjant Švedijai ir Rusijai, o silpstant Lenkijos ir Lietuvos Valstybei, jo žemėms rytuose ir šiaurėje gresia galimi pavojai. Kad Rytų Prūsija buvo

Princas Albrechtas (1809–1872), Lietuvos dragūnų pulko 1831–1872 metais vadas ir globėjas. //www.alamy.de/fotos-bilder/prinz-albert-von-preussen.html

Princas Albrechtas jaunesnysis (1837–1906), vėlesnis Lietuvos dragūnų pulko globėjas. XIX a. pab. litografija. //www.alamy.de/fotos-bilder/prinz-albert-von-preussen.html

Mažosios Lietuvos dragūnų pulko atsisveikinamoji vinjetė 1919 m. Fone Tilžės miestas su Luizės tiltu per Nemuną. Išvardinti žymesni mūšiai, kuriuose pulkas dalyvavo. Nuotrauka iš H. Osterrohto knygos *Geschichte des Dragoner-Regiments Prinz Albrecht von Preußen (Litthauisches) Nr.1 1717-1919*. Berlin, 1930.

Prūsijos princo Albrechto (Lietuvos) I dragūnų pulko vėliava. Joje puikavosi 1717 m. data, 1732 m. nustatytos raudona ir juoda spalvos, pulko kūrėjo Friedricho Vilhelmo I, Friedricho Vilhelmo III inicialai. //www.flickr.com/photos

neapsaugota nuo išpuolių ir užkariavimų, parodė 1678 metai. Tada iš Kuršo į Prūsiją nelaukta įsiveržė 16 000 švedų pėstininkų ir raitelių. Perėję Klaipėdos kraštą ir užšalusį Nemuną, jie atsidūrė Tilžės apylinkėse, kur toliau plėšė kraštą ir nesunkiai užėmė Tilžės ir Ragainės pilis. 1679 m. sausio 28 d. kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas sugebėjo atvesti Prūsijos kariuomenę į Labguvą, iš kur rogėmis per Kuršių marias pasiekė Nemuno žemupį. Nelaukę tokio operatyvaus atsako švedai atsitraukė iš miestelių, tačiau stojo į mūšį prie Tilžės. Kautynes laimėjo Prūsijos kariuomenė – pėstininkai ir Brandenburgo raiteliai. Antrasis mūšis įvyko Katyčiuose. Didysis kurfiurstas pats vadovavo kariuomenei. Švedų invazija baigėsi, jų likučiai išsidangino atgal į Kuršą. Švedų įgulos Tilžės ir Ragainės pilyse pasidavė.

Praėjo dar trys dešimtmečiai, kol Tilžėje atsirado karinė įgula. Karalius Frydrichas Vilhelmas I karius gavo kaip dovaną iš Lenkijos ir Lietuvos valdovo Saksonijos kurfiursto Augusto II. 1716 m. Abiejų Tautų Respublikos ir Saksonijos valdovą Augustą II Stiprųjį ir jo valstybę slėgė dideli ekonominiai, finansiniai sunkumai. Jis turėjo sumažinti ir savąją saksonišką armiją. Tačiau visiškai atsisakyti suformuotos kariuomenės Augustas II nenorėjo. Jis sumanė kuriam laikui išnuomoti raitelių pulką savo kaimynui, Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui. Ir tikrai, Augustui II po to dar labiau mažinant savo armijos dydį, jo karius priimdavo „kareivių karalius“ Frydrichas Vilhelmas I. 1717 m. balandžio 19 d. jis pavedė savo generolui von Wuthenau suformuoti kelis naujus Prūsijos kavalerijos pulkus. Jų pagrindą sudarė 780 saksų raitelių, kuriuos Saksonijos bei Lenkijos ir Lietuvos valdovas Augustas perleido Prūsijos karaliui. Tų pačių 1717 m. gruodį vienas iš dragūnų pulkų išžygiavo į naująsias paskirtymo vietas Mažojoje Lietuvoje. 1718 m. sausio 10 d. raiteliai pasiekė Įsrutį, kur buvo įkurtas štabas, o atskiri daliniai buvo įkurdinti Tilžėje, Ragainėje, Stalupėnuose, Pilkalnyje ir Galdapėje. Taip ėmė formotis Tilžės įgula: Saksonijos ir Brandenburgo raiteliai tapo vėlesnio lietuviškojo dragūnų pulko pagrindu. Juokaujant dragūnai buvo vadinami „porcelianiniu pulku“ dėl jų baltos uniformos spalvos. Buvo ir kitas „porceliano“ pavadinimo paaiškinimas: esą Prūsijos karalius, atsidėkodamas karaliui Augustui II už raitelius, nusiuntė jam į Drezdeną vertingą kinų porceliano ir gintaro dirbinių kolekciją.

1718 m. vasarą Įsrutyje ir Karaliaučiuje, dalyvaujant karaliui, vyko viso pulko, jau papildyto vietiniais vyrais, pratybos. 1725 m. pulko padaliniai imti vadinti eskadronais, jų skaičius svyravo nuo 5 iki 10. Kiekvienam eskadronui nustatytas

110 raitelių skaičius. 1727 m. mirus pirmajam pulko vadui von Wuthenau, karalius nusprendė padalinti pulką į dvi dalis, iš vienos jų suformuoti kirasyrus. Kiti penki pulko eskadronai, vadovaujami generolo von Dockumo, 1727 m. apgyvendinti Tilžėje ir pavadinti pulku Nr. 7. Pulku buvo padovanoti sidabriniai būgnai – timpanai (litaurai), po to naudoti paradų metu daugiau kaip du šimtus metų. 1732 m. pulko istorijoje buvo pažymėti netikėtu tragišku įvykiu: dvikovoje su leitenantu von Woldenu buvo nušautas pulko vadas generolas von Dockumas. Karalius prasikaltusius iškvietė į Berlyną ir nubaudė, o pulko vėliavos baltas juostas liepė visam laikui perdažyti juoda spalva.

1763 m. Tilžės dragūnų pulką sudarė 688 Prūsijos, 17 saksų karių ir 162 „užsieniečiai“. Į tarnybą buvo verbuojama daug vietos gyventojų – lietuvių savanorių iš kelių šiaurinių Prūsijos karalystės apskričių ir panemunės. Mažojoje Lietuvoje išdėstyta pulką ir teritorine-administracine prasme, ir dėl jame tarnaujančių lietuvių XVIII amžiuje imta oficialiai vadinti „lietuviškuoju“. Vokiškas žodis „Litauisch“ (anuomet *Litthauisch*) reiškia „lietuviškas, lietuvių“ arba „Lietuvos“. Tai rodo ir analogija ministro von Schroetterio 1798–1810 metais sudaryto garsaus žemėlapiu tituliniam pavadinimui: „Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen“ – *Rytprūsių kartu su Prūsijos Lietuva (Prūsų, Prūsiska Lietuva) ir Vakarų Prūsijos žemėlapis*.

Prūsijos valstybėje buvo daugiau dragūnų pulkų, vadintų Vakarų Prūsijos, Silezijos, Brandenburgo, Vestfalijos, Reino ir kitais vardais. Nuolat vyko Prūsijos karinės reformos, pulkų pavadinimai keitėsi, jie buvo vadinami savo viršininko vardu, o po to įgijo bendrinę, nors besikeičiančią, numeraciją. Tilžės raiteliai buvo vadinami: von Baczko dragūnų pulkas Nr. 7, 3-asis (Lietuvos) dragūnų pulkas, Rytų Prūsijos dragūnų pulkas, Lietuvos dragūnų pulkas, dragūnų pulkas Nr. 1 (Lietuvos), Lietuvos dragūnų pulkas Nr. 1 (Litthauisches Dragoner Regiment Nr. 1). 1831 m. pulko vadu buvo paskirtas *Jo karališkoji didenybė princas* Albrechtas, parūpinęs 1833 m. ir naują vėliavą. Joje puikavosi 1717 m. data, pulko kūrėjo Friedricho Vilhelmo I, Friedricho Vilhelmo III vardai ir 1732 m. nustatytos vėliavos spalvos – raudona ir juoda. Įvesta nauja šviesiai mėlyna uniforma, plieno ir odos šalmas su ereliu karininkams. 1861 m. sidabriniai ereliai papuošė ir karininkų kardus. Prūsijos princas Albrechtas (1809–1872) buvo karaliaus Frydricho Vilhelmo III ir karalienės Luizės sūnus, jauniausias, dešimtas jų vaikas. Albrechtas buvo būsimojo valdovo Vilhelmo I brolis. Jis gimė Karaliaučiuje ir dažnai

lankydavosi šiame krašte, mėgo žirgus, karybą ir medžioklę. 1852 m. tapo kavalerijos generolu, Tilžės dragūnų lietuviškojo pulko šefu – globėju nuo 1831 metų ligi 1872, kas atsispindėjo ir pulko pavadinime. Jo brolio Vilhelmo karūnavimo Prūsijos karaliumi proga 1861 m. spalio mėn. 18 d. šiam dragūnų pulkui pridėtas ir Albrechto vardas: I Lietuvos dragūnų pulkas (Prūsijos princo Albrechto) – Litthauisches Dragoner-Regiment Nr. 1 (Prinz Albrecht von Preussen); o nuo 1872 m.: I Prūsijos princo Albrechto (Lietuvos) dragūnų pulkas (Dragoner-Regiment Prinz Albrecht von Preussen (Litthauisches) Nr. 1). Toks pavadinimas jau išsilaikė iki pulko likvidavimo 1919 m. Albrechto žinioje, Prūsijos armijų sudėtyje minėtasis pulkas kovėsi kare su Austrija 1866 m., su Prancūzija 1870–1871 m., pasižymėjo mūšiuose prie Kioniggraco, Amjeno, Noisevilio ir kitur. Tėvui mirus, pulko vadu ir globėju tapo jo sūnus, karų didvyris Albrechtas jaunesnysis (1837–1906). Nuo 1870 m. jis buvo generolas, 1888 m. ir feldmaršalas. Mažosios Lietuvos dragūnų pulkas dalyvavo visuose Prūsijos valstybės karuose. 1740 m. pulką sudarė 10 eskadronų su beveik 1500 raitelių. Tačiau Silezijos kare pulkas prarado 156 vyrus, dar 77 buvo sužeisti, daugiau kaip šimtas pateko į austrų nelaisvę. Viena lietuvininkų liaudies daina, atspindinti Silezijos karą, mini *Baltus* dragūnus. Tuomet „Slezigės žemėje“ žuvo daug dragūnų, kas paaiškina dainos liūdesį⁷. Žuvo ir pulko vadas generolas E. von Werdeckas, jam patrankos sviedinys pataikė į krūtinę. 1744 m. pulkas buvo pasiūstas į antrąjį Silezijos karą. Kariuomenei vadovavo karalius Frydrichas II ir kunigaikštis Leopoldas von Anhalt-Dessau. Po permainingų mūšių, vėl praradęs daug karių ir pulko vadą generolą von Roell, pulkas pargrįžo į Tilžę. Tačiau 1745 m. gruodį pasirašytąja taikos sutartimi Austrija atsisakė Silezijos Prūsijos naudai. Pats karalius imtas vadinti Frydrichu Didžiuoju. Tais metais Prūsijos karalystėje dragūnų apranga, iš pradžių buvusi balta, „porcelianinė“, buvo pakeista į rugiagėlių spalvos mėlyną su baltais ir raudonais antsiuvais ir geltonomis sagomis. Tokios Tilžės dragūnų pulko spalvos pasiliko iki 1910 m., kada buvo įvesta pilkai žalia, lauko operacijoms pritaikyta apranga, o senoji uniforma palikta paradams.

1757 m. kilo naujas Septynerių metų karas. Tilžės pulkui karas prasidėjo mūšiais pačioje Rytų Prūsijoje prieš rusus. Vėl didvyriškai kovota prieš gausesnę kariuomenę, pasiekta taktinių pergalių. Septynerių metų karas pasibaigė 1763 m. vasarį. Per septynerius metus pulkas dalyvavo trejose kautynėse ir 60 susirėmimų. Vokiečių šaltiniai

nurodo, kad pulkas prarado apie 1800 vyrų, tarp kurių tik šeši dezertyravo, bet šio pulko kariai sumušė 13 rusų ir austrų pulkų, paėmė 4000 belaisvių, daug žirgų ir patrankų. Po to dalyvauta 1778 m. Bavarijos paveldėjimo kare. Nuo 1806 m. spalio dragūnų pulkas kovėsi koaliciniame kare prieš Napoleoną. Po Jenos mūšio spalio 14 d. prancūzai buvo nesustabdomi ir, užėmę Berlyną, pasistūmėjo iki Vyslos. Prūsijos kavalerijos korpusų sudėtyje Tilžės dragūnai kovojo prie Graudenco, Brombergo, Torunės, Soldau, Heilsbergo, Prūsų Iľuvos, daugybė karininkų ir eilinių raitelių rodė pasišventimo ir drąsos kupinus pavyzdžius, gaudami armijų vadų pagyrimus, apdovanojimus. Apie atskiras operacijas išliko istorikų naudojami smulkūs raportai, kai kurių žygių maršrutai. Svarbiausi apdovanojimai tada buvo ordinas „Už nuopelnus“ – *Pour le merite*, ir pirmo, antro laipsnio Geležiniai kryžiai. Tuo laikotarpiu, nuo 1806 m. ligi 1830 m., pulkui vadovavo generolas von Baczko. Pulko dragūnų būrys lydėjo karalienę Luizę per Kuršių Neriją į Klaipėdą. Pasirašius Tilžės taiką 1807 m. liepos 9 d., dragūnai vėl susirinko Tilžės kareivinėse. Napoleono žygio į Rusiją metu pulkas pateko į rezervinį Graverto, vėliau von Yorko korpusą. Šis korpusas priklausė prancūzų maršalo Makdonaldo 10-ajai armijai. 1812 m. birželio 28 d. pulko eskadronai perėjo Rusijos sieną, žygiavo pro Tauragę, Raseinius, dalyvavo užimant Telšius, Šiaulius, Panevėžį, kovėsi su Rusijos kariuomene prie Mintaujos ir Bauskės, taip pat prie Rygos. Traukiantis 1812 m. gruodžio 26–28 d. prie Piktupėnų buvo paskutinį kartą susiremta su rusų kavalerija. Pasirašęs Tauragės konvenciją 1812 m. gruodį, generolas leitenantas von Yorkas ėmėsi atsakomybės vadovauti Prūsijos kariuomenei, taip pat ir Tilžės pulkui. 1813 m. kautasi jau prieš Napoleoną prie Leipcigo, žygiuota į Prancūziją. Išsivadavimo kovų metu pulko kariai liejo kraują 38 mūšiuose ir susirėmimuose, taip pat gavo ir aukštų rusų ordinų bei Georgijaus kryžių. Tuometinė statistika skelbia, kad nuo 1812 iki 1816 metų Tilžės dragūnų pulkas neteko 2 karininkų, 52 raitelių ir 142 žirgų, bet nukovė daugybę priešų, dar 600 paėmė į nelaisvę, pagrobė 51 patranką... Į kareivines Tilžėje ir Įsrutyje dragūnai grįžo tik 1816 metų pradžioje. 1863 m. Lietuvoje ir Lenkijoje kilus sukilimui, Mažosios Lietuvos dragūnams buvo pavesta saugoti Rytprūsių sieną. 1870 m. liepą pulkas buvo mobilizuotas į karą prieš Prancūziją. Vėl drąsiai kovota armijos korpuso sudėtyje ir vykdant individualias užduotis, vėl kraujas ir aukšti apdovanojimai. Sudarius taikos sutartį, pulkas iškilmingai sugrįžo į Tilžę. Po metų, 1872 m. spalio mėnesį mirus

pulko vadui ir šefui Albrechtui, pulkas gavo savo galutinį vardą: „Prūsijos princo Albrechto (Lietuvos) Dragūnų pulkas Nr. 1“. 1895 m. naujuoju pulko vadu paskirtas kunigaikštis (princas) Albrechtas jaunesnysis (1840–1906 m.).

Tilžės vokiečių bažnyčioje buvo iškilmingai atidengta memorialinė lenta Vokietijos suvienijimo kare žuvusiems dragūnams pagerbti. 200 metų kovų istoriją priminė paminklas Tilžės centre, Clausijaus ir Liepų gatvių sankryžoje, ir Kareivių paminklas – Vokiečių gatvėje tarp reformatų bažnyčios ir teatro 1894 m. iškilusi kolona su pergales deive. Abu paminklai sovietmečiu sunaikinti. Prūsijos karalystės ir Vokietijos imperijos karuose dalyvavusių Mažosios Lietuvos vyrų kapų rastume daugelyje šalių.

1900 m. rugsėjo 22 d., dalyvaujant kaizeriui Vilhelmui II, iškilmingai atidengtas karalienės Luizės paminklas Jokūbynės parke. Po to vyko dalinių paradas ir apžiūra.

Po Sarajevio žmogžudystės Europoje kilo audros nuojauta, ypač Vokietijoje. 1914 metų rugpjūčio 1 d. iš sunkių debesų pasipylė pirmieji žaibai. Vokietija ėmėsi vykdyti karo planą, pavadintą feldmaršalo grafo Schlieffeno vardu. Prūsijos princo Albrechto (Lietuvos) Dragūnų pulkas Nr. 1 (nuo pat savo įkūrimo 1717 m. gegužę) buvo paruoštas dalyvauti nesuskaičiuojamuose mūšiuose ir tikėjosi atnešti naujų pergalių savai šaliai, įrašyti naujų šlovės puslapių į istorijos metraščių.

Pirmąsias karo savaites, 1914 m. rugpjūčio 1–17 dienomis, dragūnų pulkas saugojo rytines sienas prie Eitkūnų ir Kybartų. Rugpjūčio 18–22 d. dalyvavo Gumbinės mūšyje, rugpjūčio 24 d. – rugsėjo 2 d. liejo kraują Tanenbergo kautynėse. Po to sekė sunkios žiemos kovos prie Mozūrijos ežerų, trukdant carinei kariuomenei ten įsitvirtinti ir organizuoti didesnę pasipriešinimą. 1915 m. vasario mėn. 11 d. peržengus Rytprūsių sieną, kovos persikėlė į dabartinės Lietuvos teritoriją. Nuo 1915 iki 1918 metų tarnauta Rytų fronte I kavalerijos divizijos sudėtyje. Dalyvavo užimant Augustavą, Marijampolę, o 1915 rugpjūčio mėn. 9 d., persikėlus per Nemuną ties Seredžiumi, dalyvauta sunkiose puolimo ir žvalgybos operacijose ties Kaunu, Jonava, Kernave, Ukmerge. Pulkas patyrė daug nuostolių kovose prie Vilniaus. Iš šiaurės apeidami miestą ir supdami rusų kariuomenę, 1915 m. rugsėjį pasiekė Smurgainius. 1915 m. rudenį pulko kovų tarpsnis pasibaigė Kurše: gauta užduotis saugoti pajūrio krantą (nuo 1915 m. lapkričio mėn. 2 d. iki 1917 m. rugpjūčio 23 d.). Po to pulkas vėl siunčiamas į mūšius, dalyvavo žiauriuose kovose prie Rygos. 1917–1918 metų žiemą pulkas, kaip rašoma vokiškame šaltinyje, kovojo prieš plėšikus

Lietuvoje. 1918 m. dragūnai buvo pasiūsti į Estiją, o iš ten į Ukrainą kovoti prieš bolševikus.

Kunigaikščio Albrechto pulkas buvo naudojamas iš viso 21 Pirmojo pasaulinio karo mūšyje, jų metu daugybę kartų buvo paliudyta karių drąsa ir atsidavimas vadovybei. Pulko eskadronai, turėję po 115 raitelių, nepaisant papildymų, dabar jų turėjo maždaug po 90. Pirmasis pasaulinis karas artėjo prie pabaigos. 1918 metų Vokietijos kapituliacija užtikino lietuviškąjį dragūnų pulką Ukrainoje. Nebegalėdami daugiau padėti hetmano Skoropadskio vyriausybei, kartu su paskutiniais vokiečių būriais, per ledo ir sniego laukus sudėtingomis sąlygomis raiti jodami visą kelią, dragūnai 1919 metų vasario mėnesį pasiekė Rytprūsijų sieną. Šaltą vasario 23 d. surengtas mitingas Tilžėje. Su plevėsuojančiomis pulko vėliavomis, skambant trimitams ir bažnyčios varpams, dragūnų kariai nuplėšė raudonas komunistų vėliavas nuo gatvių ir rotušės, užėmė kareivines ir paskelbė, kad raudonoji kareivių taryba negalės savavališkai valdyti šito miesto ir kad dragūnų nuotaika yra tokia, jog jie neatsakys už kareivių tarybos saugumą, jei ši ims kaip nors reikštis. Pulko vadas generolas Wellmannas savo kalboje pasakė: „Mūsų namai atrodo kitaip, negu tikėjomės. Tačiau mes grįžome į juos kaip savi. Mūsų garbė išliko be dėmių, o mūsų namai patikimi ir vertingi.“ Jis padėkojo ilgamečiam burmistrai Pohlui, kuris šiltais žodžiais pasveikino sugrįžusį pulką, ir išreiškė viltį, kad dragūnai toliau gins ir saugos seną gimtąjį miestą. Dainuojant miniai, tęsėsi iškilmingas sveikinimas. Dragūnų patruliai užtikrino miesto saugumą. Tačiau permainos buvo neišvengiamos. Pasibaigus pasauliniam karui, 1919 m. vasarą pulko likučiai buvo išformuoti, kareiviai demobilizuoti. Versalio taika uždraudė Vokietijoje karinę šauktnių prievolę, o bendrą kariuomenės dydį apribojo iki 100 tūkstančių. Vadovaujant generolui von Seecktui, buvo formuojama naujoji vokiečių kariuomenė – savanorių reichsveras. 1920 m. dragūnų kareivinėse buvo įkurdintas reichsvero I kavalerijos pulkas (*Preußisches Reiterregiment 1*), kuris sudarytas iš Tilžės dragūnų Prūsijos princo Albrechto (Lietuvos) pulko Nr. 1 ir Įsruities Lietuviškojo ulonų pulko Nr. 12 eskadronų likučių. Naujieji eskadronai jautė atsakomybę perimti ir tęsti „senas šlovingas prūsų pulkų tradicijas“. O šių pulkų veteranai ir po Antrojo pasaulinio karo, rengdami savo suvažiavimus, neužmiršdavo prie pulko vardo pažymėti žodelio „Litth“.

„Kariškas vaizdelis“

Kareivių žygiavimas arba jojimas Tilžės gatvėmis išliko gyventojams kaip vienas gražiausių

ir jaudinančių jų vaikystės miesto prisiminimų. Yra užrašyti pasakojimai, kaip gražiai atsidarydavo didieji metaliniai vartai Stoties gatvėje (Bahnhofstrasse) ir pro juos išjodavo jie, raiteliai, ant savo gražiausių žirgų. Visą tą šimtus praeivių žiūrovų pritraukiantį reginį, nemokamą spektaklį, lydėdavo jojančio orkestro muzika. Raiteliai rankoje laikė ietis su juodai baltomis pulko vėliavėlėmis. Karininkai jojo savo eskadronų priekyje. Kiekvieną mielą rytą kareiviai taip keliaudavo į savo pratybų lauką miesto vakariniame pakraštyje, o pietų metui – ir vėl su muzika, trimitininkais ir specialiais būgnais–litauroais – per Griunvaldės, Linden ir Klauzijaus gatves sugrįždavo į kareivines šalia geležinkelio stoties. Kelias būtinai vesdavo palei Dragūnų paminklą šalia Kryžiaus bažnyčios. Ant paminklo buvo iškalti 1914–1918 metais kritusių dragūnų vardai. Įspūdingas, nepamirštamas reginys dar ir todėl, kad dažno tilžiškio šeimos narys savo trejų metų karinę tarnybą būdavo praėjęs šiame dalinyje ir tuo didžiuodavosi. Buvo žinomi narsiausių raitelių – įvairių mūšių didvyrių – nuopelnai ir linksniuojami jų vardai. Per 200 metų dragūnai tapo neatskiriama Tilžės miesto istorijos ir įvaizdžio dalimi. Buvo teigiama, kad Tilžės dragūnų pulko Nr.1 kareiviai su savo žirgais yra geriausi visoje Rytų Prūsijoje. Pulkas dalyvaudavo ir miesto kultūriniame gyvenime. Šventinėmis dienomis kareivių orkestro muzika skambėdavo miesto renginiuose, taip pat Jokūbynės parke. Tilžėje galima buvo pamatyti tokių skelbimų: „Šiandien 4 valandą Jokūbo poilsio parke didelis karių koncertas, groja princo Albrechto pulko lietuviška dragūnų kapela.“

Hermanas Sudermannas savo apysakoje „Kelionė į Tilžę“ yra aprašęs Lietuvos dragūnų pulko pasirodymą. Pagrindiniai siužeto veikėjai Ansas ir Indrė ateina ir nustebę klausosi karių koncerto Jokūbynės parke: „(...) Tik ji abejoja, ar tokioje pramogoje, kuri, be abejo, skirta vokiečiams, ir lietuviai gali dalyvauti, ypač su savo kaimiškais drabužiais. Tačiau Ansas juokiasi iš jos. Kas užmoka, tas ir eina, nesvarbu, ar jis kalba vokiškai, ar lietuviškai. Indrė vis dar dvejoja, tik prisiminusi, kad gros *lietuvių* dragūnų pulkas, truputį padrąsėja. Svetimoje vietoje ji jaučiasi nedrąsiai, nes aplinkui prie raudonai apdengtų stalų sėdi vien tik miesto ponai, ir, kai praeini pro juos ieškodamas laisvos vietos, visi ištiesia kaklus ir palydi juos akimis. Nors imk ir prasmek skradžiai žemę. Netoliese yra nedidelė salė su plonais geležiniais strypais ir apvaliu stogu. Ją užpildo šviesiai mėlyni kareiviai. O Dieve, kiek daug žvilgančių kareivių! Juk jie anksčiau yra matę muzikuojant tik tris ar keturis murzinius bastūnus...

Pirmiausia grojamas kūrinys, kuris vadinamas „Rožių valsas“. Taip užrašyta lape, kuri Ansas nusipirko. Klausantis tos muzikos pasijunti, lyg skristum tiesiai į dangų. Prieš pat muzikantus du maži vaikai apsikabino vienas kitą ir sukasi. Rodos, imtum ir šoktum su jais. Kai baigiasi kūrinys, visi ploja, ploja ir Indrè. Aplinkui viskas nutyla ir skamba tik kavos puodeliai... Tai reikalinga pauzė, ir po jos ateina naujas kūrinys. Jis vadinasi „Caras ir dailidė“. Caras yra rusų kaiseris. Galima suprasti, kodėl grojama apie jį. Bet kodėl tokia garbė dailidei, žmogui, nešiojančiam nešvarias plačias kelnes ir tašančiam rąstus, tas lieka mįsle. Po to seka trečias kūrinys, kuris nėra toks malonus ir tiesiog vargina galvą. Jį kažkoks Bethovenas išgalvojo. Bet paskiau! Apie tai, kad žemėje būna tokių gražumų, niekada, net sapne nebuvo žinoma. Tai „Paštas miške“. Į priekį išėjęs trimitininkas tyliai ir jausmingai užgroja melodiją, groja lyg iš kažkur toli, o kiti muzikantai jį taip pat tyliai seka. Išgirdęs tokios muzikos, tu tiesiog nebegali likti žmogumi! Ir kadangi Indrè nenori, kad svetimtaučiai, vokiečiai, sėdintys aplink, pamatytų jos susijaudinimą, greit pašoka, prasmunka pro klausytojus ir atsiduria nušalioj vietelėj... Ji verkia ir dreba kaip epušės lapas. (...) Susikibę už rankų jie vėl grįžta prie savo stalo ir nebekreipia dėmesio į žmones, kurie negali į juos atsižiūrėti.“

Būta ir specialiai mėlyniesiems dragūnams sukurtų muzikos kūrinių. Ilgai pulko muzikiniu gyvenimu rūpinosi Augustas Bergeris, po jo – Walteris Harmensas (1879–1963), iš Rytprūsių kilęs vokiečių muzikas, orkestrų vadovas, vėliau persikėlęs į Potsdamą. Jo pavardę galima pamatyti ant daugelio kariškos muzikos plokštelių. W. Harmenso sukurtos „Šventinės fanfaros“ iki šiol yra vieni iš geriausių Vokietijos karinės muzikos pavyzdžių – maršų. Gyventojai kiekviena proga didžiavosi savo miestu, tuo, kas jame išsaugota, ir tuo, kas naujai kuriama. Daug kas buvo pabrėžtinai daroma, kad Tilžė pateisintų ar net sustiprintų savąjį „nepalyginamo miesto“ (Eine Stadt ohnegleichen!) įvaizdį. Taip, tai buvo taikos metai, laikina taika, taika ligi kito karo.

Vykdamas visos Vokietijos kariuomenės pertvarkymą ir gražinus karo prievolę, raitelių pulko eskadronai su štabu iš Tilžės buvo perkelti į Įsručių ir sujungti su ten buvusią pirmąją kavalerijos brigada. Išaušo 1934 m. spalio 1-oji. Diena, kai raiteliai su savo žirgais paliko miestą, Tilžės gyventojams buvo gedulo diena. Juos kareivinėse pakeitė artileristai – I Rytprūsių pėstininkų divizijos dalys. 1936 m. mieste buvo įkurdinti ir 43-iojo pėstininkų pulko daliniai. O buvę Tilžės raiteliai po penkerių metų, 1939 m. rugpjūčio pabaigoje,

iš Įsručių buvo perkelti „rudens manevrams“ į Ortelsburgą (dab. Ščytno) prie Lenkijos sienos, iš kur rugsėjo 1 d. 4.45 min. pirmosios vermachto armijos sudėtyje pradėjo įsiveržimą į Lenkiją. Vėliau sekė karas su SSRS. 1941 m. lapkričio 22 d. įsakymu I kavalerijos pulkas buvo atskirtas nuo I kavalerijos brigados ir iš Rusijos perkeltas į Prancūzijos Bretanę, kur buvo performuotas į 21-ąjį tankų grenadierių pulką. Beje, ir čia pagalbinėms tarnyboms buvo reikalingi raiteliai. Rytų fronte likusios I kavalerijos brigados kovos tęsėsi iki pabaigos prie Stalingrado 1942 metais³⁴.

Pulko lietuviškumas

Nuo Frydricho II Didžiojo laikų Prūsijos kariuomenė buvo organizuojama provincijomis, ir Tilžės dragūnų pulkas buvo skirtas Mažajai Lietuvai. Reikia pažymėti, kad Lietuvos dragūnų pulkas buvo vienas iš nedaugelio, iškilusių Frydricho Vilhelmo I ir Frydricho Didžiojo laikais, kuris atlaikė daug karų ir reformų bei sulaukė XX amžiaus. Atminimo lentos bei paminklai Tilžėje, Ragainėje, Įsručiuje ir Tanenbergo memoriale liudijo apie pulko karių įvertinimus nuo pat pirmųjų mūsų. Pulko kariai buvo giriami už narsą, karinę drausmę ir ištikimybę Prūsijai ir karaliui. Jau XIX amžiuje buvo išleista keletas knygų apie istorinį pulko kovų šlovės kelią. 1854 m. išleista ir Frydricho Kuršaičio parengta „Giesmių ir maldų knyga lietuviškojo Prūsų vaisko“. Ilgainiui susiformavo savitos tarnavimo tradicijos. Pulko raiteliai buvo atrenkami iš panemunių savanorių ir didžiavosi pačių geriausių žirgų ir raitelių reputacija. Krašto lietuviai didžiuodavosi karinę prievolę galėję atlikti pas Tilžės dragūnus. Buvo ir lietuvių kilmės karininkų. Manoma, kad daugumą pulko kareivių sudarė lietuvininkai. Kiek tiksliai lietuvių šiame Prūsijos dragūnų pulke tarnavo – šaltiniai nenurodo. Ne visuomet ir pavardė sutampa su tautybe, bet, nesant kitokių duomenų, tenka bent apytikriai vadovautis pavardžių kalbine forma. 1812 m. rugsėjo mėn. mūsų aprašyme išliko užfiksuotas epizodas, kuris truputį praskleidžia lietuvių klausimą pulke. Rusų kulka pataikė grandiniui Markšaičiui (Markschat) į balną. Raitelis, cituojant O. Kählerį, sušuko: „Kas tass Paukstene!“ (Was ist das für ein Vogel) ir ranka iškrapštė šitą kulka, kuri nei raitelio, nei žirgo nesužeidusi. Sakinys vokiškame šaltinyje lietuvių kalba, kad ir netiksliai perduotas, nelauktai mums vaizdžiai parodo, kad XIX a. pradžioje pulke, nežiūrint vokiškos vadovybės, lietuvių kalba buvo kasdienis reiškinys. Kareiviai galėdavo tarpusavyje bendrauti, dainuoti ir melstis lietuviškai, bet su karininkais kalbėdavo tik vokiškai.

Iš Otto Kählerio knygoje pateikiamo pulko karininkų sąrašo galima matyti, kad karininkais buvo, be mažų išimčių, vokiečiai, daugiausia kilmingi bajorai. Lietuva, kaip karininko tėvynė, pirmą kartą nurodoma 1756 m.: Albus Matzkus „aus Litthauen“. 1760 m. sąrašė minimi du karininkai su lietuviškai skambančiomis pavardėmis: jaunesnysis leitenantas Tyszka iš Prūsijos ir Butramenewicz iš Lenkijos, greičiau iš Lietuvos, nes LDK anuo metu laikyta Lenkijos karalystės dalimi. 1805 m. minimas leitenantas Franz Jagmin iš Naujosios Rytų Prūsijos, t.y. iš Suvalkijos. 1806 m. lapkričio mėn. ordinu apdovanotas puskarininkis Packolatis. XIX amžiuje Lietuva kaip tėvynė sąrašė nurodyta dažniau, bet šie iš Lietuvos kilę karininkai turi vokiškas pavardes.

Kitokia buvo kareivių etninė sudėtis. Nors pilnų kareivių sąrašų nėra, bet iš dragūnų pavardžių, minimų išimtinėmis progomis, galima spręsti, kad XIX šimtmetyje apie 30 % kareivių turėjo lietuviškas pavardes, taigi buvo kilę iš lietuviškų kaimų. 1744 m. Kesseldorfo kautynėse dragūnas Stickelies pagrobė dvi austrų vėliavas ir būgnus-timpanus. 1759 m. mūšyje prie Torgau austrų nelaisvėn paimtas dragūnas Wandszus austrų generolo su dovanomis paleidžiamas sakant: „Tokį drąsų vyrą reikia drąsiajam pulkui išsaugoti“. 1806 m. lapkričio mėn. ordinais apdovanojami dragūnai Letat ir Albat. 1812 m. liepos mėn. pasižymėjusiųjų tarpe minimas dragūnas Jurkatis, 1812 m. spalio mėn. dragūnai Puskepat ir Prischat, 1813 m. balandžio mėn. – Larkschat, Lotories, Spudeit. 1813 m. rugpjūčio mėn. geležinį kryžių gavusiųjų sąrašė yra lietuviškų pavardžių dragūnai: Albat, Borat, Dowidat, Gerulat, Kalweit, Krickszuns, Lekschat, Lenkeit, Mekschat, Priwat, Stachulat, Steguweit, o iš šaulių dalinio – Donalitus ir Buttkus. Karaliaučiaus Pilies bažnyčioje buvo paminklinė lenta su 1813–1815 m. žuvusių dragūnų pavardėmis, tarp jų Donalitus J., V. Tyszka, Jurkat, Podzkus, Burblies, Jodat, Kumst, Kudzus, Steppons, Staschulat, Meschkat, Petschulat. 1870–1871 m. kare su Prancūzija žuvo 30 dragūnų, jų tarpe Jurgis Baltruschat, Graetschus, Siemoneit, Waltereit. Geležinį kryžių gavo Adomeit, Gandras, Kliwoneit, Petereit, Schobries. Nuo 1879 metų pulko pamaldos buvo vedamos Tilžės lietuvių bažnyčioje, jas vesdavo superintendentas Hoffheinzas. Lietuviškų pavardžių daugiausia I pasaulinio

karo operacijų aprašymuose. Minimi vachmistrai Laurischkat, Surkus, pulko gydytojas dr. Josties. Žuvusiųjų, sužeistų ir dingusiųjų kareivių sąrašė 276 pavardės, iš kurių 70 lietuviškos.* Tai rodo, kad valstietiškos kilmės lietuvių karių pulke padaugėjo, jie turėjo galimybes būti jaunesniais karininkais, nors tai nereiškia, kad dragūnų pulke lietuviška dvasia būtų sustiprėjusi. Lietuviškų pavardžių turėtojai dažnai nebeturėjo lietuvių tautinės savimonės ir lietuvių kalbos jau nevertėjo. Lietuviškos pavardės, kaip buvo pastebėta, tik nurodo lietuvišką kilmę, bet nereiškia tautybės tikrąją prasmę. Autentiškų liudijimų, platesnių atsiminimų šiuo klausimu, deja, neturime. Tačiau tarnyba kariuomenėje nuo pat pradžių buvo germanizacijos ir „pilietinio auklėjimo“ įrankiu. Tūkstančiai paguldė savo galvas. Lietuvininkų ėmimas į kariuomenę ir didvyriškos žūtys vos suskaičiuojamuose karuose mažino Mažosios Lietuvos vyrų skaičių. Kariuomenėje tarnavę jaunuoliai dažniausiai perimdavo vokišką kalbą ir dvasią. Galiausiai Bismarko įstatymais germanizacijos politika po 1871 m. buvo paskelbta svarbiu valstybės integracinės politikos siekiu. Buvo atsisakoma etninių kariuomenės dalinių pavadinimų arba jie likdavo skliaustuose, kariai tarpusavyje jau privalėjo kalbėtis vokiškai, ilgainiui neliko ir atskirų pamaldų lietuvių kalba.

Kareivinės

Tilžė nuo XVIII a. tapo pastovios karinės įgulos vieta, kas turėjo reikšmę ir miesto saugumui, ekonominiam gyvenimui, amatams. Iš pradžių kariai buvo apgyvendinti valstybei priklausančiame Tilžės priemiestyje Balgardene (domene). Tačiau ir daugeliui tilžiškių buvo uždėta prievolė priimti po du raitelius į savo namus arba daržo sklypą. Taip atsirado rąstinių pastatų virtinės įgulai ir žirgams, vadinamieji „dragūnų namai“. Iš Tilžės iškėlus pėstininkus, dragūnams atiteko 1775 m. miesto plane dar nurodomos dviejų pėstininkų batalionų kareivinės – „*Baraquen für Infanterie*“ šalia Tilželės tvenkinio, dab. Iskros gatvėje. XIX amžiuje ten dar buvo arsenalas, garnizono ligoninė bei apskrities ligoninė. Jausdamiesi suvaržyti, ilgainiui miestiečiai surinko 25 500 talerių, už kuriuos 1794–1800 m. pastatė specialias kareivines vakariniame tuometinio miesto pakraštyje. Kareivinės turėjo du aukštus, buvo

* – Kullat, Kauschat, Graudons, Uszkoreit, Auschrat, Condereit, Giewat, Jurgeleit, Margies, Naujoks, Rimkus, Barsties, Ruddies, Rasokat, Delkus, Schilloks, Gudat, Kawohl, Schaulies, Balzuweit, Ballandat, Woszylus, Buttgerit, Petereit, Jožat, Petschat, Smuikat, Rudat Jurgis, Malskies, Raudies, Buttkus, Jakubeit, Kallweit, Dulies, Grigat, Balzuweit, Endrunat, Warnat, Alseiks, Schapoks, Wieberneit, Domscheit, Ellereit, Uredat, Saunus, Mikuscheit, Albroscheit, Stirneit, Josteit, Mikat, Kischkat, Gailus, Grigoleit, Stepputis, Galgsdies, Szugat, Schwirkschliess, Jagstat, Tomscheit, Endruhn, Stennull, Oksas, Baltruschat, Josupeit, Pallasdies, Smettons, Schaulies, Strasdat, Petrat. (Pavardės kaip užfiksuota šaltinyje // Osterroht Herrmann, p. 303–311).

Dragūnų pulko kareivinės 2015 m. N. Stankevičiaus nuotrauka

Išlikusių dragūnų pulko arklidžių dalis. //www.bildarchiv-ostpreussen.de

Paradiniame kareivinių koridoriuje yra 12 nišų, ir kiekvienoje jų yra po tris senovinius įrašus. Jie išvardija 36 svarbiausius pulko mūšius. Įrašai dalinai atidengti ir konservuoti 2009–2010 m. N. Stankevičiaus nuotraukos

apie 200 metrų ilgio ir 11 metrų pločio. Jose įrengta 160 patalpų žirgams, 40 kambarių kareiviams ir 40 pagalbinių patalpų. Ten tarp Vokiečių ir Aukštųjų vartų buvusi Pylimo (Wall) gatvė buvo pervadinta Kareivinių (Kasernen) gatve. 1935 metais pavadinimas pakeistas į E. Kocho, dab. Komsomolskaja. Greta buvusi Garnizono gatvė savo pavadinimą išlaikė iki 1945 m. (dab. Tallacha). Visai šalia, Vokiečių gatvėje (dab. Gagarina), stovėjo fachverkinė įgulos bažnyčia ir kareivių vaikų mokykla. Bet miesto jomarko dienomis, 1861 m. vasarą, kareivinėse kilo gaisras, ir visas pastatas virto pelenais ir griuvenomis. Tik ugniagesių komandos pastangų dėka tas gaisras neišplito į miestą. Naujos kareivinės 1873–1878 m. buvo pastatytos už 300–400 metrų į vakarus nuo buvusiųjų, arčiau geležinkelio. Kareivinės atstovavo kaizerio Vilhelmo I epochą. Jos masyvios, simetriškos, raudonplytės, turi neogotikos stiliaus elementų. Jos ir dabar yra vienas didžiausių viso miesto pastatų. Išliko vidaus patalpos, arklidės. Dragūnų, arba mėlynųjų raitelių, kareivinės dominuoja gatvėje suformuodamos kvartala tarp Krasnoarmejskaja, Revoliuciji ir Pervomaiskaja (buv. Bahnhof, Dragoner, Kleffel) gatvių. 1879 m. balandžio mėn. visas pulkas, įskaitant ir du eskadronus iš Ragainės, buvo atkeltas į naujas kareivines. Dažną patalpų ir koridorių sieną puošė Hohencolerių bei įžymių generolų portretai, kariniai-patriotiniai sienų įrašai ir tapybos fragmentai. Lovos kambariuose stovėjo dviem aukštais. Kiekvienas karys turėjo užrakinamą savo daiktų spintelę. Tuo pat metu Tilžėje vyko dar viena svarbi visam kraštui statyba: buvo statomas ilgiausias iš visų tuometinių Nemuno tiltų ir tiesiamas geležinkelis į šiauriausią Vokietijos miestą Klaipėdą. Minėtų statybų metu Tilžėje gyveno 20 tūkstančių žmonių, o 1910 m. – 39 tūkstančiai. Miestas išgyveno ūkinio pakilimo laikotarpį, kuris tęsėsi iki pat I pasaulinio karo. Tilžė garsėjo kaip patogus gyventi, žalias, tinkamai išplanotas, gražios architektūros miestas.

Tilžėje, be dragūnų, buvo dislokuoti ir du pėstininkų (infanterijos) batalionai, priklausantys 41-ajam von Boyeno vardo pulkui (po 1920 m. pavadintam I pėstininkų pulku). Jų senos ir naujos kareivinės Stolbecker (dab. Al. Nevskio) gatvėje, kaip ir atskiros kareivinės, skirtos dviratininkų ir medicinos kuopoms, neišliko.

Sovietmečiu dragūnų kareivinėse dislokavosi 40-os gvardijos tankų divizijos motošaulių pulkas. Kareivinės užsiėmė papildomai dar vieną miesto kvartala, paversdamos Nord gatvę į savo vidinę. Nukentėjo didžiojo pastato išorė – neliko bokštelių ir dekoratyvinių detalių. Didelį vidaus plotą užėmė sunkvežimių ir šarvuotųjų garažai. Tačiau po 2005 m., pradėjus kariuomenės skaičiaus mažinimą pasienyje su NATO šalimi – Lietuvos Respublika, sumažėjo Rusijos gynybos ministerijos dėmesys ir šiam pastatui. Buvo leisti architektūriniai kareivinių ansamblio tyrinėjimai. 2009–2010 m. vykusių darbų metu buvo nuvalyti keli dažų

Dragūnų pulko 200 metų kovų istoriją bei per Pirmąjį pasaulinį karą žuvusių jo karių priminė paminklas Tilžės centre, Clausiaus ir Liepų gatvių sankryžoje, šalia Kryžiaus bažnyčios, dragūnų paradinių eisenų kelyje. Dab. Lenino gatvė; neišliko. Iš knygos Tilsit-Ragnit. Ein ostpreußisches Heimatbuch. Würzburg, 1971.

ir tinko sluoksniai ir atidengti 36 sieninės tapybos plotai. Paradiniame kareivinių koridoriuje yra 12 nišų, ir kiekvienoje jų yra po tris senovinius įrašus. Kareivinių įėjimo galerijoje bei salėje aptikta dalinai išlikusi sienų tapyba su įrašais, heraldikos ženklais, kryžiais. Tai memorialinės lentos su XVIII–XIX a. kautynių datomis, pasakojančios šimtametę dragūnų pulko istoriją. Paausintomis raidėmis išvardyti svarbesni mūšiai, kuriuose nuo 1717 m. kovėsi Tilžės dragūnai, daugiausia iš 1865–1871 metų Prūsijos karų laikotarpio. Atsakingą restauratorių darbą vykdė dvi specialistės iš Peterburgo firmos „Nasledije“. Ne paslaptis, kad

darbus inspiravo buvusių Tilžės gyventojų draugija Vokietijoje, vadovaujama Horsto Mertineito, Ulricho Depkato ir Hanso Dzierano. Pavyko įtikinti dabartinę miesto valdžią, kad šis Prūsijos ir Vokietijos karinis pulkas nėra jau toks politiškai svetimas ir pavojingas, kadangi jis kovėsi kaip Rusijos kariuomenės sąjungininkas 1806–1807 m. bei 1813–1815 m. mūšiuose, kad petys petin eita drauge iki Paryžiaus vaduojant Europą nuo Napoleono. Istorinio atradimo vertė yra akivaizdi. Konservavimo darbų metu buvo iškelta idėja, kad reikėtų atkurti tapybą ir kareivinių kolonų salėje, o radinius paversti „Karinės šlovės“ muziejumi. Tai būtų įdomus ir retas traukos objektas miesto gyventojams ir svečiams, padedantis visapusiškiau pažinti krašto istoriją. Tačiau tai padaryti nelengva, nes gynybos ministerija tebelieka pastato savininku ir be ypatingo leidimo į savo „rėžiminio objekto“ vidų neišleidžia. Juk salės sienoje kartojasi Bismarko, Moltkės veidai, spalvingi ornamentuoti įrašai: „Seid treu und tapfer“, „Sieg“, „Kaiser“, „Vaterland“. Valsybinės kultūros objektų paveldo apsaugos tarnybos 2010 m. sausio 18 dienos įsakymu atidengtieji meno kūriniai buvo įrašyti į paveldo registrą. Belyka tikėtis, kad tapyba bus išsaugota, o kada nors ir visiškai restauruota, atverta lankytojams. To labai tikisi ir Sovietų istorijos muziejaus kolektyvas, ekskursinės agentūros bei daugelis miesto žmonių. Jau nekalbant apie senuosius rytprūsiečius! Faktą, kad koridoriaus ir salės puošyba nebuvo pokario metais visiškai sunaikinta, o tik uždažyta, jie laiko stebuklu. O kitu stebuklu – kad ateityje šie meno kūriniai galbūt bus reikiamai sutvarkyti ir lankomi ir kad bus ieškoma kitų. Jie tikisi sulaukę laikų, kada rusams nėra draudžiama domėtis vokiškuoju paveldu, kad šitos žemės istorija nebeignoruoja, kad mieste yra nemažai tikrų istorijos entuziastų. To įrodymas – atkurti keli kiti paminklai, oficialiai sugražintas tikrasis Tilžės herbas, dailiau tvarkomos gatvės ir namų fasadai. Ilgėja architektūrinė vertybe pripažintų pastatų sąrašas.

LITERATŪRA

1. Budreckis A. Pričkiaus žalnieriukai // Lietuvos pajūris, 1961, Nr.1–2 (25–26).
2. Dzieran H. Sensationelle Entdeckung in der Dragonerkaserne. // Tilsiter Rundbrief. 2010, Nr. 40, p. 33.
3. Goetzke H. Das Dragoner-Regiment Prinz Albrecht von Preussen (Litthauisches) Nr. 1 in Tilsit. // Tilsiter Rundbrief, 2004, Nr. 33, p. 110–123.
4. Goetzke H. Friedrich Behrendt - ein Soldatenschicksal. // Tilsiter Rundbrief. 2001, Nr. 30, p. 94.
5. Kalkschmidt E. Vom Memelland bis München. Erinnerungen. Hamburg-Bergedorf. 1948, p. 26, 65.
6. Kähler O. 150 Jahre des königlich preussischen Litthauischen Dragoner-Regiments Nr. 1 (Prinz Albrecht von Preussen) seit seiner Errichtung bis zur Gegenwart. Berlin, 1867.
7. Kuzmickis Z. Lietuvių literatūra. I d. Kaunas, 1931, p. 68.
8. M. Purvino, A. Juškos, A. Matulevičiaus, L. Poviliūno, A. Janulaičio, V. Safronovo straipsniai. // Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 1, 2, 3, 4. Vilnius: MELI, 2000–2009.
9. Osterroht H. Geschichte des Dragoner-Regiments Prinz Albrecht von Preußen (Litthauisches) Nr.1 1717–1919. Berlin, 1930, p. 3, 9.
10. Sieg A. Geschichte des Dragoner-Regiments Prinz Albrecht von Preussen (Litthauisches) Nr. 1. 1867–1881. Berlin, 1883.
11. Sudermann H. Lietuviškos apysakos. Kaunas, 1996.
12. Tilsit-Ragnit. Ein ostpreußisches Heimatbuch. Zusammen gestellt von F. Brix. Holzner Verlag: Würzburg, 1971.
13. wikipedia.org
14. www.tilsit.com

Tik paskutinis žingsnis įprasmina nueitą kelią ir žmogų.
Algimantas Mackus

Įsipareigoję tėvynei ir lietuviškam žodžiui

Vilma VAIVADIENĖ

Pagėgiai

Henrikas Nagys (1920–1996), Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė-Katiliškienė, 1927–2013) ir Algimantas Mackus (1932–1964) – vieni iškiliausių išeivijos literatūros kūrėjų. Gimę Lietuvoje, gyvenę ir kūrę už Atlanto, taip ir neįaugę į svetimą žemę... H. Nagys – žemininkų kartos atstovas, vyriausias iš visų, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, emigravo iš tėvynės jau kaip poetas. Z. Nagytė ir A. Mackus – bežemiai, dar vadina mi nužemintųjų generacija, – Lietuvą paliko dar paaugliai.

Henrikas Nagys – išeivijos poetas žemininkas

„Lietuvoje jie dar spėjo išspausdinti pirmuosius poetinius bandymus, pradėjo studijas (beje, dauguma žemininkų studijavo užsienio literatūras bei filosofiją). Tačiau visu kūrybiniu pajėgumu atsiskleidė jau išeivijoje. Labiau nei bendra patirtis žemininkus sieja tai, ką jiems reiškia ši patirtis,“ – taip poetų žemininkų kartą (J. Kėkštą, K. Bradūną, A. Nyką-Niliūną ir H. Nagį) apibūdino literatūros kritikė Dalia Satkauskytė.

Henrikas Nagys gimė 1920 m. spalio 12 d. Mažeikiuose. Tėvas tarnavo Lietuvos geležinkeliuose, todėl šeima nuolat kilnojosi iš vieno miesto į kitą. Gyveno Radviliškyje, Kaune, Skuode, Šilutėje, Kėdainiuose (čia H. Nagys baigė gimnaziją), Naujojoje Vilnioje. H. Nagys studijavo Kauno universitete. 1944 m. Nagių šeima pasitraukė iš Lietuvos ir, kaip visi karo pabėgėliai, gyveno DP stovyklose Vokietijoje ir Austrijoje. Ten poetas baigė Insbruko (Innsbruck) universitetą, parašė disertaciją apie austrų poeto Georgo Traklio kūrybą. 1949 m. rudenį išvyko į Ameriką, po kelių

mėnesių persikėlė į Kanadą. Aktyviai dalyvavo išeivijos kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje: buvo vienas iš Monrealio lietuvių akademinio sambūrio steigėjų, Vinco Krėvės literatūrinės premijos iniciatorius. Šešiolika metų dėstė Monrealio lituanistinėje mokykloje, skaitė paskaitas įvairiose Kanados ir JAV vietovėse, „Santaros Šviesos“ suvažiavimuose, dalyvavo kongresuose ir simpoziumuose, dvejus metus redagavo „Nepriklausomą Lietuvą“ (Monrealio savaitraštį). 1991 m. rudenį poetas po daugelio metų lankėsi Lietuvoje. Mirė 1996 m. Monrealyje. 1997 m. palaikai palaidoti Vilniaus Antakalnio kapinėse, Menininkų kalnelyje. Poeto kūrybinis palikimas gausus. Užsienyje ir Lietuvoje išleista nemažai poezijos knygų: „Eilėraščiai“, „Lapkričio naktys“, „Saulės laikrodžiai“, „Mėlynas sniegas“, „Broliai balti aitvarai“, „Prisijaukinsiu sakalą“, „Grįžulas“, „Sakalų valanda“.

Henrikas Nagys – Pagėgių Kristijono Donelaičio gimnazijos moksleivis

*Augintinio dalia kaip bado duona sprangi.
Henrikas Nagys*

1935–1938 metais Nagių šeima gyveno Šilutėje, namo priešais geležinkelio stotį antrame aukšte. Kadangi mieste iki 1938 m. lietuviškosios gimnazijos nebuvo, Henrikas Nagys kartu su broliu dvyniu Martynu mokėsi Pagėgių Kristijono Donelaičio gimnazijoje.

Ši gimnazija, kuriai ilgą laiką vadovavo Liudvikas Tonas, buvo ne tik lietuviško švietimo,

Liudvikas Tonas (centre) išlydimas į Pagėgius vadovauti K. Donelaičio gimnazijai. Marijampolė, 1927 m. vasario mėn. Nuotrauka iš Pagėgių Algimanto Mackaus gimnazijos muziejaus fondų

Pagėgių K. Donelaičio gimnazijos futbolo komanda 1938.III.27 po rungtynių /5:0/. Iš kairės stovi Ramanauskas J., Nagys H., Račkauskas J., Mažeika J., mokyt. Račkauskas V., Sinkevičius V., Čaplinskas A., Jurkšaitis V. Klūpo M. Nagys, H. Nėjus ir V. Mandeika. Nuotrauka iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus fondų

bet ir kultūros židinys. Pagal dailininko Adomo Brako ir architekto M. Maksvyčio projektą pastatytuose rūmuose veikė ne tik gimnazija, bet ir pradžios mokykla bei vaikų darželis, dirbo kompetentingi pedagogai (V. Vizgirda, A. Ilčiukas, dr. G. Vagneris). 1932 m. „Lietuvos aide“ rašoma: „Gimnazijos pasitikėjimui įgyti bus daug nusipelnęs jos direktorius p. Tonas (buvęs Marijam. Ryg. Jono gimnazijos mokytojas), kuris nuo pat pirmos dienos nenuilstamai dirba.“ Ši gimnazija išugdė ne vieną talentingą žmogų: kartu su H. Nagiu Pagėgiuose mokėsi poetai Leonas Švedas, Aldona Irena Nasvytytė ir kt. Vaikų darželį čia lankė ir pradžios mokykloje mokėsi ir būsimois poetais Algimantas Mackus, geologas, profesorius, akademikas Vytautas Juodkazis.

H. Nagys ir jo brolis Martynas žaidė gimnazijos futbolo komandoje. Pasak sesers Zinaidos, mokydamasis Pagėgių gimnazijoje Henrikas pradėjo rašyti. Pirmuosius eilėraščius išspausdino 1937 m. moksleivių žurnaluose „Mokslo dienos“ ir „Ateitis“, vėliau savo kūrybą skelbė žurnaluose „Naujoji Romuva“, „Židinys“, „Kūryba“, literatūros almanachuose, periodinėje spaudoje. Jaunasis poetas kartu su kitais gimnazistais deklamavo savo eilėraščius poezijos vakaruose. Šešiolikmetis H. Nagys susipažino su tuo metu mažai kam žinomais vokiečių ir austrų poetais R. M. Rilke, H. von Hofmannsthaliu, R. Dehmeliu, St. George, G. Trakliu, G. Heymu ir kitais. Būtent Šilutėje ir Pagėgiuose H. Nagys pradėjo versti R. M. Rilkės poemą „Sakmė apie korneto Kristupo Rilkės meilę ir mirtį“ (jis vadino šį kūrinį vienu iš skaidriausių ir nuostabiausių tekstų Europos literatūroje).

Deja, 1939 metais Nagių šeima paliko Šilutę, o Henrikas – Pagėgių Donelaičio gimnazijos VIII klasę...

Mažoji Henriko Nagio sesutė Zinaida

*Tik žemės negalėsime duot, nes patys jos neturim.
Liūnė Sutema*

Zinaida Nagytė gimė 1927 m. liepos 5 d. Mažeikiuose – už brolių Henriką buvo jaunesnė 7 metais. Kaip ir brolis, mokėsi ne vienoje gimnazijoje (Šilutėje, Kėdainiuose). Domėtis literatūra ir kurti eilėraščius pradėjo anksti. Henrikas labai palaikė seserį, dažnai ją padrašindavo.

1944 m. vasarą Nagių šeimai pasitraukus iš Lietuvos, kūrybingai paauglei atsivėrė tik iš knygų pažinta Europa. Insbruko ir Freiburgo universitetuose ji studijavo meno istoriją, vokiečių literatūrą ir filosofiją. O pabėgėlių stovyklose leidžiamoje lietuviškoje spaudoje pasirodė

pirmieji eilėraščiai, pasirašyti Liūnės Sutemos slapyvardžiu.

Freiburge Zinaida Nagytė susipažino su tuo metu jau žinomu rašytoju Mariumi Katiliškiu. Draugystė peraugo į meilę ir 1949 m. pabaigoje, ką tik atvykę į Čikagą, jiedu susituokė. Gyvenimas šios rašytojų poros nelepino: nuolat teko slaugyti sergantį sūnų, prastėjo Mariaus Katiliškio sveikata, sunkiai sekėsi kurti savo svajonių namus Lemonte (pietvakariniame Čikagos priemiestyje). Poetė sunkiai išgyveno vaikų ir vyro netektis. Bet visus tuos metus ji darbavosi išseivių bendruomenėje – 20 metų mokytojavo liuanistinėje mokykloje, dirbo slaugos namuose, dalyvavo Čikagos kultūriniame gyvenime.

Skirtingai nei brolis, Z. Nagytė-Katiliškienė net trumpam nebuvo sugrįžusi paviešėti į Lietuvą ir po Nepriklausomybės paskelbimo. Kai jos kūryba 2006 m. buvo įvertinta Nacionaline kultūros ir meno premija, neatvyko pasiteisindama, kad turi tik prieškarui išduotą Lietuvos pasą.

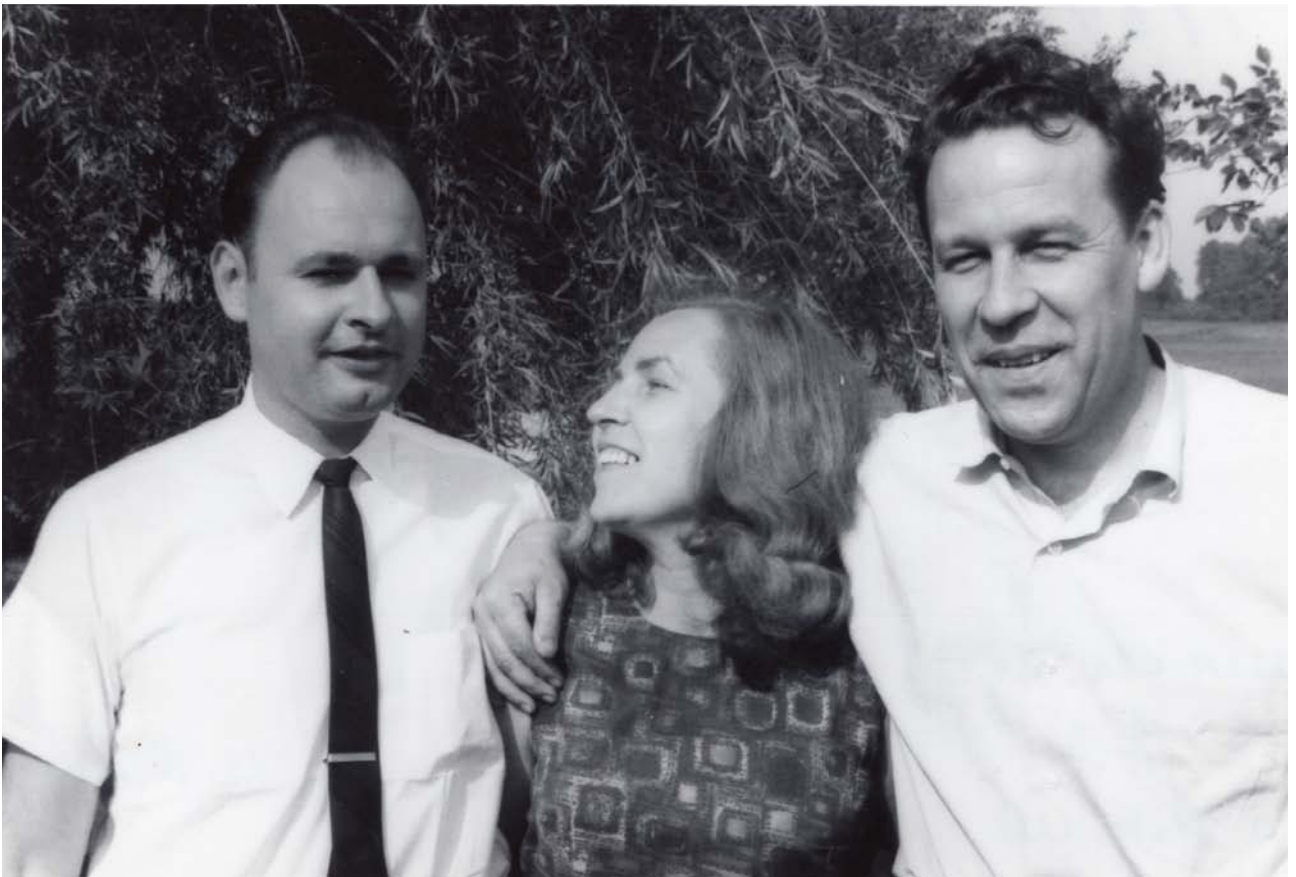
Poetė mirė eidama 86 metus, 2013 m. sausio 17 d. Lemonte, palaidota lietuvių tautinėse kapinėse Čikagoje (JAV).

Liūnė Sutema ir Algimantas Mackus – kūrybos ir sielos broliai

*Kartu ieškosime namų išklydusiai generacijai...
Liūnė Sutema*

Z. Nagytės-Katiliškienės-Liūnės Sutemos kūryba laikoma giminiška Algimanto Mackaus poezijai. Abu poetai įvardijami kaip „egzodo augintiniai“, „bežemiai“, priskiriami „neornamentuotos kalbos generacijai“. Pasak A. Mackaus, „šios generacijos dramos priežastis yra tai, kad jinau buvo per jauna visomis šaknimis jaugti ten ir per mažai jauna visomis šaknimis jaugti čia. Šioji generacija geriau už bet kurią kitą pajuto, nes patyrė, kad nėra nieko baisesnio žmogaus gyvenime, kaip neturėti žemės, kurią visais atžvilgiais galėtum pavadinti sava“ („Ties nepriklausomybe ir ties žemėn nejaugusia karta“).

Su A. Mackumi Liūnė Sutema susipažino „Santaros-Šviesos“ suvažiavime ir bendravo daugiau kaip 10 metų. Laiške broliui Henrikui ji rašė: „Algimantas buvo būtinybė, kaip kasdieninė duona. Taip, kaip turi ką nors kasdieną valgyti ar gerti, taip aš be jo negalėjau gyventi... Algimantas yra tai, kuo žmogus pykdamas, džiaugdamasis ir keikdamasis gyvena.“ A. Mackus ir Liūnė Sutema dažnai telefonu kalbėdavosi apie knygas ir literatūrą, teatrą, muziką, skaitydavo savo eilėraščius. Kartais vienas kitam išsakydavo ir nelabai malonią kritiką. Bet, pasak

Algimantas Mackus, Zinaida Nagytė-Katiliškienė, Henrikas Nagys. Lemontas, 1964 m. Nuotrauka iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus fondų.

H. Nagys su Z. Nagyte-Katiliškiene. Monrealis, 1987 m. Nuotrauka iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus fondų

poetės, su A. Mackumi jai buvo gera kalbėti, nes nereikėjo apsimetinėti – jie puikiai suprato vienas kitą kaip brolis ir sesuo, visada turėdavo ką pasakyti vienas kitam. Algimantas Mackus, kaip ir kiti išeivijos menininkai, buvo neretas svečias Katiliškių namuose. Nors jis buvo miesto žmogus ir gamtai ypatingos reikšmės neteikė, bet pas Katiliškius Lemonte svečiuodavosi su malonumu.

Liūnė Sutema tarsi nujautė ir tragišką A. Mackaus mirtį, nes šis jai ne kartą buvo sakęs, kad bijo važiuoti mašina (ypač po nedidelės avarijos). Todėl ji skausmingai išgyveno A. Mackaus žūtį ir labai ilgėjosi tų pokalbių, nes nebeturėjo kam širdies atverti: „Nebeturiu kam kalbėti. <...> labai man baisu, kai prisimenu, kaip niekad nesivaržydavau visą brudą išspjauti Algimantui, ir aš baisiuosi savimi, kad taip retai tepagalvodavau, jog ir jam gali būti sunku ir baisu. Aš juokdavau ir vadindavau jį „profesionalu pesimistu“. Jis juokdavosi ir sakydavo, kad tai taiklu.“

***

Gimtinėje A. Mackui, H. Nagiui ir Liūnei Sutemai neteko bendrauti, nebent darželinukas ar pradinukas A. Mackus ir gimnazistas H. Nagys prasilenkė kur nors Pagėgių K. Donelaičio gimnazijos koridoriuose ar dalyvavo bendruose renginiuose vienas kito nepažinodami. Bet gyvendami išeivijoje jie buvo ne tik poetai bendraminčiai, bet ir geri bičiuliai, aktyvūs išeivijos kultūros puoselėtojai: dalyvavo rašytojų ir „Santaros-Šviesos“ veikloje, meno ir kultūros renginiuose. Algimanto Mackaus redaguotame žurnale „Margutis“ Henrikas Nagys ir Liūnė

Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo (JAV) išleistos H. Nagio ir Liūnės Sutemos poezijos knygos Pagėgių Algimanto Mackaus gimnazijos muziejuje

Sutema spausdino savo kūrybą ir vertimus iš latvių bei vokiečių kalbų. A. Mackus abu buvo pakvietęs į laidą „Pelkių žiburėlis“, o Liūnė Sutema padėjo A. Mackui parengti laidą apie latvių poeziją. Visi trys poetai buvo įvertinti V. Krėvės literatūros premija, kurią Kanadoje įsteigė Akademiniis lietuvių sambūris. Kaip poetui, literatūros kritikui, A. Mackui imponavo ir H. Nagio, ir Liūnės Sutemos poezija. Po A. Mackaus žūties H. Nagys dedikavo jam eilėraščius „Elegija Algimantui“ ir „Antroji elegija augintiniam sūnui“, o Liūnė Sutema jį pagerbė eilėraščių ciklu „Grudžio nebuvo, tik saulės graža“.

Visų šių Mažosios ir Didžiosios Lietuvos išaugintų vaikų gyvenimai kalba daugiau negu žodžiai. Išgyvenę asmenines dramas ir pasaulio istorijos katastrofas, jie mums liudija meilę ir pareigą gimtajai žemei, žmogui, tautai ir kalbai.

LITERATŪRA

1. Almonaitis V., Almonaitienė J. Šiaurės Skalva. Keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas. – Kaunas, Keliautojo žinynas, 2007.
2. Egzodo rašytojai: Autobiografijos. – Vilnius: LRS leidykla, 1994
3. Juodkazis V. Mažoji Lietuva – mano gimtinė. – Vilnius, 2011.
4. Lietuvos aidas. 1932-10-08, p. 9
5. Mackus A. Ir mirtis nebus nugalėta. – Vilnius, 1994.
6. Paplauskienė V. Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos ke-
liais. – Kaunas, 2009.
7. Satkauskytė, D. Lietuvių egzodo poezija: Literatūros vado-
vėliai 11–12 klasei. Mažoji serija. – Vilnius, Baltos lankos, 2001.
8. Žvirgždas M., Šeina V. Liūnė Sutema // <http://www.xn--altiniai-4wb.info/>

Archeologiniai tyrimai Šereiklaukio dvare 2019 m.

Darius Kiniulis

Tauragė

Igyvendinant 2014–2020 metų Europos teritorinio bendradarbiavimo tikslo Interreg V-A Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programos projektą „Dvarų paveldo vertės didinimas per turizmo plėtros priemones Pietų Baltijos regiono kaimo vietovėse“, saugomame kultūros paveldo objekte – Šereiklaukio dvaro sodyboje – atlikti archeologiniai žvalgomieji tyrimai buvusioje dvaro rūmų ir dvaro koplyčios vietose. Siekta lokalizuoti pastatų kontūrus, o po tyrimų juos paženklinti. Tyrimai buvo atliekami 2019 m. birželio–rugpjūčio mėnesiais, o juos atliko straipsnio autorius.

Istoriniai duomenys

Pirmą kartą Šereiklaukio vietovė paminėta 1376 m. castrum Sareca vardu. 1785 m. Šereiklau-

čio dvaras buvo karališkasis palivarkas ir domėnų valsčiaus centras su vandens malūnu, priklausęs Vilkyškių parapijai. Nuo XIX a. dvarą įsigijus Dresleriams, dvaro teritorija plėtėsi. 1871 m. turėjo riteriškojo dvaro statusą. Veikė spirito varykla, užsiimta galvijų ir arklių veisimu.

Po 1878 m. dvarą nusiaubusio gaisro amžių sandūroje pastatyti istorizmo stiliaus rūmai (tiksliai pastatymo data tikslintina). 1914 m. rudenį rūmus sudegino į Prūsiją įsiveržusi Rusijos imperijos kariuomenė, vėliau jie buvo dar apgriauti vykusių mūšių metu. Po Pirmojo pasaulinio karo rūmai neatstatyti ir išardyti plytomis.

Pastatas buvo nesudėtingo tūrio, vienaukštis, su išplėtotu cokoliniu aukštu, dengtas dvišlaičiu stogu, kuriam reprezentatyvumo suteikė centrinėje fasado dalyje iškeltas platus mezoninas. Rūmai

Šereiklaukio dvaro rūmai iki 1914 m.

dekoruoti neoklasicizmo stiliaus elementais. Pagrindinis įėjimas įrengtas ne viduryje, o šiauriau (šiaurės rytuose). Ties juo pastatytas nedidelis atviras priangis su metaliniais turėklais. Rūmų fasadą vainikavo dekoratyvinis frizas su neoklasicistiniu ornamentu ir apskritomis nišomis. Kiemo (pietvakarinį) fasadą puošė dideli arkiniai langai centriniame mezone su puošniai dekoruotais rėmais. Ties šios pusės durimis buvo įrengta nedidelė atvira veranda. Pusrūsis buvo po visu pastatu. Prie jo vėliau pridurtas vėlesnis vienaaukštis priestatas su vienslaičiu stogu ir didesniais verandos langais, sudėtingais priangio laiptais.

XIX a. pr. pakeistas dvaro sodybos pastatų išdėstymas, kelių struktūra bei 2 km į vakarus nuo sodybos centro įrengtas Kopolyčkalnis, kurio viduryje ant šiam tikslui supilto pilkapio pastatyta koplyčia, nugriauta tarp 1944 ir 1957 m. Jos viduje buvo dvarininkų Dreslerių mauzoliejus, o greta pilkapio – nedidelės dvaro kapinaitės. Koplyčia juosė medžių žiedas. Greta, žemesnėje terasoje, buvo įrengtos dvaro kapinės. Nuo koplyčios sam-pilo tiesėsi griežtai pasaulio kryptimis vedančios alėjos¹.

Tyrimų istorija

Aptariamo laikotarpio ir paties dvaro archeologiniai kasinėjimai anksčiau nevykdyti. Tirti tik šalia esantys skalvių genčiai priskiriami piliakalniai ir senovės gyvenvietės. Patys artimiausi aprašomi žemiau.

Šereiklaukio gyvenvietes 2001, 2002, 2005 m. tyrinėjo Valdemaras Šimėnas, o 2008 m. Aušra Zalepūgienė ir Olegas Fediajevas kasinėjo šalia Šereiklaukio piliakalnio esantį kapinyną, kurį taip pat, žvalgydamas gyvenvietes, aptiko V. Šimėnas.

Pirmoji gyvenvietė buvo rasta 1988 m., o 2001–2002 m. vykdyti kasinėjimai parodė, kad ji datuojama I tūkst. vid.–II tūkst. pr. Šalia yra netyrinėtas Milžinkapio kapinynas². Į šiaurę ir vakarus nuo Šereiklaukio piliakalnio pievoje tada surasta pirmųjų amžių po Kristaus gyvenvietė su laužavietėmis. Laužavietėse rasta lipdyta, grublėtu paviršiumi keramika, molio tinko gabalai, perdege akmenys ir gyvulių kaulai. Į šiaurės vakarus nuo piliakalnio buvo surastas dar vienas kapinynas, kur rasti du kapai. Vienas jų griautinis (mergaitės), antrasis degintinis. Abu kapai yra vienaliai³. 2008 m. norint įrengti pėsčiųjų taką, kasinėta toliau ir ištirtas 185 m² plotas. Ištirta dar dešimt V–VII a. datuojamų kapų: 5 vyrų, 4 moterų ir 1 neidentifikuotos lyties⁴.

Tyrimų eiga

Kopolyčkalnis:

Kopolyčkalnyje, ieškant koplyčios pamatų, ištirti 4 šurfai (perkasos)* po 1x2 m. Iki tyrimų viskas buvo po žeme. Šurfai tirti iki pamatų, kurių gerai išlikusi dalis prasideda 10–15 cm gylyje. Pagal tyrimų rezultatus, koplyčia galėjo būti panaši į artimo laikotarpio iki šiol išlikusią Angermiundės kapinių koplyčią. Taip pat panašūs užimamu plotu ir statybos metais yra pastatai Adlershofe (1894 m.), Berlyne (Biesdorfe) (1898 m.) ir iš atviro žinoma nuo XIX a. pab. stovėjusi koplyčia prie Elbingo. Analogijas surasti padėjo Eugenijus ir Giedrė Skipičiai.

Pirmasis šurfas kastas šiaurės vakarinėje koplyčios pamatų dalyje. Pataikyta tiksliai ant pamato. Šurfas orientuotas vakarų–rytų kryptimi į ilgį. Po velėna 10–15 cm sudarė smulkios griuvenos, skiedinys, o po jomis – keli nedideli įmūryti akmenys bei sveika plytų ir čerpių eilė, dengianti visą šurfo paviršių. Rastos dvi smulkios porceliano šukės ir dvi molinių puodų šukės bei daug dekoratyvinio balto plytų tarpų skiedinio. Kitas šurfas išmatuotas šiaurės rytinėje koplyčios pamatų dalyje, greta kurios virš žemės kyšojo akmenų viršūnė. Visgi kasant paaiškėjo, kad pataikyta už išorinės koplyčios sienos. Iki 25 cm gylio slūgso juodžemio sluoksnis, giliau prasideda supiltinis priesmėlis. 25 cm gylyje, pietrytiniame šurfo kampe, rasta tašyto akmenų laiptų pakopa (40x25x10 cm). Ji kaip tik toje vietoje, kur ir buvo įėjimas į koplyčią. Šalia jos – koplyčios plyta (30x15x7 cm). Kasant rasta nedidelių akmenų, plytelių, šiek tiek tinko gabalų. Rasta kulkos gilzė, smarkiai korodavęs sulankstomas peiliukas, šaukšto rankena. Taip pat žalio, storo stiklo butelio šukių, dvi mažos

Šurfas Nr. 4, kuriame atidengtas koplyčios pamatų kampas. D. Kiriulio nuotrauka

* – Archeologiniai šurfai – tai kvadratinio ar stačiakampio plano duobės nuo 1 m iki 9 m² dydžio, kasamos pasluoksniui iki žemio rankiniu būdu. Standartinis šurfo dydis 2x2 m.

porceliano šukės, keletas labai smulkių molinių puodų šukių bei gabaliukas tinko, kurio viena pusė dažyta juodai. Galbūt tai vidinės sienos tinco fragmentas. Trečiąjį šurfą kasti nutarta pietrytinėje pamatų dalyje, pataikyta tiesiai ant pamato vidinio kampo. Pamatai atidengti 20 cm gylyje – beveik iškart nuėmus velėną. Kai kur šalia pamato į gylį kasta iki 40 cm. Kasant vyravo plytgaliai ir gelsvas skiedinys. Atidengtas plytų (30x15x7 cm) mūras, sutvirtintas skiediniu. Kampas parodė, kad pamatas yra 0,9 m storio. Rastas geležinis lango vyris ir vos dvi mažos indų šukės. Paskutinis Kopolyčkalnio šurfas matuotas pietvakarinėje pamatų dalyje, paskaičiavus tikėtiną kampo buvimo vietą pagal ankstesnius šurfus. Pataikyta tiksliai ant išorinio pamatų kampo. Į gylį kasta iki 55–60 cm. Viršuje – 25 cm storio juodžemis, po kuriuo prasideda supiltinis priesmėlis. Paaiškėjo, kad cokolio pagrindo išorinė dalis buvo puošta keturiais sluoksniais čerpių (44x17x1,9 cm), po kuriomis – akmenų pagrindas. Ties kampu viena čerpių eilė nužemėja, o ant jos persidengia kitos sienos čerpių eilė. Rasta 14 smulkių molinių indų šukių, iš kurių kelios puoštos augaliniais motyvais, bei 6 porceliano indų šukelės.

Nėra žinoma išlikusių koplyčios fotografijų ar paveikslų. Po tyrimų paaiškėjo, kad koplyčia buvo taisyklingo kvadrato formos, sienos kraštinė – 8 m. Išlikusį pamatą giliausioje dalyje sudaro akmenys, ant kurių pastatyti du sluoksniai iš plytų, o ant jų įtaisyti maži akmenys. Išorinė dalis papuošta keturiais sluoksniais čerpių, kurios, matyt, buvo prie pat žemės paviršiaus ir atliko vandens nutekėjimo bei dekoracinę funkciją. Išorinė pamato dalis buvo tinkuota baltu tinku, vidutiniškai 2 cm storio. Šurfo žemių sluoksnis sudaro iki 10 cm pločio velėna, apie 25 cm pločio juodžemis, susidaręs miške gausiai krintant lapams, šakoms ir žmonėms jų nevalant. Tyrimų metu aptiktas XIX a. antros pusės sluoksnis. Sudaryta Kopolyčkalnio schema.

Rūmų vieta:

Dvaro rūmų vietoje, ieškant rūmų pamatų, iškasti 4 šurfai po 2x3 m. Kur kasti, buvo orientuojamasi pagal senuosius žemėlapius ir rūmų fotografijas. Trijuose iš keturių šurfų pavyko pataikyti ant pamatų. Juos iškasus paaiškėjo, kad tikrieji pastato kampai yra tiksliai užsodinti klevais, kuriuos sodino patys dvaro savininkai apie 1930 m. Jų šaknys giliai išsikerojusios tarp plytų ir akmenų, todėl neįmanoma tose vietose iškasti šurfų, tačiau pagal greta jau iškastus buvo labai paprasta identifikuoti kampus. Neišlikęs tik vienas rūmų pamatų kampas, kuris buvo mechanizuotai nukastas sovietmečiu taip sukuriant vietą elektros pastotei iš silikatinių plytų. Ši nugriauta

parko direkcijai tvarkant aplinką. Visi pamatai senųjų savininkų prieškarium apšodinti gan tiksliomis klevų eilėmis, kurios turėjo priminti apie čia stovėjusius rūmus.

Radus pamatus, architektūrinius jų tyrimus atlikti pakviestas Architektūros tyrimų centras iš Vilniaus. Tyrimus atliko Vitalija Veževičienė. Nemažai naudingos informacijos pateikė į vietą atvykusi krašto istorijos žinovė Kristina Blankaitė.

Spėtame rytiniame rūmų pamatų kampe (kaip iš pradžių manyta) rasta ypatingai daug rišamojo skiedinio, plytgalių, tinko, šiek tiek nedidelių akmenų ir labai daug smulkių porceliano šukių bei nuo didelio karščio apsilydžiusių stiklo skelvdrių. Po velėna kastas vien statybinis laužas. Ant vienos iš porceliano šukių yra garsios Vokietijos firmos „Villeroy & Boch“ emblema. Taip pat rastos dvi metalinės baldų dekoracijos, krosnies durelių rėmai, kaltinės vyns. Aptikta ir nemažai nuo karščio susilydžiusio stiklo. Šukių gausa gali reikšti, jog šiame pastato kampe buvo virtuvė arba sandėliukas indams laikyti. Tai patvirtintų ir iki 1944 m. čia gyvenusio Stege Konrad prisiminimai. Tvirtų pamatų liekanų 50 cm gylyje nepavyko rasti. Vėliau paaiškėjo, kad pataikyta už pamatų išorės, kur buvo suverstas statybinis laužas.

Pietiniame rūmų kampe iškastame šurfe pamatai išlikę vos 20 cm gylyje. Jie susideda iš akmenų bei raudonų plytų (30x15x6 cm), kurios sutvirtintos baltu skiediniu. Šiaurės vakarų dalyje atsiremta į išorinį pamatą, o išilgai per perkasą stūksanti siena buvo vidinė – skyrė pagrindinį rūmų korpusą nuo verandos, kuri matoma vienoje rūmų fotografijoje. Rastos 7 smarkiai korodavusios geležinės vyns, geležinis, smulkus durų skląstis ir suodina balto stiklo butelio šukė su emblema „SFA“.

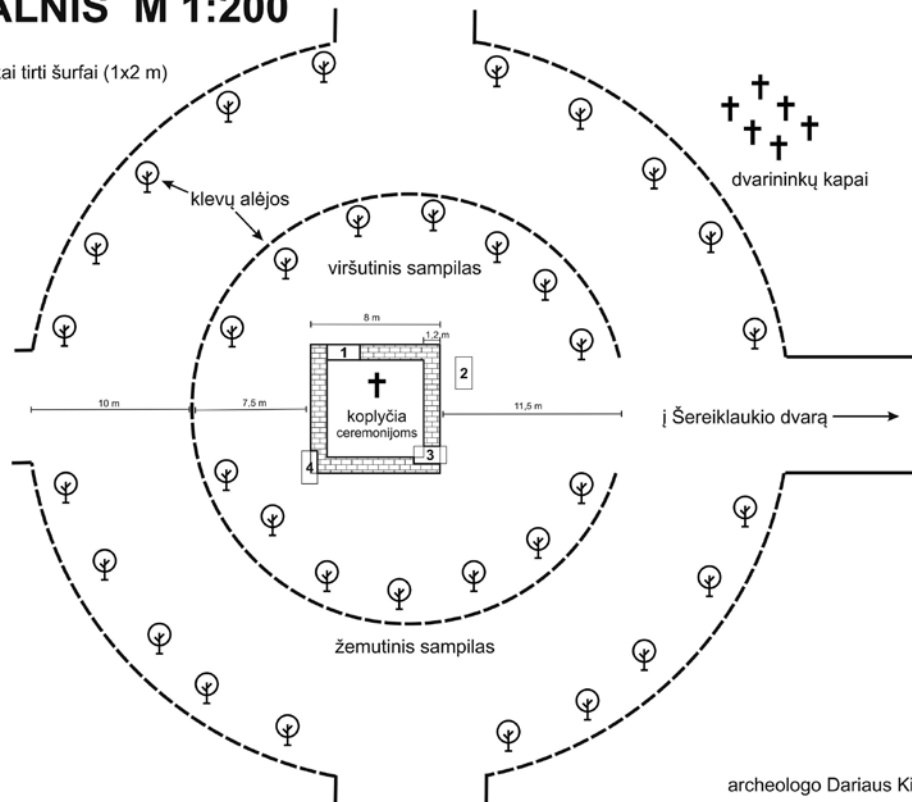
Vakariniame rūmų pamatų kampe iškastame šurfe pamatai atidengti tik 60 cm gylyje. Po velėna buvo mažas plytų grindinys (80x80 cm) ir 40 cm storio nevertingas tarpas – pelenų sluoksnis. Iš pradžių manyta, kad tai sudegusių rūmų pelenai, bet iš jų lendantis sovietinis metalo laužas, o vėliau ir vietinio gyventojų pasakojimas apie čia stovėjusią lauko virtuvę, padėjo suprasti, kad tai tik supiltinės šiukšlės. Tik 40–50 cm gylyje atidengtas rūmų liekanų statybinis laužas, o 60 cm gylyje – išlikę pamatai. Plytos ir viduryje stūksantis akmenys sujungti gelsvu skiediniu. Giliausia vieta iširta iki 100 cm gylio, kur fragmentiškai atidengtas rūmų terasos plytų grindinys. Išilgai perkasos, minėtame 60 cm gylyje, rasta viena plytų eilė. Čia buvo ir įdomiausi, geriausiai išsilaikę tyrimų radiniai. Į rytus nuo šios eilės – plytų grindinys, o šiauriniame kampe 100 cm gylyje rasti mėlynos glazūros su augaliniais motyvais kokliai: karniziniai, plokštiniai ir friziniai. Kai

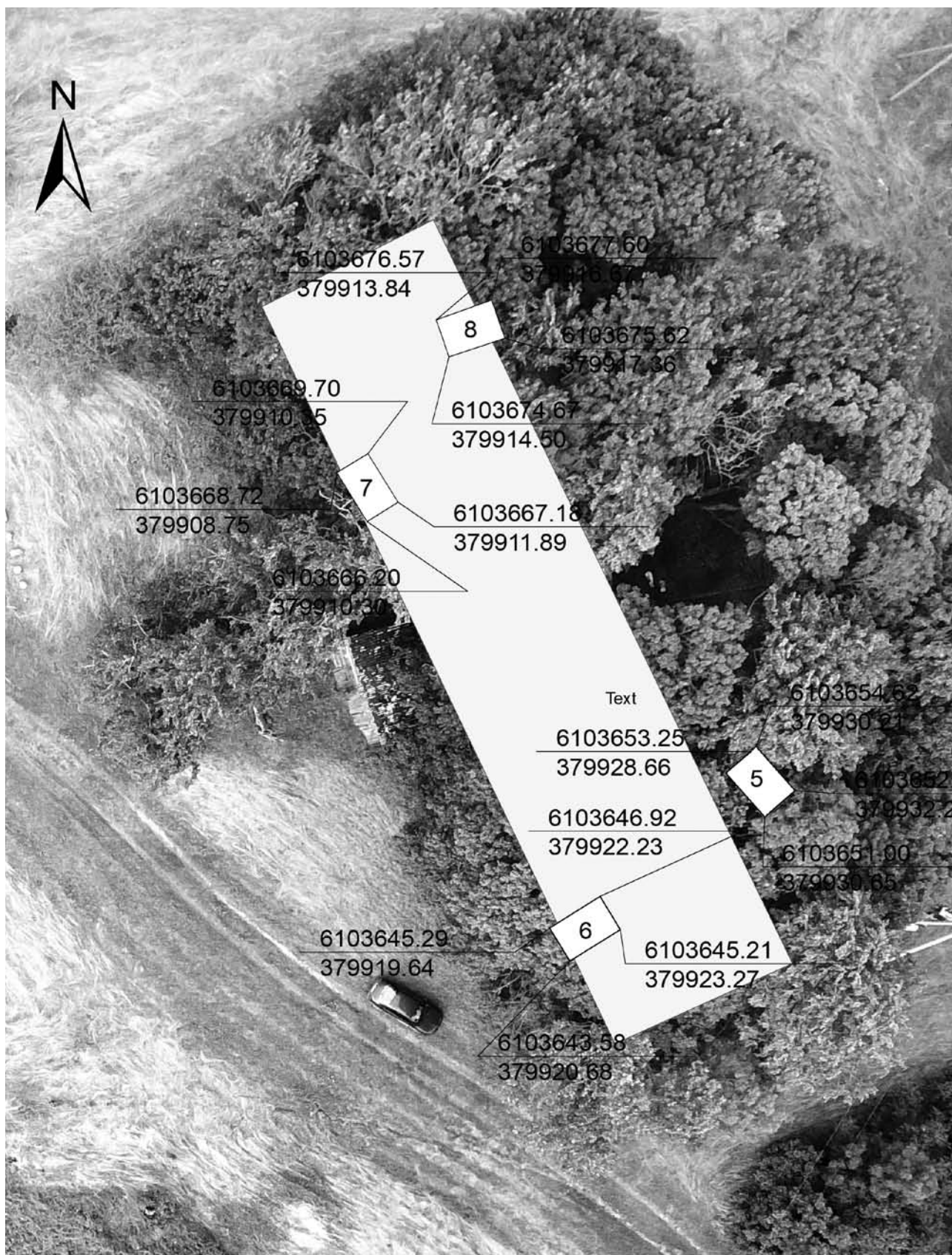
Angermiundės koplyčia (Vokietija)

KOPLYČKALNIS M 1:200

2 - 2019 m. archeologiškai tirti šurfai (1x2 m)

Koplyčkalnio schema

0 3 6 12 metrai

Rūmų pamatai

Sudarė archeologas Darius Kiniulis

Dvaro rūmų vietos schema

Indo šukė su „Villeroy & Boch“ emblema. Dariaus Kiniulio nuotrauka

Puikiai išsilaikęs frizinis koklis, rastas šurfe Nr. 7. Dariaus Kiniulio nuotrauka

Žibalinė lemputė iš šurfo Nr. 7. Dariaus Kiniulio nuotrauka

Šurfe Nr. 7 atidengti rūmų pamatai, kur stovėjo krosnis. Dariaus Kiniulio nuotrauka

kurie jų išlikę sveiki. Stege Konrad prisimena, kad rūmų centre buvo didžioji salė, o jos krašte – krosnis. Labai tikėtina, kad tai būtent ta krosnis. Tame pačiame kampe aptikta maža, dekoratyvinė, balto porceliano žibalinė lempa. Ji buvo sveika, tačiau vario lydinio degiklio dalis sutrupėjusi. Rasta daug vinių, du šaukštai, geležinių baldų dalių, stiklo indų šukių, tačiau visiškai nebuvo keramikos.

Netoli šiaurinio rūmų pakraščio iškastas paskutinis šurfas. Daugiausia pasiektas 55 cm gylis, o aukščiausi pamatai atidengti iškart po plonu velėnos sluoksniu. Gerai išlikęs plytų grindinys buvo 10 cm gylyje. Po velėna viskas, kas iškasta, – statybinis laužas. Pietinėje perkastos dalyje plytų mūro nelikę, todėl, lyginant nuotraukas su esama būkle, tikėtina, kad toje vietoje buvo galinio įėjimo laiptai. Plytos ir ties viduriu, ir išorinėje pamatų pusėje esantys akmenys sujungti gelsvu skiediniu. Tikėtina, kad šalia įėjimo stovėjo kita krosnis su neglazūruotais kokliais, puoštais pynutėmis. Vieno koklio vidinėje pusėje yra gamintojo inicialai „F. B.“ Visos aptiktos porceliano šukės baltos spalvos, iš jų geriausiai išlikęs arbatinuko dangtelis. Surasti keli gabalėliai koklių fragmentų, glazūruotų žalia glazūra ir dekoruotų augaliniu motyvu, kelios storo,

tiesaus stiklo šukės, vinių. Įdomūs yra balto tinko dekoratyviniai fasado gabalai, kurių kituose šurfluose beveik nebuvo.

Išvados

Žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu koplyčios pamatų vietoje užfiksuoti gerai išlikę pamatai, prasidedantys 10 cm gylyje. Buvo lokalizuoti ir rūmų pamatai, kurių gylis varijuoja nuo 10 iki 70 cm, kadangi ten piltos šiukšlės. Koplyčia buvo taisyklingo kvadrato formos. Sienos kraštinė – 8 m ilgio. Rūmai – stačiakampio formos, 42 m ilgio ir 10 m pločio. Atlikti atidengtų mūrų architektūriniai tyrimai, patvirtinę surinktą istorinę medžiagą. Tyrimų metu surasti radiniai perduoti saugoti į Tauragės krašto muziejų „Santaka“. 2019 m. rugpjūčio 24 d. Palaunagės – paskutinių gandro pavakarių dieną vyko Šereiklaukio kaimo šventė, kurios metu buvo galima gyvai pamatyti išpūdingesnius radinius, o norintys klausė trumpos informacijos apie Šereiklaukio dvaro istoriją bei archeologinius tyrimus ekskursijoje, kurią vedė regioninio parko kultūrologė Giedrė Skipitienė bei straipsnio autorius.

LITERATŪRA

1. Lietuvos dvarų sodybų atlasas, 2 t. Pagėgių sav., 2014 m., Vilnius, p. 225–232.
2. Šimėnas V., Šereiklaukio gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais, Vilnius, 2005 m., p. 37–38.
3. Šimėnas V., Vilkyškių, Opstainių ir Šereiklaukio piliakalnių gyvenvietės. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais, Vilnius, 2006, p. 401–404.
4. Zalepūgienė A., Fediajevas O., Šereiklaukio kapinynas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais, Vilnius, 2009, p. 143–147.

European
Regional
Development
Fund

Straipsnis parengtas įgyvendinant Interreg projektą „Pietų Baltijos dvarai“

Raganų eglės krikštamotė

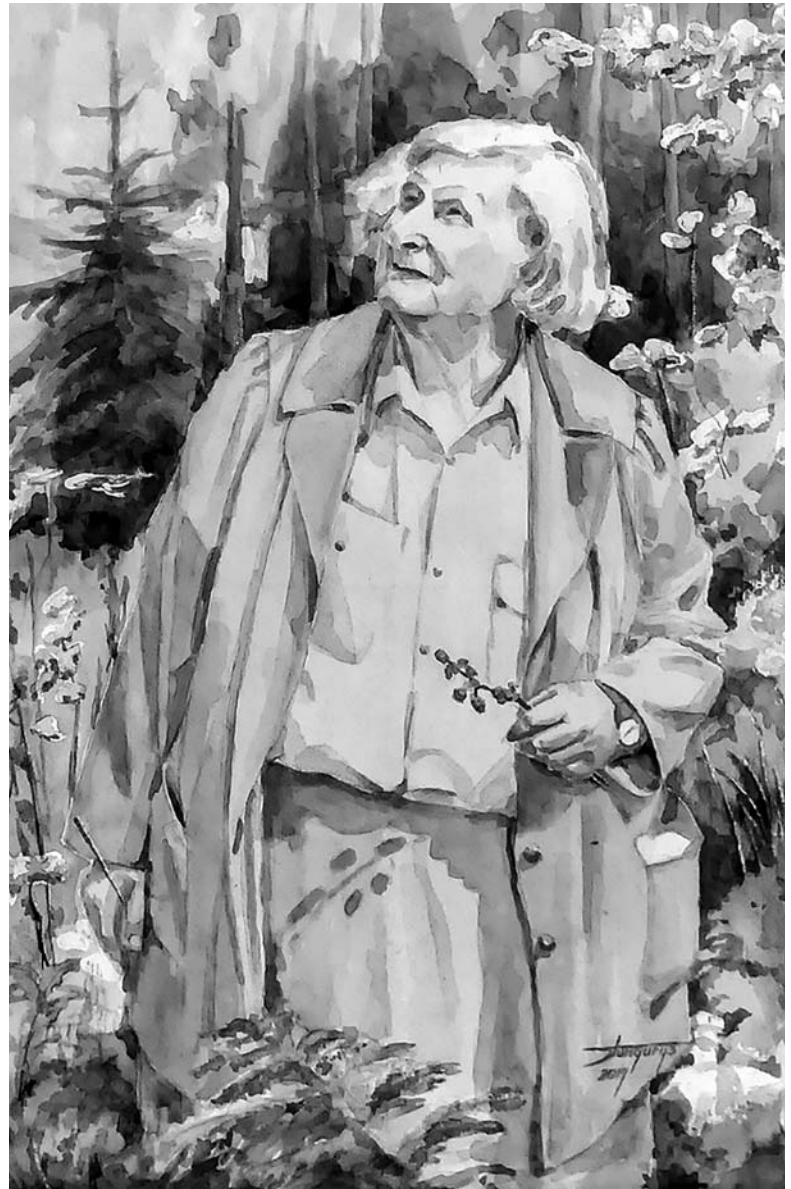
Eugenijos Šimkūnaitės 100-mečiui

Diana STUNGURIENĖ

Šiauliai

Ją pažinojo ir senas, ir jaunas. Jos balsas dažnai skambėjo per Lietuvos radiją, ją rodė televizija. Žinanti šimtus nuostabių istorijų, legendų, nutikimų, pasakų ir apdovanota neeiliniu oratoriaus talentu ši charizmatiška asmenybė suburdavo didžiausias auditorijas: žmonės išeidavo iš darbų, kad spėtų išgirsti jos patarimus per televiziją, o sausakimšose paskaitų salėse, kur nuo susirinkusiųjų gausos pradėdavo trūkti oro, žolininkės klausydavosi net iki apalpimo.

Eugenija Šimkūnaitė – vaistininke, žolininkė, etnografe, habilituota biologijos mokslų daktarė, parašiusi daugiau nei septynis šimtus straipsnių, paremtų fitoterapijos tyrimais, tyrinėjimais ir žiniomis. „Valstiečių laikraštyje“ ji turėjo savo patarimų skiltį. Žmonės į ją kreipdavosi dėl įvairiausių problemų, o klausimai būdavo patys netikėčiausi: kaip išnaikinti muses, atsikratyti pelių ar ką daryti, kad negirgždėtų sodybos vartai. E. Šimkūnaitė atsakydavo į visus klausimus, nė vieno nepamiršdama. Be to, visi žinojo, kad daktarė turi „virtą stuburą“ ir niekieno nuomonei nepataikauja, o visuomet „rėžia teisybę“. Profesorė buvo puiki psichologė, gerai išmanė žmonių tarpusavio santykius. Per savo gimtadienius, į kuriuos susirinkdavo įvairiausių specialybių ir pažiūrų

Gintautas Stunguris. Eugeniya Šimkūnaitė, 2019 akvarelė, popierius 50x70 cm

žmonės, ji žinodavo, ką prie ko sodinti, kad visi būtų linksmi ir patenkinti.

Deja, visa tai jau istorija, ne viena šiandienos karta užaugo neturėdama galimybės pažinti šios ypatingos mokslininkės, pelniusios raganos vardą. Tačiau ateities kartoms liko neįkainojamas rašytinis palikimas, kurį iki šiolei spausdintinėmis knygomis leidžia E. Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondas, įkurtas po jos mirties. Savo tėvų žemei ji užrašė Tauragnų vidurinei mokyklai su sąlyga, kad čia bus auginamos vaistažolės; savo dviejų kambarių butą Vilniuje – Lietuvos farmacijos sąjungos Valdybai, kad Vilniaus farmacininkai turėtų kur susirinkti; jiems atiteko ir didžiulės senovinės skrynios su receptais ir kita išmintimi, stovėjusios mokslininkės bute, gausi biblioteka ir pačios E. Šimkūnaitės nebaigtos rašyti knygos ir straipsnių rankraščiai. Liko ir raganos šluota, dovanota draugų...

2020-uosius LR Seimas paskelbė Eugenijos Šimkūnaitės metais. Sukanka 100 metų, kai gimė habilituota biologijos mokslų daktarė, garsėjusi ne vien moksliniu vardu, bet ir neišsenkančiomis liaudies medicinos žiniomis – ji išstudijavo ir moksliskai aprašė daugybę vaistažolinių augalų. Artima E. Šimkūnaitės draugė botanikė Jonė Vaičiūnienė vienoje iš konferencijų kalbėjo, kad mokslininkės dėka Lietuvos vaistažolininkystė pirmavo visoje buvusioje SSRS; jai raginant ir vadovaujant, būdavo surenkama daugybė vaistažolių. Dabar, deja, jas tenka importuoti iš Kinijos¹.

Gyvenimo pradžia

Gimė Eugenija 1920 m. kovo 11 d. (nors kaip pati teigė, kovo 13-ąją) karo pabėgėlių šeimoje Krasnodaro krašte, Novorosijsko mieste, didžiausiame Rusijos uoste prie Juodosios jūros. Tėvas Pranas Šimkūnas 1916 m. Odesos universitete baigęs mokslus įgijo provizoriaus diplomą. Pirmojo pasaulinio karo metu buvo mobilizuotas ir pasiūstas į frontą, tarnavo karo lauko ligoninės vaistinės vedėju. Po karo dirbo Novorosijsko ligoninės vaistinėje, kur ir susipažino su gailestingąja seserimi, buvusia mokytoja Olga Lebedeva, ją pamilo ir vedė. Eugenija gimė pilietinio karo Rusijoje metu. Ją pakrikštijo armėnų dvasininkas, nes kito krikščionių kunigo tiesiog nebuvo, o laikyti mergaitę be krikšto karo metu buvo baugu. Tokia nerami buvo Eugenijos gyvenimo pradžia, beje, kaip ir visas tolimesnis jos gyvenimas.

Po keleto metų šeima su kitais karo pabėgėliais sugrįžo į Lietuvą, į tėvo gimtinę Tauragnus. „Eugenija augo nuostabiame Rytų Aukštaitijos kampelyje. Tauragnai išdidžiai stovi ant aukštų kalvų, žvelgdami į savo atspindį veidrodiniuose Tauragno

ežero vandenyse; šalia dar ir Labės ežeras, o už jų dar kiti ežerai, ežerėliai, upeliai, pušynai, žalios lankos ir raistai, smėlynai ir legendomis apipinti kalnai ir piliakalniai“².

Tauragnuose tėvas atidarė vaistinę, tad Eugenija nuo vaikystės mokėsi vaistinių augalų paruošimo meno. Su lėlėmis mergaitė nežaidė, nepatiko jai ir siuvinėti ar megzti. Gesė, taip save vadino mergaitė, mėgo jodinėti arkliais, karstyti po medžius, ėjo imčių, bėgiojo po miškus, kur sutikdavo jos taip mylimus žalčius. Dar vaikystėje viena nuklydo į tolimąjį mišką, iš kur ją vežime parvežė vietinis gyventojas, mergaitė tėvams papasakojo, kad žaidė ten su šuniukais, bet, greičiau, ten buvo vilkiukai ar lapiukai. Smalsi ir žingeidi mergaitė visur ir visada rasdavo užsiėmimų. Supanti Gamta buvo jos gimtieji namai, čia niekas nebaugino, viskas čia buvo artima. Sustingusi pievoje gyvačiukė mergaitei buvo panaši į rainą dirželį – panoro jį pakelti, bet dirželis staiga sujudėjo, praslydo pro jos pirštus ir nuvinguriavo žolynais. Atvykęs tėvo pusbrolis ilgai klausinėjo mažąją Gesę apie tą rainą dirželį ir griežtai prisakė daugiau dirželių pievoje neliesti, jis pats jai dovanosiąs trokštamą dirželį. O dėdė ne šiaip sau buvo vyras, jis buvo karalių karalius, didis Gyvatininkas.

Kai 1937 m. Gesė baigė Utenos gimnaziją, ji jau žinojo, kur mokysis, tad Vytauto Didžiojo universitete studijavo farmaciją. Pirmieji pokario metai buvo ypač sunkūs, tačiau Eugenija atkakliai ėjo savo pasirinktu keliu ir ilgainiui apgynė mokslų daktarės disertaciją; iki šiolei tai kone vienintelė Lietuvoje disertacija, parašyta apie vaistažoles ir jų gydomąsias savybes.

Raganų eglės krikštamotė

Dvi vasaras (1964–1965 m.) Eugenija Šimkūnaitė klaidžiojo po Panemunės pievas ir Rambyno apylinkes tyrinėdama čia augančius žolynus. Pagal žolininkės rekomendacijas buvo įkurtas Rambyno regioninis parkas, landšaftinis draustinis; pagal ten augančius augalus nustatytos jo ribos. Vieta išpūdinga – Nemuno slėnis, užliejamos pievos su tik joms būdingomis augalų bendrijomis, Rambyno kalnas, apipintas legendomis. Visa tai mokslininkė išstudijavo ir pateikė savo rekomendacijas. Beje, anksčiau, dar 1950 m., su kitais tyrinėtojais sudarė žemėlapi „Užliejamos Nemuno pievos“³.

Neaplenkė jos žvilgsnis ir išpūdingosios Vilkųškių miške stūksančios eglės, išsišakojusios į 18 didesnių ir mažesnių kamienų. Ties išsišakojimu kamieno apimtis per 5 metrus, o aukštis 34 metrai. Prigijo žiniuonės duotas vardas – Raganų šluota, iki šiolei niekas kitaip ir nevadina gražuolės eglės.

Raganų eglė//2005//nuotrauka iš Gintauto ir Dianos Stungurių archyvo

***

Lyriškas, poetiškas, ne tiek raganos, kiek laumės, Aukštaitijos žolininkų palikuonės žodis nejučia pavergia: „Mūsiškė vasara trumpa naktimi, per patį viduvasarį nakties vakarinė žara beveik susisiečia su ryto aušra... kad sumažintų tą tarpeį, pratęstų saulės kelią, žmogus ant kalvų kurdavo laužus ... kiekvienas doras žmogus po saulės laidos neišeidavo iš laužų ar stebulių apšviesto rato: už jo piktujų jėgų nakties valdos... Vakarejant ir sutemus seni žmonės eidavo laukų lankyti, apeidavo savo sklypus, ir apeiti sklypai tikrai geriau derėdavo. Eidavo ne bet kaip, o pasiėmę degančias šakas, nuodėgulus, smilkstančius pasidarytus deglus.“ Po kerinčio išmintimi žodžio moksliskas paaiškinimas: „lengva šnekėti apie prietarus, tradicijas, bet negalima užmiršti, kad jAVams labai daug žalos pridaro naktiniai vabzdžiai ar jų vikšrai. Naktiniai vabzdžiai labai lengvai susivilioja šviesa, patenka į ugnį“.

Mėgo Lietuvos ragana lietuviškas šventes. Ilgė – ypatinga šventė, pilna paslapties, noro surasti tik tą naktį pražystančio paparčio žiedą. Ant Rambyno kalno žiniuonė virsdavo tikra ragana, burdavo iš žolynų, spėdavo ateitį. Žiūrinėdama į žmonių atneštas žoleles ir gėles, aiškino aplink susibūrusiems, ką čia tas žmogutis prirovė pievoje ir ką tie žolynai pasakoja. Būdama aštraus proto ir nestokojanti humoro, gan tiksliai nusakydavo žmogaus būdą ir charakterį. Smagūs būdavo tokie susibūrimai aplink žolininkę, nuolat skambėjo juokas. Ji mokė, kad neužtenka „šiai sau žolės pasirauti. Reikia eiti pagal saulės kryptį ir nuo kiekvieno kampo susirinkti po devynis augalus“, o jei jau kad visai teisingai būtų, tai būtina surinkti trejas-devynerias, iš viso 27 augalus. Ir kaip visada auklėjamas pamokymas: „kaip ir bet kokį rimtą darbą dirbant, taip ir kupoliaujant – žolynus renkant nevalia šūkauti, negražiai dainuoti ar kaip kitaip netinkamai elgtis. Derėjo gražiai dainuoti, gražius ratelius eiti. Tokia būdavo Ilgės diena, tokia būdavo Ilgės naktis, ilgainiui tapusi Joninių diena. Nebūtų bloga, jei daugiau senų papročių prisimintume, jei bet kokią šventę padarytume prasmingesnę“⁴.

Augalų paslapties atskleidimo vyksmą filme „Žiniuonė“, sukurtame 1975 m., įamžino dokumentalistikos klasikas Henrikas Šablevičius (1930–2004).

Saulės garbintojai

Žalčio žymę nešiojusi žiniuonė tikina, kad mūsų protėviai buvo Saulės garbintojai, jie Visatos pagrindu ir pradžia laikė „Saulę-motulę, pačią iš savęs šviesią“. Jau protėvių protėviai naudojami 365

ar 366 parų kalendoriumi, dar vadinamu – dieneilis. Tas kalendorius buvo sudarytas pagal vietines gamtines sąlygas ir „buvo toks tikslus, kad didieji astronomai bei astrologai babiloniečiai galėjo tik pavydėti“⁵. Kalendoriuje atsispindėjo gamtos ciklų kaita, o kartu jame buvo išdėstyti ir pagrindiniai darbai pagal metų laikus. Gražiais ir suprantamais žodžiais įvardintos pagrindinės metų šventės, švenčiamos pagal Saulę. Ilgė – dabartinės Rasos arba Joninės; Trumpė – Kūčios; mažosios Saulės šventės – žiemavertis ir vasaravertis – mūsiškai žiemos ir vasaros lygiadieniai – čia jau pats žodis nusako esmę.

Kiek daug mūsų protėvių tradicijų, apeigų ir burtų vis dar išlikę iki mūsų dienų. Galbūt ne visai suprantamų, bet viliojančių. Daugiausia išlikusių burtų sietina su Kūčiomis. Darbus bebaigdami Kūčių vakarą visi ausis pastatę klausydavo, iš kurios pusės koks triukšmas pasigirs – iš ten ir žinia bus. Jei šunys loja – žinia ne kažį kokia, jei arkliai žvengia, tai žinia jau rimtesnė. Po Kūčių vakarienės jau nebederėjo eiti iš trobos, nes tai buvo laikoma vėlių metu. Bet ar nulaikysi jauną? Pabėga ligi kaimyno ar rūpimo kiemo tvoros ir, kiek tik išskėstom rankom apglėbti gali, siekia statinių. Jei lygu – bus pora, jei lykis – nedalia. Nuo kryžkelės ar ten, kur kiemo keliukas nuo kelio skiriasi, čiupteli sniego saują ir bėga kokios ramios lygios vietos pasieškoti ir ten krenta visu ilgiu ant nugaros, ir namo. Sniegas jau ištirpęs ir saujoj liko koks plaukas: „jei šuns, tai būsimas vyras bus ūliokas ar kermošauna, jei arklio – darbininkas, jei žmogaus – galvotas, jei katino – peštukas, jei kiaulės šerys saujoj – et, geriau jau ir nebeminėti, koks vyrelis atiteks... o kad keli, tai žiūri, derini, kaip susikryžia, kurio viršus“⁶? O ryte vos prašvitus bėga pasižiūrėti, koks gi nuogulos ženklas? Jei naktį pasnigo ir net žymės nebeliko, tai niekuo ypatingu metai nepasižymės; jei atspaudas lygus, gražus, tai ir metai geri bus; jei sutryptas, supėduotas, blogai bus, o jei raukšlėtas, lyg plakte suplaktas – sunkūs ligų metai bus. Tikima buvo Kūčių burtais, pildėsi jie, ne vienas prisiminimas išlikęs apie paslaptingosios nakties galias... Vienoose namuose tarnavo bernas ir merga. Mergai bernas rūpėjo, o jis nė į tą pusę žiūrėt nenori. Nusižiūrėjo bernas, kur merga Kūčių naktį plasterėjo, ir botagu sukapojo atspaudą skersai ir išilgai, nė sprindžio nenuštos vietos nepaliko. Rytą nubėgusi merga pamatė sukapotą atvaizdą, tokia baimė ją apėmė, kad sirgti pradėjo. Bernas atsiprašinėjo, netgi vesti pasižadėjo, niekas nebepadėjo – merga tais metais ir mirė.

Neapsakoma burtų įtaka, ji keičia žmogaus likimą. Nėra didesnės galios už tikėjimą – akys pamatė, širdis priėmė, o protas jau nebepajėgė suvokti tikrovės.

Ir augalas, ir žmogus turi savo biolauką

Eugenija Šimkūnaitė visada labai pagarbiai žiūrėjo į supančią aplinką. Jai buvo gaila kiekvienos be naudos nuskintos gėlės – surinkdavo jas iš neatsakingų draugių rankų ir pamerkdavo upelyje. Ji tikėjo ir žinojo, kad žmogus yra gamtos dalis ir sveikata tiesiogiai susijusi su jį supančia augmenija. Jei augmenija nyksta, tai ir žmogaus sveikata pradeda prastėti, nes pažeista ekologinė pusiausvyra. Knygoje „Sveiko gyvenimo paslaptys“ ji rašo apie liaudies mediciną ir vaistažolių pritaikymo būdus, aprašo populiariausius Lietuvos vaistinius augalus, dalijasi mintimis apie gamtos reiškinių įtaką žmogui, liaudies medicinos tradicijas, kurios, jos nuomone, žlugo, kai prasidėjo sovietmetis.

Kiekvienas augalas turi savo biolauką, kuriuo galima veikti žmogaus biolauką. Todėl žolininkė dažnai kartodavo, kad būtina išsaugoti vaistinių augalų radimvietes, jų neniokoti ir neišpjauti visų augalų. Tik tokiose vietose augantis augalas turi stiprų gydomąjį poveikį, o dirbtinai užaugintas sukultūrintoje aplinkoje nemažai praranda savo gydomųjų savybių. Jos nuomone, kurią patvirtina ir šiuolaikinis mokslas, egzistuoja ir žmonių biolaukai, kuriuos reikia derinti. Kai sutuoktiniai, ypač gyvenantys daugiabučių „dėžutėse“, kartu praleidžia daug laiko, vienas nuo kito pavargsta, tad mokslininkė siūlydavo jiems bent atstogauti atskirai, kad vienas nuo kito pailsėtų ir pasiilgtų, primindama, kad anksčiau kaimuose darbai buvo skirstomi: vyrai išeidavo į laukus, moterys likdavo namuose prie ruošos darbų⁷.

Eugenija Šimkūnaitė. J. Danausko nuotruoka

Ekologija ir gamtosauga

Eugenijos Šimkūnaitės paramos ir labdaros fondo valdybos pirmininkė Birutė Karnickienė mano, kad profesorė tam tikra prasme aplenkė savo gyventą laiką, nes kai kurios jos propaguotos idėjos populiariomis tapo tik prabėgus keliems dešimtmečiams. Ji kalbėjo apie ekologiją, gamtosaugą, skatino sveiko gyvenimo būdą: sveikai maitintis, naudoti maistą be konservantų, dėvėti natūralaus pluošto drabužius.

Žolininkė pasakojo, kad per savo gyvenimą matė bent dešimtį užakusių ežerų – kur anksčiau žmonės maudėsi, dabar ten pieva. Jos nuomone, gamtosauga, visų pirma, priklauso nuo tradicijų, o jos tokios nepanašios, net Lietuvoje regionuose elgiamasi skirtingai. Toks atrodytų įprastas dalykas kaip grybavimas, bet koks skirtingas požiūris: Labanore grybą būtinai pjauna, o dzūkas – išrauna ir nutašo. Todėl Labanore grybingi metai būdavo kas treči-ketvirtį ir trisdešimties baravykų tiltas neretas, o Dzūkijoje grybingi – tik kas dešimtį, ir jei rasdavo penkis baravykus vienoje vietoje, tai būdavo daug. Uogavimas šiuolaikinis jau ir kitoks: mėlynės, girtuokles anksčiau rinkdavo, kai lapai nukrisdavo, nors ir padžiūvusios, bet saldžios būdavo. O dabar uogas nurenka dar nepri-nokusias, šukomis nušukuoja lapus, nusilpnina augalą. O kokie riešutynai būdavo! Tik pavydėti galima. Kiekvienas kaimas ir kiekviena troba turėjo savo riešutyną, jį prižiūrėdavo, globodavo. Rudenį riešutų tiek pripurtydavo, kad ne tik savo šeimai, bet ir pardavimui likdavo.

Keičiasi laikai, keičiasi ir požiūris į, atrodytų, neginčytinus dalykus. Anot mokslininkės, jau darželyje vaikai turėtų sužinoti, kas yra gamta; ta pažintis turėtų tęstis mokykloje ir nenutrūkti visą gyvenimą. Tada suaugęs žmogus gamtą saugotų, neniokotų jos. Net gamtosaugininkai, jos nuomone, neturi pamatinių žinių, nes studentai nebevažiuoja į ekspedicijas, jų žinios dažnai ir lieka tik teorija. Kai vaikai ir jaunuoliai matys ne tik žolę, bet ir supras, kodėl ji auga, tik tada jie bus tikri gamtos sergėtojai. Savo keliamus reikalavimus jie mokės pagrįsti mokliškai, argumentuotai, kad joks valdininkas negalėtų jų atmesti ar paneigti – tada nereikės verksti apsikabinus sužalotą ar ruošiamą nupjauti medį.

Prisimindavo E. Šimkūnaitė ir senus laikus, kai plūgai atsirado, tada „seni diedai šnekėjo, kad jais sugadins žemę – mat plūgas kitaip aria, negu žagrė, bet agronomai tada juokėsi iš jų“⁸. O dabar žemė jau ariama ne arkliniais plūgais... Apdirbami laukai anksčiau buvo maži, todėl mažai būdavo išpustoma dirvožemio. Dabartiniai laukai vis didėja, miškai nuolat kertami, Lietuva iš lėto virsta dykuma su vėjo sukūriais.

E. Šimkūnaitės nuomone, „į nepriklausomybę iššokome ūkiškai nepasiruošę ir dar susirinkome ministrus, kurie to darbo nedirbė... Lygiai taip, kaip tie ministrai tinka ministeriaut, aš tikčiau kosminį laivą valdyt... Jei būtume neišardę ir nesudarę sąlygų išardyti, išvogti fermas, ...tai per 10–15 metų būtume pasiruošę žmonių, siųsdami juos stažuotis į užsienius... kada Vileišiai, Biržiškos, Basanavičius ruošė Lietuvą nepriklausomybei, tai vasarą studentai, gimnazistai buvo paleisti po kaimus ir mūsų ūkininkus išmokė to, ką mokėjo Danijos ir Vokietijos ūkininkai“⁹.

***

Daug laiko praleisdavusi ekspedicijose mokslininkė neklysdama spėdavo ateinančių metų orus. Jau sausį ji patardavo bendradarbiams, kada eiti atostogų. Taip buvo, bet po Kuveito karo (1990 m. rugpjūčio 2 d. iki 1991 m. vasario 26 d.) mokslininkė pastebėjo, kad nelabai begali atspėti, koks bus oras po dviejų-trijų dienų. Jos nuomone, tiek buvo priimta sprogmenų, kad padegta nafta tiek paleido dūmų, jog visą pasaulį padengė suodžiai, nuosėdų padaugėjo netgi ašigaliuose, todėl klimatas ir šiltėja.

Gyvačių karalystė

E. Šimkūnaitės knyga „Gyvačių karalystė“ pasakoja apie tuos senus laikus, kai vyravo pirmykštė bendruomeninė santvarka matriarchatas arba gimininė bendruomenė, kai turtas ir visuomeninė padėtis buvo paveldimi iš motinos. Knygoje per taip vadinamą „gyvačių pasaulėžiūrą“ perduodami bendruomeniniai žmonių tarpusavio santykiai. Kalbama lyg ir apie gyvačių bendruomenę, kurioje galiojo labai griežti įstatymai ir neginčijamos moralinės nuostatos, legendine forma pasakojama apie mūsų protėvius – žinoma, kad legendos yra primiršta tiesa.

Nemažai vietos knygoje skirta užkalbėjimams nuo gyvačių įkandimo. Užkalbėjimų tekstai sudėtingi, painūs, bet juose slypi artimas mūsų protėvių ryšys su Gamta, atspindi aukšta žmoniškumo kultūra, gilus dvasinis pasaulio struktūros žinojimas. Knygoje pateikiama nemažai pavyzdžių ir palyginimų, išryškinančių mūsų protėvių žinojimą. „Faraonai, tų laikų išsilavinę žmonės, dar labiau išsilavinusių dvasininkų globojami, tuokėsi ir su seserimis, ir su dukterimis, ir su motinomis... Egipto palaidojimuose randame geriausių įrodymų, kad artimos giminystės santuoka pražūtinga, grindžia kelią išsigimimams, fiziniams, gal ir psichiniams... o mūsų tolimieji protėviai sugebėjo sudaryti santuokų struktūrą, ribojančią kraujomaišą, už tai jie verti didžiausios pagarbos“¹⁰, – teigia žiniuonė, todėl „ne bėda ir ne

gėda kad ir iš gyvačių karalystės pasimokyti“.

Tuometinėje bendruomenėje svarbus žmogus buvo gyvatininkas; jis buvo tarsi bendruomenės išminčius, vaidila, sprendžiantis įvairias moralines, etines, netgi teisingas-turtines problemas. Gyvatininkas – garbus visuomenės narys, savo vardą užsitarnavęs ne tik išmintimi, bet geru amato mokėjimu ir koku išskirtiniu talentu; bendruomenėje buvo gerbiamas už linksmumą, gebėjimą rasti priėjimą prie kiekvieno asmens. Jis buvo apdovanojamas gydymo ir augalų pažinimo galia, perduodama iš kartos į kartą. Gyvatininkystė – didelis turtas, kurį būtina perduoti, nes gyvatininkas net negali ramiai mirti, jei savo žinių neperduoda kitiems. Proprotėvių žinios apie tuos senus laikus, kai moterys turėjo išskirtinę įtaką bendruomenėje, pasiekė mus per ne vieną Šimkūnų giminės kartą; suprantama, kad žinios buvo kaupiamos ne vieną šimtmetį.

PAAIŠKINIMAI, PAPILDYMAI

Rusijos imperija nuo 1795 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos buvo okupavusi Lietuvą. Didesnė Lietuvos dalis buvo prijungta prie Rusijos imperijos, o Užnemunė – prie Prūsijos.

Fitoterapija – tai medicinos atšaka, besiremianti įvairių augalų panaudojimu gydymo tikslams. Išsivystė iš žolininkystės, o pastaruoju metu nežiūrint problematiškumo yra įgijusi mokslinį bei industrinį pobūdį. Daugelyje ES šalių fitoterapija yra įteisinta įstatymiškai.

***

Šimkūnų giminėje nuo seno buvo gyvatininkai, žolininkai, bitininkai. Sakoma, kad Šimkūnų giminė buvo pažymėta „žalčio žyme“. Žiniuonė ir pati tokią žymę turėjo.

Biologijos mokslų daktarė Eugenija Šimkūnaitė visuomet norėjo padėti žmonėms ir visą gyvenimą tai darė neatlygintinai. Galėjo būti labai turtiniga, jei už savo konsultacijas būtų ėmusi pinigų, tačiau laikėsi žolininkų ir gyvatininkų principo: už ligonių gydymą negalima imti atlygio, nes gali dingti gebėjimas gydyti, tai juk Dievo dovana.

1996 m. sausio 31 d. Eugenija Šimkūnaitė iškeleliavo į Amžinybę. Botanikė Živilė Lazdauskaitė, regėjusi paskutines žiniuonės gyvenimo dienas, sakė, kad su daktarės mirtimi tarytumei baigėsi Lietuvos žolininkų, gyvatininkų ir kerėtojų epocha – nugrimzdo į praeitį ir nebesugrįš.

Provizorius – vaistininkas, turintis teisę savarankiškai dirbti farmacijos darbą ir tvarkyti vaistinę.

Etimologija – mokslas apie žodžių kilmę ir raidą. Etimologija taip pat vadinamas ir konkretaus žodžio kilmės aiškinimas.

LITERATŪRA

1. Vyriausioji ragana gyventi mėgo linksmi/Lietuvos žinios. 2010-03-29, <https://sites.google.com/site/gamtaneklysta/0---izanga/apie-gamta/paskutine-lietuvos-ragana-1-7>
2. E. Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondas. „Amžinai žydėk, Atminimo vyšnia“, knyga apie E. Šimkūnaitę/Vilnius, Žuvėdra, 2006// p. 11
3. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Eugenija-Simkunaite-92369>
4. E. Šimkūnaitė. Gyvenimo paslaptys ir lemtys. Iš žiniuonės palikimo/Vilnius. Žuvėdra, 2003//str. Ilgės diena p. 239–242.
5. Ten pat./str. Metūgalio burtai, p. 191.
6. Ten pat./str. Metūgalio burtai, p. 196
7. Žiniuonė: nėra negydančių žolynų//Kauno diena, 2015-03-17// <https://kauno.diena.lt/naujienos/sveikata/sveikata/e-simkunaite-palikimas-ner-negydanciu-zolynu-bet-protingu-jie-nepadarys-680818>
8. Vyriausioji Lietuvos žiniuonė su šluota neskraido//L. rytas, 1995 03 10// <https://sites.google.com/site/gamtaneklysta/0---izanga/2-gamtos-draugai-gamtininkai-gamtosaugininkai-gyvunu-augintojai-parku-ir-sodu-kurejai-ekologisko-transporto-megejai-zalieji-ir-kiti-gamtos-myletojai/simkunaite-eugenija-lietuvos-ziniuone-patardavo-fiketi-nevisais>
9. Ten pat.
10. E. Šimkūnaitė. Gyvačių karalystė//Spauda, 1992//str. Visuomeninė santvarka.

Prancūzai karo belaisviai Lauksargiuose

Darius Kiniulis

Tauragė

Neseniai Vilniuje lankėsi Prancūzijos prezidentas Emanuelis Makronas (Emmanuel Macron). Tai tik antras kartas, kai atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje lankosi Prancūzijos prezidentas. Pagalvokime, kas mus, šio regiono gyventojus, sieja su prancūzų tauta? Ant Tauragės pašto puikuojasi atminimo lenta, įamžinanti pasaulinio garso prancūzų rašytoją Onorė de Balzaką (*Honoré de Balzac (1799–1850 m.)*), kuris čia rašė laišką mylimajai. Miestas turėjo bičiulystės sutartį su Brijen le Šato (Brienne-le-Château), veikė Prancūzijos bičiulių draugija, bet panašu, kad šiuo metu draugystė nutrūkusi. Nuo nepriklausomybės pradžios ėmė megztis vyrų pažintys automobilių versle. Neatsitiktinai dabar mieste važinėja tiek daug jų su prancūziškais numeriais, o kai kuris „prancūzinis“ dar ir puikiai moka prancūziškai. Na, dar Napoleonas, išgirdęs apie Tauragės konvenciją, 1812 m. sakė: „Tai blogiausia, kas galėjo atsitikti. Ne tiek kariniu, kiek politiniu požiūriu“. Ar tai viskas?

Dar 2016 m. Vokietijos interneto aukcionų tinklapyje ebay.de pasirodė dvi nespalvotos, rudo (sepijos) atspalvio nuotraukos, darytos Lauksargiuose. Vienoje pavaizduoti trys jauni vyrai, kitoje visas būrys – 38 vyrai. Aukcione sudalyvavo ir jį laimėjo klaipėdietė, tikra Mažosios Lietuvos patriotė, Marina Kulčinskaja. Nuotraukos, kaip ir daug kitų dovanų, pateko į Tauragės krašto muziejų. Tai itin retos Antrojo pasaulinio karo fotografijos, kuriose įamžinti Vokietijos okupuotų Prancūzijos, o gal kai kurie ir Belgijos kariuomenių karo belaisviai Lauksargiuose, kadangi jie nacių buvo laikomi viena tauta ir kalinami kartu. Įrašai kitose nuotraukų pusėse – prancūzų kalba. Jie skelbia: „*Le 28 Jun 1942 Laugszargen (P.O.) Allemagne. Prisonnier de guerre en*

Allemagne. Huard, moi et Banduin“. Prie kitos priedašas „*Kommando 3A*“. Išvertus tai reiškia: „1942 m. birželio 28 d., Lauksargiai. Karo belaisviai Vokietijoje. Hovardas, aš ir Banduinas“, o „*Kommando 3A*“ buvo belaisvių darbo būrio numeracija.

Čia dar verta prisiminti 1807 ir 1812 m. pražygiavusią Napoleono kariuomenę, kurioje, be užgrobtų tautų karių, buvo ir daug tikrų prancūzų. Tačiau ši istorija ne apie tai.

Prancūzija krito

Kad gerai suprastume, kodėl prancūzai atsirado Lauksargiuose, reikalingas platesnis kontekstas. Mūšis dėl Prancūzijos vyko 1940 m. gegužės 10 – birželio 22 d. ir baigėsi Prancūzijos kapituliacija. Ir nors laiko tarpas trumpas, o skaitant faktą gali pasirodyti, kad Vokietija Prancūziją sudorojo nesunkiai, tačiau realybėje buvo ne vienas sunkus mūšis ir sprendimai. Hitleris, puldamas šią šalį labai rizikavo, nors ir žinojo, kad Prancūzijos karinė technika ne tokia moderni kaip Vokietijos. Liuksemburgas okupuotas per dieną, Nyderlandai palaužti subombardavus uostą Roterdamą bei pagrasinus, kad ir kitų gražių miestų laukia tas pats. Belgijos kariuomenė priešinosi smarkiau, tačiau atsilaikyti prieš milžinišką, netikėtai užpuolusią Vokietijos kariuomenę mažai šaliai vargu, ar buvo įmanoma. Po 18 dienų Belgija krito. Okupuoti šias tris valstybes reikėjo tam, kad būtų galima apeiti tvirtą gynybinę sistemą – Mažino liniją, kuri buvo silpnesnė ten, kur tiesiogiai nesiribojo su Vokietija. Mūšiuose prancūzams daug padėjo britų kariai, tačiau reikalams einant blogyn, siekiant išgelbėti britų karius, dauguma divizijų buvo surinkta pa-

jūrio mieste Diunkerke, kur nuo gegužės 26 d. iki birželio 6 d. britų ir prancūzų kariai buvo evakuojami. 2017 m. sukurtas dramatiškas karo filmas „Diunkerkas“, laikomas vienu geriausių šio žanro kūrinių. Nors Didžiosios Britanijos karių Prancūzijoje dar šiek tiek liko, Prancūzijos visuomenė tai suprato, kaip svarbios paramos netekimą, karių moralė krito dar labiau. Būta mūsų, kai gerai įsitvirtinę Prancūzijos kariai dėl nuolatinių vokiečių artilerijos bombardavimų nebeiškentę, išsigandę pabėgdavo.

Šalies užpuolimo planus Hitleris su aukščiausiais karo vadais pradėjo ruošti dar 1939 m. spalį, tačiau planai vis būdavo atmetami, tiklinami. Net ir galiausiai įgyvendintas planas buvo rizikingas. Visgi jau birželio 14 d. Hitlerio pajėgos be pasipriešinimo užėmė tuščią Paryžių. Nutarta jame nesiginti, kad miestas nebūtų sugriautas. Birželio 15 dieną evakuoti paskutiniai Didžiosios Britanijos kariai. Po pergalės Hitlerio autoritetas labai reikšmingai iškilo tiek Vokietijos visuomenėje, tiek aukščiausioje vadovybėje. Buvo užimti trys penktadaliai teritorijos, Vokietija susigrąžino Elzaso ir Lotaringijos teritorijas, kurias buvo praradusi per Pirmąjį pasaulinį karą. Į pietuose likusį neokupuotą Viši miestą persikėlė Prancūzijos sostinė. Likusio karo metu Viši vyriausybė oficialiai laikėsi neutralios pozicijos, tačiau realiai turėjo bendrauti su Vokietija. Į nelaisvę patekę prancūzų, belgų, olandų vyrai turėjo dirbti fabrikuose karo reikmėms, o didelė dalis jų buvo išsiųsta į įvairias Vokietijos stovyklas dirbti ūkiuose, industrijoje, šachtose ir geležinkeliuose, kurie liko be į karą pašauktų vyrų vokiečių darbo jėgos.

Prancūzai karo belaisviai

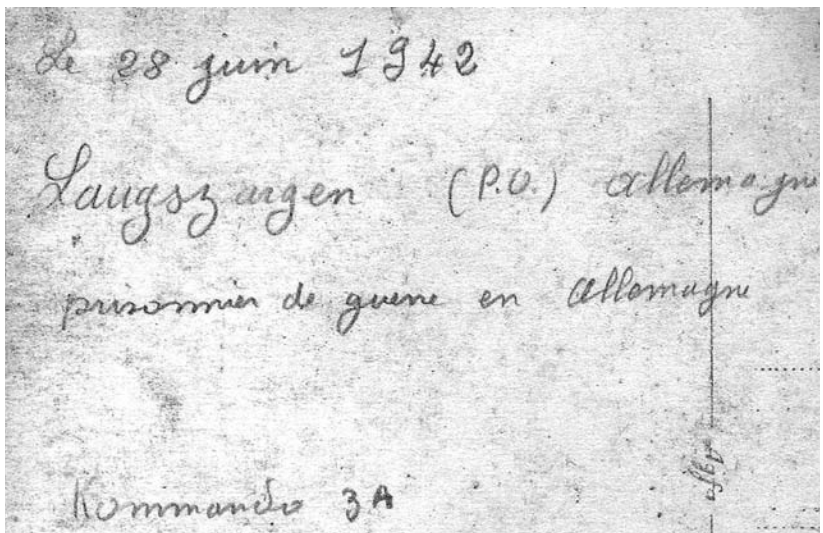
Tik 123 000 Prancūzijos karių, drauge su anglais evakavosi iš Diunkerko. Likę 1,8 mln. vyrų buvo paimti į nelaisvę ir tapo karo belaisviais. Tai sudarė apie 10% tuometinės Prancūzijos vyrų populiacijos.

Lauksargiuose kalinti prancūzų karo belaisviai 1942 m. „Kommando 3A“ darbo būrys. Muziejaus fondai

Lauksargiuose kalinti prancūzų karo belaisviai 1942 m. Muziejaus fondai

Kita nuotraukos pusė su įrašu. Muziejaus fondai

Kaip minėta, vyrai buvo siunčiami dirbti į įvairias Vokietijos vietas, bet tik baltieji. Kariuomenėje buvo daug juodaodžių, kurie kovėsi tiek Prancūzijoje, tiek jos kolonijose Afrikoje. Kaip ir žydai, remiantis Hitlerio rasine teorija, juodaodžiai laikyti menkesnėmis būtybėmis už baltuosius. Bijant, kad jie nesusimaišytų su Vokietijos visuomene, juodaodžiai buvo atskiriami nuo baltųjų. Juodaodžiai buvo paliekami dirbti Prancūzijoje ir nuolat saugomi vokiečių karių. Jų gyvenimo sąlygos, maitinimas, atlyginimas buvo gerokai menkesnis, dažniau išplisdavo ligos. Blogomis sąlygomis laikyti ir Prancūzijos imigrantai lenkai bei ispanai. Baltieji prancūzai dažniausiai kelti į pačios Vokietijos darbo stovyklas, kur paskirstyti į ūkius, gamyklas, šachtas, geležinkelius. Teigiama, kad lengviau būdavo tiems vyrams, kurie patekdavo pas ūkininkus. Vokietijoje atsidūrę Prancūzijos kariai dažniausiai būdavo ne saugomi. Laikytasi nuomonės, kad tokių belaisvių saugojimas švaisto vokiečių karių resursus, kurie reikalingi fronte, ir manyta, kad kalbos nemokantys užsieniečiai nedrįs bėgti iš jiems nepažįstamos aplinkos. Su vietos gyventojais belaisviai susidraugavo. Santykiai užsimegzdavo ir su vokiečiais moterimis. Tai buvo draudžiama, bet, žinoma, ne visada paisoma. Už pernelyg glaudų bendravimą įvairių bausmių galėjo sulaukti abi pusės, o belaisviai baudžiami juos uždarant į griežtesnio režimo stovyklas ar net mirties bausmė.

Bendras darbas ir gyvenimas, dirbant atokiuose ūkiuose pas ūkininkus, natūraliai suartindavo. Kai kurie buvo tapę vos ne šeimos nariais, padėdami vienoms ūkyje likusioms moterims atlikti sunkius žemės ūkio darbus. Dalis belaisvių prancūzų 1944 m. vėly rudenį, artėjant sovietinei armijai, užuot džiaugsmingai sutikę savo išvaduotojus, kartu su vokiečių šeimomis traukėsi į Vokietijos gilumą, neretai kartu ir žūdami nuo sovietinės aviacijos kulų ir bombų bei artilerijos apšaudymų¹. Tačiau ne visi pritaipdavo. Buvo ir bandymų pabėgti į okupuotą Lietuvą – Sovietų Sąjungą, kur tikėtasi iš Prancūzijos sąjungininkų rusų sulaukti paramos. Tie, kuriems pavykdavo pabėgti, būdavo sovietų pasieniečių sulaukyti. Skaudi ironija. Nuo 1940 metų liepos 1 d. iki 1941 metų birželio 1 d. 218 prancūzų pabėgo į Lietuvą. Sovietinės pasienio kariuomenės jie sulaikyti ir kalinti Tauragės, Kretingos, Vištyčio ir Kauno kalėjimuose. Tauragėje NKVD būstinė tuo metu veikė pilyje. Naktimis tardomi, kaltinant juos šnipinėjimu, vėliau išvežti į SSRS gilumą. 186 iš jų po SSRS ir Prancūzijos politikų pasiekto susitarimo laivu „*Empress of Canada*“ per Archangelsko uostą 1941 metų rugsėjo 8 d. pasiekė Didžiąją Britaniją, kur įsiliejo į prancūzų generolo Šarlio de Golio (Charles de Gaulle

1890–1970 m.) vadovaujamos Laisvosios Prancūzijos kariuomenės gretas².

Kaip minėta, Belgijos, Nyderlandų kariai taip pat buvo išsiųsti darbams į Vokietiją. Prancūzų karių daugumą sudarė valstiečiai, užsiimantys žemės ūkiu. Pagal Ženevos konvenciją, suimtų priešų pajėgų negalima versti dirbti, bet, žinia, to nebuvo paisoma. Buvo maitinama ir oficialiai mokėtas atlyginimas, tačiau realybėje belaisvis gaudavo 70 pfenigų – pusę sumos, o likusi atlyginimo dalis keliaudavo atgal Reichui karo reikalams. Nedidelė dalis karių, kurie buvo pasiųsti dirbti netoli nuo Vokietijos ir Prancūzijos sienos, pabėgo į Viši vyriausybės valdomą neokupuotą Prancūzijos dalį.

Lauksargiai

Dabartinė Lauksargių seniūnija, kaip ir visas Klaipėdos kraštas, ilgus šimtmečius buvo valdoma Vokietijos. Ir nors 1923–1939 m. jie priklausė Lietuvai, kaimas visgi buvo labai vokiškas. 1939 m. Hitleris Klaipėdos kraštą aneksavo, taigi ir Lauksargiai vėl tapo Vokietijos dalimi. Jau Antrojo pasaulinio karo pradžioje Anužių kaime (Pagėgių sav.) naciai laikė apie 120 prancūzų, 70 lenkų karo belaisvių ir 80 civilių Lenkijos piliečių. 1941 m. tokios stovyklos veikė Panemunėje, netoli Tilžės tilto ir Pagėgių geležinkelio stoties³. 1941–1942 m. prancūzai, o gal ir belgai įdarbinti šiame žemės ūkio krašte. Darbo būriai vadinti „*Kommando*“ vardu – smulkiausia struktūros dalis. Pačios stovyklos, iš kurių formuoti darbo būriai, buvo kelių rūšių. Skirtos eiliniams kariams ir puskarininkiams bei karo mokyklų kasantams buvo vadinamos „*Stalag*“ vardu, kitos, skirtos karininkams, – „*Oflag*“ vardu. Sovietų kariams „*Oflag-53*“ įrengtas smėlyne prie Pagėgių. Stovyklos buvo žymimos romėniškais skaitmenimis, kurie reiškė karinės teritorijos numerį, o raidė prie skaičiaus padėdavo atskirti stovyklas, kurios buvo įsikūrusios toje pačioje karinėje teritorijoje.

Labiausiai į šiaurės rytus nutolusi Vokietijos stambi karo belaisvių stovykla „*Stalag IA*“, įkurta 1939 m. rugsėjo 6 d. Rytų Prūsijoje, 30 km į pietus nuo Prūsų Ylavos (dabar Bagrationovsk Kaliningrado srityje), netoli Stablaukio geležinkelio stoties. Jai artimiausia kita stovykla „*Stalag IB*“ įkurta prie Hohenstein miesto (dabar Olsztynek Lenkijoje)⁴. Klaipėdos krašte įsteigti 3 darbo būriai: E-12 Klaipėdoje, jos apylinkėse ir Kuršių nerijoje, E-13 Šilutėje ir jos apylinkėse, E-34 būriui, kurio centras buvo Tilžėje, priklausė likusi Klaipėdos krašto dalis palei Nemuną iki Smalininkų (taigi ir šiandieninė Pagėgių sav., Jurbarko r. vakarai ir Tauragės r. Lauksargių seniūnija). Šis E-34 išskirstytas dar į mažesnes grupes, tarp kurių buvo ir Lauksargiuose atsiradęs 3A vyrų būrys.

Prancūzijos karinius archyvus kiek tyrinėjęs Romualdas Beniušis mini, kad išlikę tarp karo belaisvių išrinktų, labiausiai išsilavinusių, daugiausiai puskarininkių ir karo mokyklų kursantų, jų atstovų, vadintų „pasitikėjimo žmonėmis“, raportai tarptautiniam Raudonajam Kryžiui ir darbo būrius prižiūrintiems vietos valdžios komendantams apie jų gyvenimo, darbo ir poilsio sąlygas įvairiose Klaipėdos krašto pramonės įmonėse, taip pat žemės ūkyje pas vietos ūkininkus, amatininkus, žvejus ir viešbučių savininkus.

Tačiau, R. Beniušio nuomone, priešingai nei anksčiau minėta, žemės ūkyje dirbusiųjų padėtis buvo sunkesnė. Nors belaisviai turėjo naktį miegoti gyvenamose patalpose, kaip ir jų šeiminiškai turėti atskiras lovas, neretai jie tai darydavo ūkiniuose pastatuose, tvartuose, net ir ant šiaudų. Skirtingai nuo pramonėje dirbusiųjų, žemės ūkyje reikėjo dirbti ir sekmadieniais. Prancūzai skundėsi ir prastu aprūpinimu darbo drabužiais bei maitinimu. Buvo atvejų, kai susirgę belaisviai dėl jų šeiminių nenoro pavėluotai kreipdavosi į gydytojus, kai liga komplikuodavosi. Dėl to būta ir mirties atvejų. Pasiligojusius Vokietija grąžindavo Prancūzijai. Kuršių nerijoje pas žvejus dirbę prancūzai ir belgai skundėsi, kad, grįžę namo po sunkios naktinės žūklės, dieną turėdavo dirbti įvairius ūkio darbus, kai jų šeiminiškai tuo metu ilsėdavosi⁵.

Žvelgiant į dvi turimas nuotraukas, kariai bent fotografavimo metu neatrodo suvargę, sulybę ar sumušti. Panašu, kad su jais buvo elgiamasi gerai ir greičiausiai jie nebuvo saugomi. Nuotraukose prancūzai įsiamžinę šalia medinio barako. Vadinasi, toks stovėjo Lauksargiuose. Į jį kariai, bent ankstyvuojau laikotarpiu, matyt, turėdavo grįžti nakvynei. Ryte pasiskirstydavo pas ūkininkus ir dirbdavo. Tačiau keli prancūzų kariai į lietuviškai vokišką Lauksargių žemę atgulė. Vienas iš jų – Julien Chalabreysse (1909–1941 m.) palaidotas vienose iš trijų Lauksargių kapinių. Artimieji palaikus išsivežė 1974 m. ir vasario 6 d. Pietų Prancūzijos Ardešo (Ardeche) departamentinio miestelio Vals-les-Bains kapinėse perlaidojo. Šiandien Mažosios Lietuvos kapinės taip nuniokotos, kad Tauragės ir

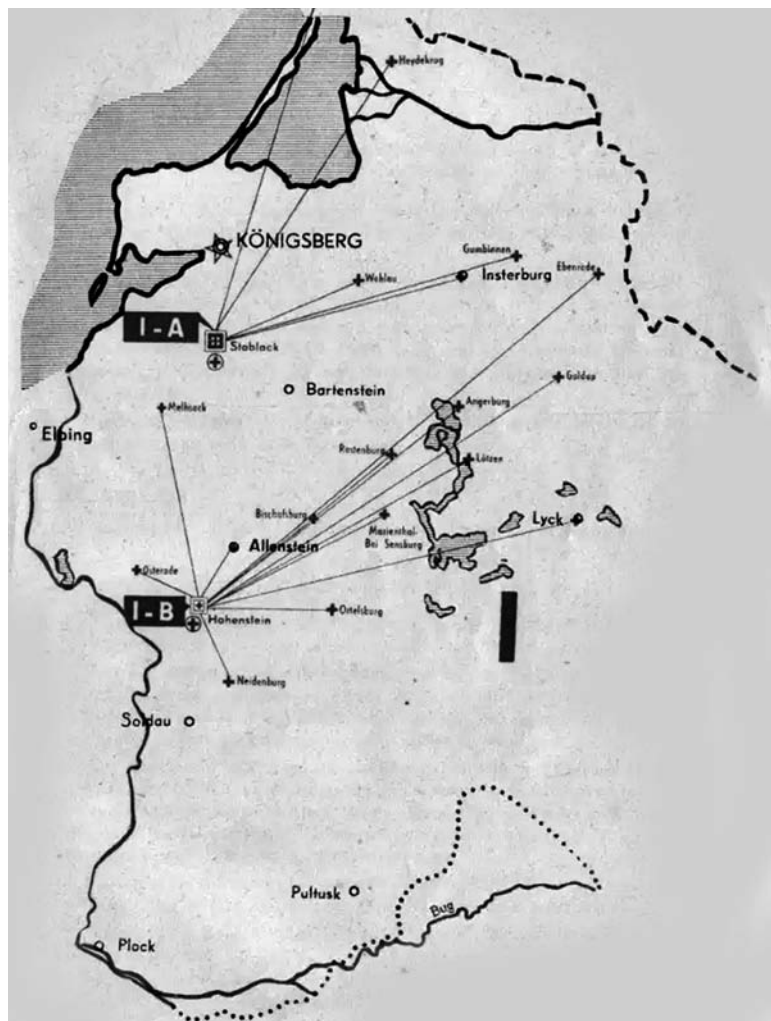
Pagėgių apylinkėse nebėra likusių prancūzų kapų. Gal yra žinančių tų kapų vietas?

Kol kas nepavyko rasti, kas atsitiko minėtam nelaimėliui. Jis susirgo, ar buvo nacių nušautas už nusižengimą, lieka paslaptis.

Vos toliau nei Lauksargiuose buvo palaidotas kitas prancūzų karys. Usėnuose, Šilutės r., atgulė Jules Hombourger (1911–1940 m.), tragiškai žuvęs eismo įvykio metu. Palaikai 1977 m. sausio 18 d. buvo išskilmingai perlaidoti viename iš daugelio Prancūzijos nacionalinių karių nekropolių „Le Petaut“, kuris yra šalies šiaurėje, šalia Mentauville miestelio, netoli savo gimtinės. Šis žmogus irgi galėjo priklausyti „Kommando 3A“ vyrų būriui. Dar trys kapai išlikę netoli Klaipėdos – Drevernoje ir Gelžiniuose.

Karo belaisvių prancūzų sąrašo titulinis lapas. Iš: gallica.bnf.fr

Rytų Prūsijos karo belaisvių stovyklos. Iš: prisonniers-de-guerre.fr

Sovietų karių likimas

Į nelaisvę patekę sovietų kariai taip pat būdavo siunčiami padėti žemės ūkyje. Irgi tik Vokietijos teritorijoje, labiau rytinėje, įskaitant ir Klaipėdos kraštą. Nors jiems tuo metu pasisekė labiau nei draugams, tačiau tik laikinai, nes dauguma tokių pagalbininkų visgi vėliau būdavo nužudomi. Didžioji dauguma sovietų karių kentė daug prastesnes sąlygas lyginant su tokiais pačiais kaliniais iš Vakarų. Dažnai jie būdavo suvaromi į atvirą lauką ir taip laikomi mėnesių mėnesiais, kol prasidėdavo infekcinės ligos, išsekimas, palauždavo šaltis ir drėgmė. Sovietų Sąjunga nebuvo pasirašiusi Ženevos konvencijos, todėl jos karių buitis visiškai skyrėsi.

Apie juos rašau palyginimui, kad geriau suprastume, kuo skundėsi prancūzai ir ką turėjo sovietų kariai. Prisiminkime, kad visi buvo žmonės, norėję gyventi, turėję svajonių, kažką mylėję, bet patekę į kelių tironų mėsmalę. Keli liudijimai iš „Oflager-53“ prie Pagėgių, apie kurių rašė Kristina Dargužienė žurnale „Rambynas“: „Gyvenome be jokios pastogės, ant pliko smėlio, kai pašalo, rankomis pradėjome rausti urvus – žemines...“; „Vandens neduodavo, čiulpdavome drėgną smėlį arba gerdavome lietaus vandenį, per keletą dienų iš alkio suvalgėme stovykloje žolę ir krūmokšnių šakas...“; „Mes, pagėgiškiai, ne viską žinojome, kas

dėjosi miške už spygliuotos vielos. Žmonės kalbėjo matę, kaip belaisviai, gindamiesi nuo bado, valgė medžio žievę. Sklido gandai, kad stovykloje gyvena daugiau kaip 10 000 vyrų“; „N. Kolobkovas savo atsiminimuose mini ir jauną belaisvį kalinį, kuriam vokiečių hitlerininkų gydytojai stažuotojai praktikuodamiesi nupjauzdavo dalį sveikos rankos: iš pradžių plaštaką, vėliau alkūnę, dar vėliau visą ranką, kai pagaliau dingo ir pats kalinys.“; „Vienas vokiečių, virtuvės vyresnysis, su savo bendrais sargybiniais susilažino. Jis pakvietė kalinį ir valgydino jį tiršta „balanda“. Išbadėjęs kalinys išvalgė dvi cinkuotas skardines ir po pusvalandžio mirė“; „Kartą, tai buvo 1941 rugpjūčio mėnesį,– pasakojo Malkovas,– ilga karo belaisvių vora stovėjo prie vandens. Tik staiga kulkosvaidžio papliūpa. Sargybinis be jokios priežasties sušaudė prie vandens stovinčių kalinių eilutę. Lavonai visą savaitę išgulėjo prie šulinio“⁶.

Būtų gražu įamžinti Lauksargiuose kadaise priverstus dirbti ir mirusius Prancūzijos karius. Tai mūsų sąjungininkai. Tačiau, kad tai padarytume, reikia daugiau žinių apie čia atgabentus kalinius. Kol kas internetas nėra labai dosnus šiuo klausimu, net ir ieškant prancūzų kalba. Daug tiesos, matyt, dar slypi Prancūzijos, Vokietijos ir Rusijos karo archyvuose.

Straipsnio parengimą rėmė Lietuvos kultūros taryba.

LITERATŪRA

1. Beniušis R., Prancūzai Klaipėdos krašte 1940–1945 m., 2016-03-23.
2. Beniušis R., Kada pagerbsime žuvusius prancūzų ir belgų karo belaisvius?, 2019-05-17.
3. Dargužienė K., Kančių kelias – Oflager-53 // Rambynas, 2020, Nr. 1 (17), p. 59.
4. Panné J. L., Prisonniers de guerre français et polonais : fraternité, expériences, témoignages// La Pologne, p. 271-284.
5. Beniušis R., Prancūzai Klaipėdos krašte 1940–1945 m., 2016-03-23.
6. Dargužienė K., Kančių kelias – Oflager-53 // Rambynas, 2020, Nr. 1 (17), p. 59-62.
7. Prieiga internete: <https://www.pajurionaujienos.com/?sid=18487&act=exp>
8. Prieiga internete: <https://www.ve.lt/naujienos/klaipeda1/klaipedos-istorija/prancuzai-klaipedos-kraste-1940-1945-metais-i-1447256/>
9. Prieiga internete: <https://www.ve.lt/naujienos/klaipeda1/klaipedos-istorija/prancuzai-klaipedos-kraste-1940-1945-metais-i-1447256/>

Zusammenfassung

Der Autor **Egidijus Bacevičius** beweist anhand historischer Tatsachen in seinem Aufsatz „**Die Jagd - und Schutztradition der Elche im Erbe von Kleinlitauen**“ und bestätigt, dass die Elche als Nachkommen der Urwälder Mitteleuropas zu den „lebendigen Naturdenkmälern“ gezählt werden sollten. Infolge der unmäßigen Jagd wurden sie im Großteil des Kontinenten vernichtet, und nur auf den beiden Ufern des Memel-Deltas, auf den so genannten „Inseln wilder Natur“, wurden die gebliebenen Reste der Elchenherde geschützt, bis die Nachkommen der gestärkten Herde in die vorher bewohnten Gebiete zurückkamen. Die Elche werden in den Schriftdenkmälern zu den Jagdtraditionen, zum Umweltschutz und Naturforschungen erwähnt, in den Museen werden sie als Beispiel verantwortungsvoller und edler Verhältnisse zu der wilden Tierwelt dargestellt. Im Aufsatz werden die lokalen Jagdtraditionen, die Tätigkeit berühmter Jäger und Elchenforscher beschrieben sowie die Überlieferungen des Volksmundes angeführt. Aus der ganzen Information hat sich ein „Elchenbild“ in den Zeichen der Nachbarländer herausgebildet, welches möglicherweise im Wappen Kleinlitauens als des an Umweltschutztraditionen reichen Landes dargestellt werden kann.

Die Autorin **Audinga Leliukaitė** versetzt in ihrem Aufsatz „**Migration aus dem vom Deutschen Orden besetzten Schalauen in den litauischen Staat im 13.-14. Jh.**“ die Leser in das Mittelalter, wenn infolge der Besetzung der Gebiete von preußischen und anderen baltischen Stämmen im

13. Jh. die lokalen Einwohner in andere benachbarte Territorien ziehen mussten. Die Migration erfolge aus verschiedenen Gründen: die einen zogen zwangsmäßig aus dem Lande, die anderen wurden verhaftet, viele zogen nach eigenem Willen, wenn es ihnen versprochen wurde, in Großlitauen ein Grundstück zum Leben, ein Amt oder andere Güter zuzuteilen. Manche Aussiedler siedelten sich in vereinzelt Dörfern an, die Siedlungen anderer bildeten größere territoriale Verwaltungseinheiten. Die Informationen über die Migration und Lebensweise der Schalauer kann man aus historischen, archäologischen und linguistischen Daten entnehmen. Sie bestätigen die Hypothese, dass eine Migration doch stattgefunden hat. Auch kann man dadurch die von den Schalauern bewohnten Siedlungen in Großlitauen feststellen und beweisen, dass die Schalauer zusammen mit Barthen die größten Ansiedlergruppen in Großlitauen im 13.-14. Jh. bildeten.

Der Historiker **Vytenis Almonaitis** beschreibt in seinem Aufsatz „**Über die Burgberge südlichen Schalauens. Teil 4**“ ein besonderes Kulturdenkmal – den Burgberg von Raudžiai (Nemunija), der am Zusammenfluss von den Flüssen Nemunas und Šešupė beim Dorf Raudžiai (vok. Raudszen, rus. Rjadino) liegt. Der Burgberg zeichnet sich nicht nur durch seine archäologische und historische, sondern auch mythologische Bedeutung aus, über ihn werden Legenden erzählt. Die bekannteste Legende heißt „Waisenmädchen“, die bereits 1840 von dem Folkloreforscher und Ethnographen Eduard Gisevius aufgeschrieben wurde. Ins

Litauische wurde diese Legende von Jonas Re-meika übertragen und erschien 1940 im Buch „Wenn das ewige Feuer noch glühte“. Noch einmal wird die längere Variante der Legende veröffentlicht, die von Jonas Bicka und Fricas Tumosas anhand einiger Quellen erarbeitet wurde. Zum ersten Mal wurde der Text im Jahr 1939 im Buch „Die 50 schönsten Legenden Kleinlitauens“ gedruckt.

Der Historiker **Norbertas Stankevičius** beschreibt in seinem Aufsatz „**Das litauische Dragonerregiment in Tilsit**“ die an der Memel liegende preußisch-litauische Stadt Tilsit, die seit dem 18. Jh. zum beständigen Ort der militärischen Garnison geworden ist, was eine besondere Rolle für die Sicherheit, für das wirtschaftliche Leben der Stadt und die Entwicklung der Handwerke spielte. Es wurde behauptet, dass die Soldaten des (litauischen) Albrecht-Drägerregimentes Nr. 1 mit ihren Rossen die Besten im ganzen Ostpreußen seien. Binnen 200 Jahren sind die Dräger zum unentbehrlichen Teil der Tilsiter Stadtgeschichte und des Stadtimages geworden. Aber der Militärdienst galt von Anfang an als einer der Mittel der Germanisierungspolitik und der „bürgerlichen Bildung“. In den Jahren 1873-1878 wurden die die Bedeutung der Epoche von Wilhelm I. widerspiegelnden Kasernen des Drägerregimentes gebaut, die auch heute zu den größten Gebäuden der Stadt zählen. Darin sind Beispiele der Wandmalerei und historische Inschriften zu finden.

Die Dichter **Henrikas Nagys**, **Algimantas Mackus** und die Dichterin **Liūnė Sutema** (**Zinaida Nagytė – Katiliškienė**) gehören zu den berühmtesten litauischen Exil-Dichtern. Sie sind in Litauen geboren und aufgewachsen. **H. Nagys** und **A. Mackus** besuchten das **Kristijonas-Donelaitis-Gymnasium** in **Pagėgiai**. Nach dem Zweiten Weltkrieg emigrierten sie in die USA. Dort beteiligten sie sich aktiv an der Tätigkeit litauischer

Aussiedler und dichteten. **Algimantas Mackus** und die Schwester von **H. Nagys** **Z. Nagytė-Katiliškienė – Liūnė Sutema** sind zwei im Schaffen verwandte Seelen. Mehr Information darüber finden die Leser im Aufsatz „**Verpflichtet für die Heimat und das litauische Wort**“ von der Autorin aus **Pagėgiai** **Vilma Vaivadienė**.

Im Aufsatz „**Archäologische Untersuchungen im Gutshof Šereiklaukis im Jahr 2019**“ von dem Archäologen **Darius Kiniulis** aus **Tauragė** werden die Ergebnisse von archäologischen Untersuchungen auf der Suche nach der Kapelle und Gutshoffundamenten präsentiert. Es wird berichtet, welche Schichten aufgedeckt wurden und welche Funde unter Erde versteckt lagen. Nach den durchgeführten Untersuchungen wird dieser Ort öffentlich zugänglich gestaltet.

Die Kräuterfrau **Eugenija Šimkūnaitė** wäre dieses Jahr 100 Jahre alt geworden. Zu diesem Anlass bietet **Diana Stungurienė** ihren Aufsatz „**Patin der Hexenfichte**“. **Eugenija Šimkūnaitė** (1920-1996) war Kräuterkennerin, Apothekerin, Ethnographin, sie habilitierte im Bereich Biologie und hat über 700 Publikationen zur Pflanzenheilkunde, zu ihren Untersuchungen und daraus erworbenen Erkenntnissen veröffentlicht. Sie hat viele Heilkräuter untersucht und sie wissenschaftlich beschrieben, in ihrer Tätigkeit hat sie Volksmedizin mit der Wissenschaft verbunden und für die zukünftigen Generationen ein wertvolles Schrifterbe hinterlassen.

In dem Artikel **Französische Kriegsgefangene in Laugszargen** (Autor **Darius Kiniulis**) werden zwei Fotografien von 1942 analysiert und die Geschichte dahinter enthüllt. Sie werden neue, unbekannte Fakten über das Schicksal der von Deutschland besiegten französischen Soldaten lesen und wie sie in litauischen Ländern gelandet sind.

Abstract

In his article **Moose Hunting and Protection Traditions in Lithuanian Minor Heritage Symbols**, Egidijus Bacevičius presents historical facts proving and confirming that moose from the old forests of Middle Europe are “living natural monuments”. The moose were hunted almost to extinction in the larger part of the continent. However, on both sides of the Neman lower reaches, the remainder of moose herds were protected in “wildlife nature islands” until the matured and much stronger descendants returned to the places of their origin. The moose are depicted in the monuments and museums of noble hunting traditions, nature researchers and protectors as an example of noble and responsible relationship with wildlife. The article reviews the regional hunting traditions, the activities of famous hunters and moose observation specialists. The local folklore is also touched upon. All of this leads to a “moose image” that is being discussed for the coat of arms of Lithuania Minor as the land of rich natural protection experiences.

The article by Audinga Leliukaitė titled **Migration from Scalovia Conquered by the Teutonic Order to Lithuania from the 13th to the 14th Century** will take the readers to the middle ages. The 13th century marked the conquest of the Prussian and Baltic lands by the Teutonic Order and the migration of the locals to the neighboring lands. People migrated for a variety of reasons. Some were forced, some were taken prisoners and some moved on their own volition on the promise that they would get

land, work, etc. in Lithuania. Some would reside in small villages while others would expand to form larger territorial and administrative units. The migration and lifestyle of Skalvians in Lithuania can be discovered through historical, archeological and linguistic data, confirming their migration. This information helps to determine the locations of Skalvian tribes in Lithuania and proves that the Skalvians and the Bartians comprised the largest groups of immigrant Baltic tribes in Lithuania from the 13th to the 14th century.

In his article **Southern Scalovia Hillforts: Part 4**, Historian Vytenis Almonaitis describes an exceptional cultural monument known as Raudžiai (Nemunija) Hillfort. The hillfort was built at the confluence of the Neman and the Šešupė near Raudžiai Village (German: Raudszen, Russian: Rjadino). The Hillfort has archeological, historical and mythological value as it has been depicted in many legends. The most popular tale is that of the Orphan Girl which was written down by Folklorist and Ethnographer Eduard Gisevius back in 1840. The story was published in the Lithuanian language in the book titled *When Eternal Fire Smoldered* by Jonas Remeika in 1940. A more detailed version based on several sources and prepared by Jonas Bicka and Fricas Tumosas was published once more in 1939, in the book titled *The 50 Most Beautiful Legends of Lithuania Minor*.

In his article titled **Lithuanian Dragons in Tilsit**, historian Norbertas Stankevičius

presents Tilsit, the city of Lithuanian Minor by the Neman. Since the 18th century, the city had become a permanent garrison city which affected its security, crafts and economic life. Presumably, Prince Albrecht (Lithuanian) Dragoon Regiment 1 and its horses were the best across East Prussia. Over 200 years of history made the dragoons an inseparable part of the history and image of Tilsit. However, military service was firstly and foremostly a tool of Germanization and civic education. Barracks reflecting the significance of the era of Wilhelm I were built during the period from 1873 to 1878 and had remained one of the largest buildings in the city. Murals and historical records can be found in these Barracks.

Henrikas Nagys, Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė – Katiliškienė) and Algimantas Mackus are among the most famous poets who emigrated from Lithuania. They were born and grew up in Lithuania. H. Nagys and A. Mackus attended Pagėgiai K. Donelaitis Gymnasium. Following the Second World War, he emigrated to the USA, where he actively participated in various events held by the Lithuanian emigrants and wrote poetry. Algimantas Mackus and Z. Nagytė-Katiliškienė, sister of H. Nagys, known under her penname of Liūnė Sutema, were brother and sister in soul and shared creative endeavors. Find out more in the article titled **Obligated to the Homeland and the Lithuanian Language** presented by Pagėgiai resident **Vilma Vaivadienė**.

In his article titled **Archeological Digs at Šereiklauskis Manor 2019**, Archeologist and Tauragė resident **Darius Kiniulis** discusses the results of archeological digs focused on looking for the foundation of the chapel and manor. The discovered layers and archeological findings are described in detail. The location will be cleaned up and prepared for visiting after the archeological research is completed.

Herbalist Eugenija Šimkūnaitė would be celebrating her 100-year anniversary this year. To commemorate this occasion, **Diana Stungurienė** prepared the article titled **Godmother of the Witch Spruce**. Eugenija Šimkūnaitė (1920-1996) was pharmacist, herbalist, ethnographer and habilitated doctor in Biology, who has written more than seven hundred articles based on phytotherapy researches, studies and know-how. She has studied and scientifically described many herbal plants, entwining folk medicine and science together. Her written heritage is invaluable for future generations.

In the article **French POWs in Lauksargiai** (author **Darius Kiniulis**) two photographs of 1942 are being analysed and history behind them revealed. You will read new, unknown facts about the fate of nazi Germany defeated French soldiers and how they ended up in Lithuanian lands.

***In memoriam.** Eidamas 66-uosius metus po sunkios ligos mirė Tauragės garbės pilietis, aktyvus „Rambyno“ žurnalo bendradarbis, istorikas, kraštotyrininkas Edmundas Mažrimas. Velionis ilgus metus dirbo Tauragės kultūros centro Paveldo tarnybos vadovu, yra pelnęs ne vieną svarų apdovanojimą. Žymiausias jų – 2014 metais E.Mažrimui įteiktas Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medalis „Tarnaukite Lietuvai“. „Rambyno“ žurnalo skaitytojams visuomet trūks krašto istoriją įprasminančios Edmundo plunksnos, o redakcijos nariams jo žmogiškos šilumos ir vertingų patarimų.
E. Skipičio nuotrauka*

Žurnalo redakcija atsiprašo skaitytojų už netikslumą, pastebėtą žurnalo „Rambynas“ Nr. 17. Papildome informaciją 48 puslapyje. Po Andželikos Špiliovos straipsniu „Senosios Tilžės durys“ turi būti priedas: Straipsnį iš rusų kalbos vertė Andrius Merkevičius.

Lietuviškas atvirukas skirtas Klaipėdos kraštui. Iš Egidijaus Baranausko kolekcijos.

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 1,75 tūkst. eurų suma remia „Rambyno“ parengimo spaudai ir spaudos darbus, taip pat p. 2–41, p. 49–55 esančių straipsnių parengimą.
 © Rambynas, 2020. ISSN 2029-0756 Rengėjas (leidėjas): Pagėgių krašto draugija „Sandūra“, im. k. 178054566, a. s. LT327300010097269819 Swedbank, AB, kodas 73000.
 Adresas: Mokyklos g. 13, Rukų k., LT-99302, Pagėgių savivaldybė, tel./faks. 8 441 41834. Apimtis 8 sp. l. Tiražas 500 egz. Leidžiamas du kartus per metus. Vyr. redaktorė Diana Milašauskienė, el. p. sandura6@gmail.com, dizainerė-maketuotoja Kristina Kazlauskienė, kalbos redaktorė Jolanta Kasiliauskienė. Spausdino spaustuvė AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, Vilnius.
 Visa medžiaga (rašiniai), pateikta žurnale „Rambynas“, yra Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“ nuosavybė. Žurnalo straipsnius kopijuojant ir platinant būtina nuoroda. Redakcijos nuomonė gali nesutapti su autorių nuomone.